

januar 2015. godina

Broj: 4

ŠKOLSKE PRIČE

časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, re/habilitacijsku,
pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu

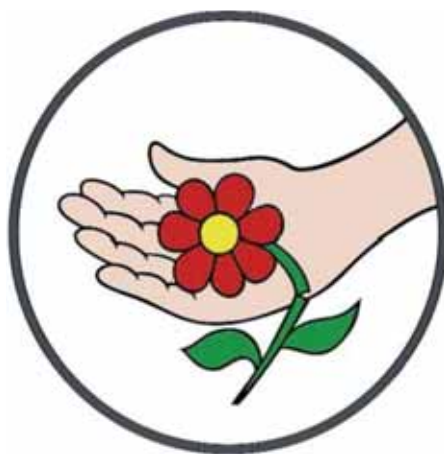

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju
Tuzla

ŠKOLSKE PRIČE

Časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, re/habilitacijsku,
pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom
i tjelesnom razvoju, Tuzla
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju

Zahvaljujemo Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke

Izdavač

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju
Krečanska 5, Tuzla

Za izdavača

Mr. sc. Damir Muratović

Savjet časopisa

Dr. sc. Ćimeta Hatibović
Dr. sc. Milena Nikolić
Elmir Tukić, profesor historije
Sead Jahić, dipl. pedagog

Glavni urednik

Mr. sc. Selma Hodžić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zamjenik glavnog urednika

Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Redakcijski odbor

Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Selma Ibrišković, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Selma Bakić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Sanela Mandžukić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Emina Halilčević, dipl. defektolog-oligofrenolog

Lektorice

Selma Kopic, profesorica bosanskog jezika i književnosti
Džehva Aščić, profesorica bosanskog jezika i književnosti

Tehničko uređenje

Admir Hasanbašić, dipl. ing. elektrotehnike
Saida Sokoljak, prof. matematike

Štampa

„OFF-SET“ Tuzla

Za štampariju

Sadika Murić, direktor

ISSN 1986-5511

Riječ uredništva

Dragi čitatelji i saradnici časopisa „Školske priče“, pred Vama je četvrti broj časopisa, kojeg smo pripremili sa velikim entuzijazmom. Cilj nam je raznovrsnim temama i prikazima informisati stručnjake, roditelje i sve zainteresovane o novostima, praktičnim primjerima i aktuelnostima o odgoju, obrazovanju i rehabilitaciji učenika sa teškoćama u razvoju.

Najiskrenije se zahvaljujemo Federalnom ministarstvu obrazovanja na finansijskoj podršci bez koje ne bismo bili u mogućnosti štampati naš i Vaš časopis. Također se zahvaljujemo svim autorima, te pozivamo na saradnju i druge stručnjake koji su spremni svojim znanjem i iskustvom doprinostiti razvoju edukacijske rehabilitacije teorije i prakse te poboljšanju kvalitete života djece i osoba sa teškoćama u razvoju.

Časopis „Školske priče“ možete pronaći na web stranicama www.uskinkluzija.ba, www.pztz.ba i www.monkstk.ba.

Pišite nam, bilo da ste učitelj, nastavnik, stručni saradnik, roditelji ili Vas zanima tematika broja kojom se bavimo.

Iskreno Vas pozdravljamo do sljedećeg broja.

Vaš Redakcijski odbor

Moj drug

Šta reći, dođe to tako mnogima, uhvate me neke crne misli pa opet nemam pojma zašto.

Nema ljepšeg osjećaja kada znaš da imaš druga i onda kada se ne osjećaš dobro.

Obično se u nevolji vidi pravi drug.

Tako sam i ja jednog poslijepodneva, vozaajući se na biciklu, pao.

Bila je to bol u nogama koju nisam mogao da izdržim.

Ni slutio nisam da će ta povreda promijeniti moj život.

Svih mjeseci mog oporavka u bolnici moj drug je bio uz mene.

I danas posljedice koje osjećam zbog toga lakše podnosim uz svoje prijatelje kojih zaista imam.

Alen Mahmutović,
učenik 7. razreda JU OŠ „Soko“, Gračanica

Riječ ministra

Posebna vrijednost stručnog časopisa „Školske priče“ ogleda se u sveobuhvatnom pristupu djeci sa poteškoćama, u afirmaciji integrisanog, intersektorskog djelovanja u ovoj oblasti te univerzalnom pristupu uslugama rane detekcije, dijagnostike, intervencije i podrške djeci sa poteškoćama u razvoju.

Savremen pristup interpretaciji aktuelnih tema iz ove oblasti, stvaranje svojevrsne stručne baze relevantnih informacija za sve odgajatelje, nastavnike, roditelje, studente i druge zainteresirane, promocija pozitivnih praksi iz edukacijsko-rehabilitacijske, socijalne i medicinske teorije i prakse – čine ovaj časopis vrlo korisnim stručnim informacijskim resursom.

U širokom spektru zastupljenih tema, posebno se kao značajne mogu izdvojiti one koje se odnose na planiranje koordinirane brige za dijete i porodicu, mogućnosti korištenje resursa u zajednici, značaj rane intervencije te timski pristup u rješavanju problema.

Istinite, praktične priče, protkane iskustvom iz svakodnevnog života učenika, nastavnika i roditelja daju smjernice za izgradnju društva u kojem se različitosti doživljavaju kao bogatstvo, a ne kao nedostatak.

Časopis promoviše potpuno zaživljavanje inkluzije u obrazovnom sistemu, koji podsticanjem sinergijskog djelovanja svih relevantnih aktera, odgovara na sve potrebe učenika i kao takav kontinuirano radi na poboljšanju učešća i eliminaciji isključenosti iz svih aspekata školovanja.

U takvom sistemu podrške obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita, istovremeno, snažno i u odgovarajućem trenutku, u skladu sa potrebama djeteta i porodice, uklapaju dijelove u jednu cjelinu, čiji je rezultat: sretno i zadovoljno dijete koje odrasta u poticajnoj sredini u kojoj se njeguje pristup, da je svako je jedinstven svijet različitosti, zvjezdano nebo u malom“.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u proteklom periodu finansijski podržavalo izdavanje ovog značajnog časopisa, a i u budućnosti će, zasigurno, ostati poticajan partner u ovom procesu. Uredničkom timu te svim sadašnjim i budućim saradnicima želim puno uspjeha i sreće u svim novim spisateljskim i istraživačkim poduhvatima.

Damir Mašić,
federalni ministar obrazovanja i nauke

GOVOR AUTISTIČNE DJECE

Amira Begić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Maja Mešanović Hukić dipl. defektolog-logoped

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla

Sažetak

Na početku rada definisan je pojam govora i pojam autizma. U glavnom dijelu rada govori se o karakteristikama govora autistične djece. U završnom dijelu rad se odnosi na tretman razvoja govora kod autistične djece.

Uvod

Govor je verbalni jezik ili proces produkcovanja glasa ili glasova i njihovog kombinovanja u riječi. Uključuje koordinaciju mozga, nervnog sistema i organa za govor, da osmisle, a zatim produkuju govornu poruku. To je najviši neurološki i psihološki kompleks komunikacionih sistema, koji sinhroniziraju jačinu, koordinaciju i tačno određene mišićne pokrete. Razvoj govora nije isti ni kod jednog djeteta. Ne postoji nijedan određen datum kada bi dijete trebalo dostići određeni nivo razvoja govora. Jasno je da dijete mora biti sposobno da čuje ono što je rečeno kako bi moglo naučiti govor i jezik. Tipičan način učenja jezika i govora jeste učenje putem slušanja. Moramo naučiti da budemo strpljivi te da uživamo u razvoju djetetovih komunikacijskih vještina, govora i jezika.

Autizam

Tko je u stvari drugačiji? Oni – zato što ne odgovaraju kalupima koje je „skrojila“ većina, ili možda mi? Gdje je ta granica između prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja? Koliko god da doživljaj svijeta onog „drugačijeg“ može biti i bogatiji, maštovitiji, činjenica je da svijet nije sazdan po njihovoj mjeri. Otuda i izolacija, izgradnja vlastitog malog svijeta, i povremeni izlazak iz njega, poput odlaska na izlet. Pomožimo autistima da se prilagode, da njihovi „izleti“ u naš svijet budu što češći i što duži. A to se postiže ponajprije tako da se pokuca na vrata njihovog svijeta. Možda ćete pred nekim vratima stajati čitavu vječnost, no na neki način će se ipak, prije ili poslije otvoriti, ili bar odskrinuti. Možda neke „kontrolne“ nisu podešene na uobičajen način, često su i neujednačene, no činjenica je da je njihov emocionalni spektar vrlo širok, unatoč dugogodišnjim predrasudama.

Autistični poremećaj je globalni razvojni poremećaj koji počinje u djetinjstvu, većinom u

prve tri godine života, zahvaća gotovo sve funkcije i traje cijeli život. Poremećaj je nađen na svim razinama inteligencije, međutim 70-80% slučajeva funkcionira na značajno nižoj razini intelektualnog i adaptivnog funkcioniranja.

Rani dječiji autizam, dr. Leo Kanner, dječiji psihijatar iz John Hopkins bolnice u Baltimoru prvi je (1943) opisao i okarakterisao istaknuvši sljedeće simptome:

- ekstremno osamljivanje i samoizolacija kao i povlačenje od socijalnih kontakata tokom vrlo ranog razvoja,
- opsesivna potreba za nepromjenljivošću okoline i dnevne rutine,
- preokupacija predmetima koji se koriste na neobičan ali nefunkcionalan način,
- rituali i stereotipno ponašanje,
- otpor prema učenju novog,
- teško oštećenje govora kod nekih do mutizma a kod drugih bizaran nefunkcionalan govor, koji uključuje eholaliju, perseveraciju, stereotipni ili metaforički govor i neadekvatnu upotrebu zamjenica.

Neki nemaju razvijen govor, drugi su prividno rječiti, no svima nedostaje sposobnost da vode obostranu dvosmjernu razmjenu i komunikaciju. Emocionalne reakcije na verbalne i neverbalno obraćanje su neodgovarajuće.

Govor autistične djece

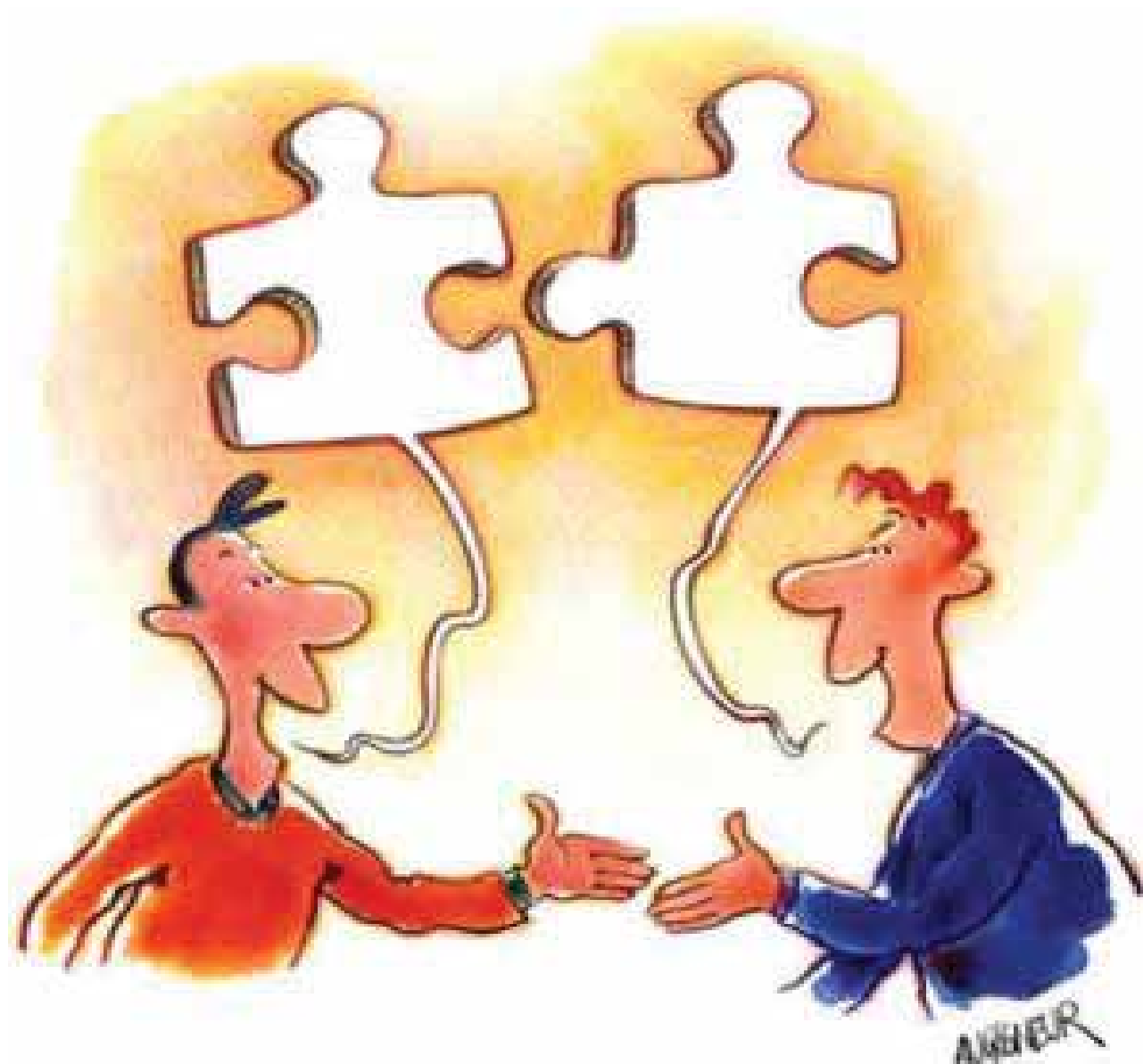
Poremećaji govora i jezika jedni su od najčešćih i najstarijih obilježja autističnog poremećaja. Osim u sadržaju, govor djece s autizmom često odstupa i u ritmu, intonaciji, visini i naglasku.

Brojna istraživanja potvrdila su da gotovo sva autistična djeca imaju velike teškoće u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji. Govor autistične

djece može da se razvije. Međutim, procjenjuje se da do 50% autističnih osoba nije u stanju razviti funkcionalan govor. Kod teških oblika autizma može se desiti da djeca nikada ne razviju govor. Prema tome, ova djeca imaju problem i u ekspresivnom i receptivnom govoru. Zakašnjeli razvoj govora, manjkav govor ili njegov potpuni izostanak mogu biti jedan od prvih znakova autističnog poremećaja koji će zabrinuti roditelje i potaknuti ih da potraže pomoć liječnika. Većina autistične djece obično kasnije progovori, a da se prije toga ne mora pojaviti ni jedan drugi simptom pogotovo ne u tolikom opsegu da bi bio očigledan za roditelje. Poneko dijete do druge godine razvije govor, a zatim nakon pojave bolesti iznenada postupno ili naglo dolazi do zastoja u razvoju ili čak nerijetko nazadovanje. Neka djeca zašute i mjesecima ne govore iako znaju govoriti. Govor autistične djece je poseban. Obično je veoma oskudan, djeca se njime rijetko služe, a koriste ga isključivo za izražavanje fizioloških

potreba (glad, žeđ...) ili želja. Djeca sa autizmom pokazuju velike teškoće u spontanom govoru i samo mali broj djece dosegne fazu spontanog govora (Bujas – Petković, Frey – Škrinjar, 2010). Čini se da je uz govor ove djece poremećena i neverbalna komunikacija. Dijete, naime, ne shvaća geste i mimiku drugih ljudi. Autistično dijete ne razumije ili slabo razumije tuđi govor (kao da mu neko govori stranim i nerazumljivim jezikom). Ako dijete nešto treba, radije će pokazati gestom nego izreći svoju želju.

Česta je pojava da nakon bolesti djetetov govor postaje nerazumljiv, iako je do tada dijete normalno govorilo. Dijete stvara svoje nove riječi (neologizme), izokreće pojedine riječi i pogrešno ih izgovara, govori samo sa sobom. Veoma je ljuto i anksiozno ako mu se ne odgovori/udovolji njegovim zahtjevima koji drugima nisu razumljivi.

Autistično dijete često se ponaša kao da je gluho, ne reaguje i ne obazire se na pozive. Roditelji u početku pomisle da se zaista radi o gluhoći djeteta. Iako se u autističnog djeteta najčešće ne radi o gluhoći brojna istraživanja ipak su pokazala da dijete ima poremećaj u shvaćanju i razumijevanju zvukova. To se naziva poremećaj u centralnoj organizaciji slušnih podražaja, a može se objasniti kao nerazumijevanje tuđeg govora na nivou srednjeg živčanog sistema. Autistična djeca dobro čuju, imaju zdrave sve dijelove uha i slušnog živca, ali ne shvaćaju zbog funkcionalnih smetnji u centru za sluh. Dijete dobro prima podražaje, ali dijelovi mozga koji ga trebaju prihvatiti i shvatiti ne funkcioniraju i zbog toga dijete nije sposobno shvatiti smisao zvukovnih poruka. Ovo dovodi do anksioznosti djeteta, straha, neraspoloženja, nemoći i dijete može reagovati na najrazličitije načine od povlačenja do agresije i autoagresije. Autistična djeca mogu naučiti čitati što predstavlja višu razinu pa nauče govoriti tek putem te razine.

Poteškoće u savladavanju govorne komunikacije živopisno je i poučno opisala u svojim knjigama visokointeligentna autistična osoba T. Grandin koja navodi sljedeće: „Logopedinja me stavila u blago stresnu situaciju da sam mogla izreći neke riječi. Nježno me je držala za bradu, tražila da gledam u nju i izgovaram određene glasove. Točno je znala koliko treba zahtijevati. Imala sam napadaj; ako nije inzistirala nije bilo napretka. Za vrijeme zadnjeg obilaska programa za autiste opservirala sam tehniku u različitim programima. Kada sam počinjala govoriti, riječi su imale vrlo čudan naglasak na vokalima. Moji govorni i jezični problemi bili su isti kao u djece koja su izgubila govor zbog operacije tumora na mozgu, nakon čega se postupno vraćala sposobnost izgovor nekih važnih riječi dok se sposobnost razumijevanja govora zadržala.“ (Nikolić S. i suradnici; Autistično dijete; str; 54)

Autistična djeca govore u drugom ili trećem licu, oslovljavajući se vlastitim imenom ili zamjenicom u drugom ili trećem licu, npr. Daj mi soka!, Dat ću ti soka!, misleći pritom na sebe. Znanstveno objašnjenje ovog fenomena temelji se na poremećaju u centralnoj organizaciji slušnih potencijala. Dijete ne može u potpunosti shvatiti poruku i gramatički je okrenuti, nego je doslovno ponavlja. Preporučljivo je djetetu se obraćati jednostavnim, kratkim i njemu razumljivim porukama koje po mogućnosti trebaju biti popraćene gestom te, kako dijete sazrijeva i uči, postepeno prelaziti na složenije rečenice

Autistično dijete, nažalost, ne može učiti spontano, već ga se stalno treba voditi i objašnjavati mu postupke. Često i visoko funkcionirajuća autistična

djeca imaju velikih teškoća u razumijevanju ne samo govora nego i postupaka i životnih situacija. Događaje oko sebe ne mogu shvatiti na uzročno posljedičan način.

Eholaličan govor (ponavljanje govora koji se ranije čuo) je veoma tipičan unutar autizma. Autistična djeca često ponavljaju ono što čuju kao papagaji, ali ne razumiju sadržaj toga što govore. Eholalija predstavlja dobar znak. Ona pokazuje da se djetetova komunikacija razvija.

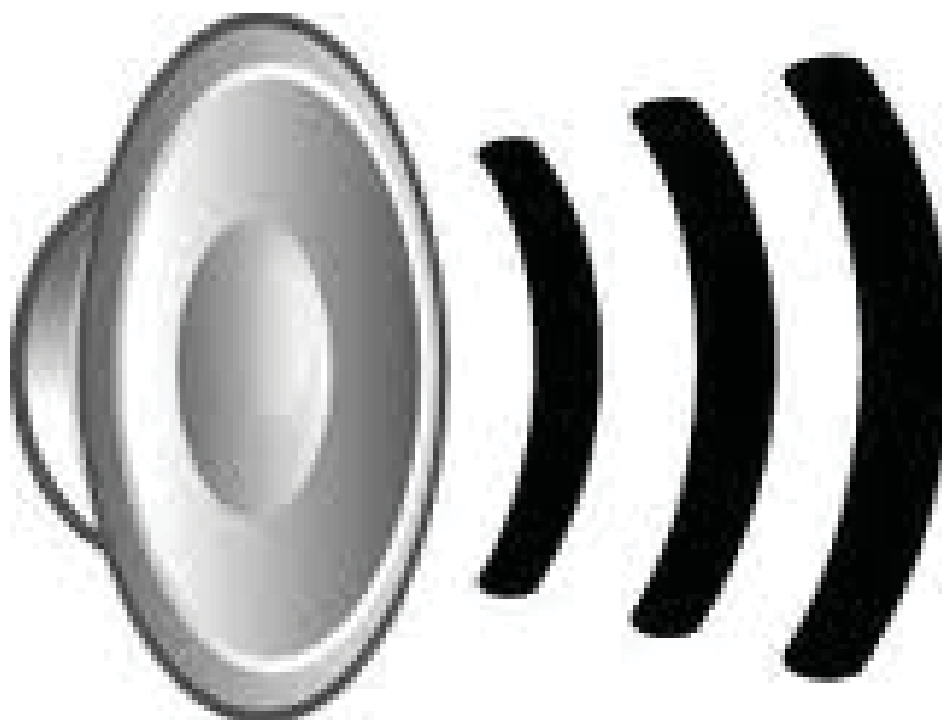
Kako ljudi sa autizmom vide svijet?

Osobe sa autizmom kažu da je svijet za njih jedna masa ljudi, mjesta i događaja sa kojom se bore kako bi joj dali smisao, a koji u njima može prouzrokovati značajnu anksioznost. „Kao osoba sa autizmom, oduvijek sam svijet doživljavala drugačije. Kada sam išla u osnovnu školu, školsko zvono vrijeđalo mi je uši kao što zubarska bušilica iritira živac. Prestravljivali su me glasni zvuci kao što je onaj kada pukne balon. Krute podsuknje i vunenu odjeću osjećala sam kao da mi je šmirgl papir na koži.“

„Mi djeca s autizmom, nikada ne koristimo dovoljno riječi. Iskreno, kako je tajanstven jezik kojim mi djeca s autizmom govorimo!“ (Naoki Higashida Razlog zbog kojeg skačem, str 25)

„Već se dugo pitam zašto ljudi s autizmom ne mogu razgovarati prikladno. Nikad ne mogu reći ono što uistinu želim. Umjesto toga, verbalno smeće koje nema nikakve veze s ničime, slijeva se iz mojih usta. To me je strašno rastuživalo, a ja nisam prestajao zavidjeti ljudima koji mogu govoriti bez ikakvog truda. Naši su osjećaji jednaki kao i svim ostalima, ali ne možemo pronaći način da ih izrazimo.“

Čak nemamo niti pravu kontrolu nad našim tijelima. I stajanje na mjestu i kretanje, kada to od nas traže, je zeznuto, kao da pokušavate daljinski upravljati neispravnim robotom. Povrh svega, uvijek nas prekoravaju, a da ne možemo ni objasniti. Imao sam osjećaj da me je cijeli svijet napustio.

Molim vas da nam ne sudite po vanjskim obilježjima. Ne znam zašto ne možemo pravilno govoriti. No, to nije zato što ne želimo govoriti, nego zato što ne možemo govoriti i jako patimo zbog toga. Samostalno, ne možemo učiniti ništa da bi riješili taj problem, a bilo je i trenutaka kada sam se pitao zašto se uopće taj “negovoreći” ja morao roditi. Ali sada, kada sam započeo sa tekstualnom komunikacijom, mogu izraziti sebe koristeći abecednu mrežu i računalo, a to što sam sposoban podijeliti ono što mislim mi omogućava da razumijem da i ja isto postojim na ovom svijetu kao ljudsko biće.

Možete li zamisliti kakav bi vaš život bio da ne možete govoriti?” (Naoki Higashida - Razlog zbog kojeg skačem Str.26).

Savjeti kako adekvatno stimulirati razvoj komunikacije u djece sa autizmom:

Nekoliko opštih ciljeva:

- Prvo mora da se pokuša da se privuče pažnja djeteta. Kontakt pogledom je zbog toga veoma važan; dijete treba da nauči da gleda u ljude.
- Preduslov komunikacije i razvoja govora je da postoji kontakt.

- Važno je prilagođavati se nivou na kome je dijete i govoriti o stvarima za koje je zainteresovano.
- Djetetu se mora jasno pokazati da želimo da slušamo. Svaka namjera djeteta da komunicira treba da se nagradi.

Ideje da se podstakne upotreba govora

Autistična djeca često imaju teškoću u razlikovanju zvukova. Ukoliko želimo da stimulišemo govor djeteta bolje je početi u okruženju sa nevelikim brojem stimulusa. To je važno zato što dijete onda neće biti tako lako zbunjeno drugim stvarima. Kod veoma male autistične djece teškoća posebno dolazi do izražaja u odnosu na riječi za predmete ili ljude. Oni su još uvek nesvjesni da jezik čini socijalnu interakciju mogućom. Važno je da djeca uživaju praveći zvukove. To može da se podstiče trubom ili zvonom, ginjol lutkom (lutka za ruku), ogledalom ili pjevanjem i ponavljanjem pjesama i rima. U cilju da se kod autističnog djeteta proširi upotreba govora mogu da se primjene slijedeće metode:

- Ostvarujte fizički kontakt sa djetetom i tokom izvjesnih aktivnosti koristite fizičke demonstracije tako da nauči da razumije šta treba da radi; na ovaj način riječi se povezuju sa aktivnostima (npr. podignite dijete i kažete «skoči»). Potičite igru i socijalnu interakciju – djeca uče kroz igru. Za vrijeme interakcija, obavezno budite ispred svog djeteta, u razini njegovih očiju što će olakšati vašem djetetu da vas dobro vidi i čuje. Ne ustručavajte se jako

- gestikulirati i pokazivati rukama, izrazima lica, tijela isl. i tako dobiti njegov pogled.
- U korištenju kratkih rečenica počnite sa rečenicama od jedne reči. Dužina rečenica treba polako da se povećava (npr. uvijek kažete jednu riječ više od onoga što kaže dijete).
- Obraćajte se direktno djetetu polazeći od njegovih interesovanja i razvojnog nivoa (npr. imenujte predmete koji su važni za dijete). Slijedite interes vašeg djeteta! Umjesto da ga prekidate u nečemu na što je trenutno usmjereno, pridružite mu se koristeći riječi i geste. Opisujte, pričajte o tome što dijete radi.
- Govorite polako, jasno i koristite mnogo ponavljanja. Govorite i imenujte stvari iako dijete nije reklo ništa kao odgovor na obraćanje. Dozvolite djetetu mali vremenski odmak prije nego li vam „odgovori“. Kada pitate nešto ili od vas dijete nešto traži, zastanite na trenutak, pažljivo gledajte pokrete tijela, slušajte zvukove koje dijete koristi i „odgovorite“ na svaki mali znak komunikacije.
- Imitirajte i ponavljajte zvukove koje pravi dijete tako da uoči da ima uticaj na svoju okolinu (npr. koristite audio-kasete). Imitirajte svoje dijete – imitirajući djetetove zvukove ili ponašanja tijekom igre, više ćete poticati vokaliziranje i interakciju. To također potiče dijete da imitira vas i da uči naizmjerničnim ponašanjima.
- Pretvorite buku koju dijete pravi u zvukove.
- Ohrabrite dijete da kaže šta hoće i potvrdite direktno ono što kaže (npr. kažete «Da, jabuka»).
- Imenujte predmete i situacije tokom dnevnih aktivnosti.
- Imenujte stvari tokom igre; povežite riječi sa pokretima, konkretnim predmetima, akcijama, dijelovima tijela itd. (koristite fotografije poznatih predmeta i situacija). Pojednostavite svoj jezik! Kada to činite dajete najbolju mogućnost djetetu da za vama ponovi, da vas imitira, da vas prati, da vas razumije. Ako vaše dijete ne govori, koristite samo riječi.
- Navodite pojmove kao «toplo/hladno», «visoko/nisko», «lijevo/desno».
- Napravite fotografije poznatih predmeta iz djetetove okoline-dijete treba da sastavi fotografiju i odgovarajući predmet. Ne zaboravite koristiti tzv. vizuelne strategije (sličice) i znakove/geste! Vizuelne strategije

samo pomažu djetetu da razumije izrečene riječi. Djeca sa autizmom su izuzetno vizuelna, pa nemojte im to uskraćivati. Vizuelne strategije (sličice) i znakovi mogu samo još više potaknuti razvoj komunikacije, socijalne interakcije i svrsishodniju igru!

- Koristite kontakt dodirrom, kada je cilj da se dijete opusti i da se razvija svjesnost o tijelu, i izrazite šta ste uradili.
- Pokazalo se da je razvoj fine motorike povezan s razvojem govora, pa je stoga dobro svakodnevno provoditi vježbe za finu motoriku, odnosno masirati dječije prstiće i pritom koristiti poznate brojalice ili pjesmice, koje će djetetu biti zanimljive i lako pamtljive.
- Nagradite svaki pokušaj upotrebe govora.
- Učite dijete da koristi «Ja» pitajući «Ko hoće jabuku?».
- Ignorišite asocijativni i repetitivni govor.

Koliko je roditeljima autistične djece bitno da njihova djeca govore živopisno i poučno opisala je majka tri autistična dječaka:

„Jedan razgovor posebno mi je jasno pokazao da ja nisam obična mama. Žene su se međusobno žalile jedna drugoj na konstantno cmizdrenje njihove djece dok bi dozivali “Mama” po cijeli dan. Smijale su se i šalile o tome kako ih glave bole od konstantnog verbalnog dozivanja i željele su da im djeca ušute samo na 10 minuta. Počela sam plakati i izašla sam iz zgrade. Nisam se mogla dovesti u vezu sa “problemima” ovih žena. Sve što sam željela je bilo da čujem barem jednu riječ iz usta mojih sinova. Sve bih dala da ih čujem kako kažu “mama”, ali bila bih zadovoljna i sa mnogo manje – sa riječima poput “idi”, “sok”, ili “gladan”. Bilo što! Tada sam postala svjesna da nikada neću biti obična mama, zato što se ne mogu povezati sa bilo kakvim tipičnim “maminim frustracijama”. Svaki korak prema napretku je bio za mene predragocjen. Svaki pogled, svaki zagrljaj, svaki zvuk koji bi moji dječaci napravili me razdvajao od ostalih mama zato što sam se radovala tim etapama i mjesecima sam živjela od tih malih koraka naprijed“. (Beytien A.; Autizam iz dana u dan, Poglavlje 23, str. 91)

Albert Einstein, Isaac Newton, Ludwig van Beethoven, Charles Mckintosh, Thomas Jefferson... samo su neki od velikih koji su imali neki vid autističnog ponašanja.

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE U DJETINJSTVU

Mr. sc. Selma Ibrišković, dipl. defektolog – oligofrenolog

Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog – oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Najbolji način da zaštitite svoje dijete jest da se upoznate s pitanjima seksualnog zlostavljanja djece. Da sam o znakovima upozorenja znala više, možda sam mogla spriječiti seksualno zlostavljanje svoje kćeri.

Majka seksualno zlostavljane petogodišnjakinje.

Ključne riječi:

seksualno zlostavljanje, dijete, roditelj, učitelj.

Sažetak

Seksualno zlostavljanje djeteta je društvena tvorevina koja je pod jakim uticajem kulture i vremena u kojemu se događa. Može početi u bilo kojoj dobi i smatra se da je najugroženija dobna skupina od pet do dvanaest godina. Žrtve su djeca oba spola, a procjenjuje se da su djevojčice ugroženije.. Znakove seksualnog zlostavljanja djelimo na: znakovi seksualnih iskustava koji nisu djetinjasti, znakovi koji su često prisutni kod seksualno zlostavljane djece i generalni znakovi, pokazivanje straha, napetosti, nesigurnosti koji vode do alarmiranja o zlostavljanju.

Uvod

Odluka o pisanju ovakvog teksta bila je jako teška, obzirom na činjenicu da je razgovor i priča na temu seksualnog zlostavljanja djece kod nas još uvijek obavijena velom tišine. Svakodnevno smo svjedoci putem medija raznim informacijama o seksualnom zlostavljanju djece u cijelome svijetu pa i kod nas. Razmatranjem istinske prirode zlostavljanja i najboljih načina zaštite djeteta, ovim tekstom želimo upoznati roditelje i učitelje. Da bi bili sposobni zaštititi djecu, moraju imati pristup tačnim informacijama o istinskim rizicima od seksualnog zlostavljanja djece.

Seksualno zlostavljanje djeteta je društvena tvorevina koja je pod jakim uticajem kulture i vremena u kojemu se događa. Različite kulture različito definiraju zlostavljanje i pojam “djeteta”. To je posebno uočljivo po pitanju dobi punoljetnosti koju neke zemlje, poput Južne Koreje, spuštaju na trinaest, a druge zemlje na šesnaest ili osamnaest godina (1). Prema UN konvenciji o dječijim pravima – član 34 kaže da: “Dijete ima pravo na zaštitu od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, uključujući i zaštitu od prostitucije i uključivanja u pornografiju” (2).

Seksualno zlostavljanje djeteta je zloupotreba moći i povjerenja od strane roditelja ili člana porodice i/ili drugih ljudi koji su za roditelje pouzdani i povjerljivi, u obliku seksualnih akcija koje se odvijaju pod

pritisakom i u tajnosti. Jasno je da su žrtve djeca oba spola, a procjenjuje se da su djevojčice ugroženije. Može početi u bilo kojoj dobi i smatra se da je najugroženija dobna skupina od pet do dvanaest godina. Prema podacima iz Visokog sudskog i tužilačkog vijeća za period 2006. - 2010. godine, na području BiH bilo je ukupno 600 krivičnih prijava koja su potčinjena nad djecom i maloljetnicima (spolni odnošaj s djetetom, zadovoljavanje pohote pred djetetom, iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije i izvanbračna zajednica s mladim maloljetnikom). Od ukupnog broja prijava je pokrenuta 461 istraga.

Istraživanje slučajeva seksualnog zlostavljanja djece prijavljenih u Centrima za socijalni rad (73 Centra na području BiH) za period 2006. - 2010. godina:

- 20 zabilježenih slučajeva seksualnog zlostavljanja djece (28% na uzorak).
- Vidljiva je tendencija rasta prijavljenih slučajeva:
  - o 2006. god. prijavljeno je 4.
  - o 2007. god. prijavljeno je 7.
  - o 2008. god. prijavljeno je 9.
  - o 2009. god. prijavljeno je 13.
  - o 2010. god. prijavljeno je 17.
- Najmlađa žrtva je imala 9, a najstarija 17 godina.
- Od 50 slučajeva seksualnog zlostavljanja, 45 žtava je ženskog, a 5 žrtava muškog spola.

- Svi počinioci su bili muškarci: 11 očeva, 4 očuha, 7 rođaka, 5 više osoba, 3 nastavnika, 3 komšija, 2 brata, 2 prolaznika na ulici, 2 djeda 1 trener. (Izvještaj je sačinjen u okviru regionalnog projekta "Pandorina kutija" implementiranog u BiH, Hrvatskoj, Srbiji i Mađarskoj) (3).

Znakovi seksualnog zlostavljanja

1. Znakovi seksualnih iskustava koji nisu djetinjasti: vode ka velikoj sumnji u seksualno zlostavljanje
2. Znakovi koji su često prisutni kod seksualno zlostavljane djece: vode ka sumnji na zlostavljanje
3. Generalni znakovi, pokazivanje straha, napetosti, nesigurnosti: vode do alarmiranja o zlostavljanju.

1. Znakovi seksualnih iskustava koji nisu djetinjasti

a. Klinički znakovi

- povrede, otoci, modrice na/u genitalijama i u području genitalija
- povrede, modrice na grudima, zadnjici, donjem stomaku, ili na butinama
- neobični objekti u genitalnim, rektalnim i uretralnim otvorima
- nenormalno proširenje uretralnih, vaginalnih i rektalnih otvora
- sperma u vagini (posebno u ranoj dobi) ili rektumu
- spolne bolesti: herpes, sida, kandida, trihomonije, gardnerela, (u ranoj dobi)
- trudnoća (u ranoj dobi)

b. Psihosomatski znakovi

- bol u donjem dijelu trbuha
- bol u butinama

c. Bihevioralni znakovi

- nagovještaji seksualnih iskustava
- ponavljajuće seksualne igre sa vršnjacima, igračkama ili sa sobom, koje nisu primjerene dobi
- prekomjerna masturbacija
- agresivno seksualno ponašanje prema drugima
- detaljno znanje o seksualnom ponašanju, koje nije primjereno dobi
- pretjeran interes za seks
- pretjerano seksualno ponašanje prema muškarcima ili odraslima uopće, kao osnovni oblik kontaktiranja
- pretjerano slobodno seksualno ponašanje (promiskuitet)

- ponavljano žrtva (seksualnog) nasilja
- ekstreman strah od muškaraca (u slučaju muškog zlostavljača)
- strah od dodirivanja
- smatra da smrdi
- ne miriše kao dijete (samo mala djeca)
- negativna slika o tijelu
- rigidno ili se ne usuđuje pomjerati (mala djeca)
- strah od skidanja
- strah od ležanja na leđima

2. Specifični znakovi

a. Psihosomatski specifični znakovi

- kontinuirana bol u stomaku
- problemi u ishrani (anoreksija, bulimija, gojaznost (posebno kod adolescenata), ponavljajuće povraćanje (kod male djece)
- tjelesne povrede (rane, ožiljci) koji mogu ukazati na samo-ranjavanje ili pokušaje samoubistva

b. Specifični bihevioralni znakovi

- pseudo-odraslo ponašanje
- negativna slika o sebi, osjećaji inferiornosti
- krivnja i sram
- razdvajanje razmišljanja i osjećanja
- strah od uživanja
- nedostatak povjerenja, posebno prema osobama koje su bitne djetetu
- neučestvovanje u školskim i socijalnim aktivnostima
- iznenadno loši rezultati u školskim aktivnostima
- bijeg od kuće
- osjećaji depresije
- samoranjavanje
- suicidalne misli i pokušaji
- prostitucija
- zlostavljanje i mučenje druge djece, ljudi i životinja

3. Generalni znakovi

a. Psihosomatski znakovi

- poremećaji spavanja (noćne more, nesanica)
- problemi sa disanjem (hiperventilacija, duboko, uznemireno disanje, astma)
- akutni histerični simptomi (privremena paraliza, gubitak govora, gubitak vida ili sluha)
- glavobolje
- problemi sa mokraćnom bešikom i mokrenjem
- bolesti kože (ekcemi, svrab, gubljenje kose)
- hernija

b. Bihevioralni generalni znakovi

- ekstremno povlađujuće ponašanje
- acting-out i encopresa
- ponašanje koje udovoljava drugima
- regresivno ponašanje
- iznenadne promjene u interpersonalnim relacijama
- snažne i/ili brze promjene raspoloženja
- povučenost
- hiperaktivnost
- problemi u govoru i poremećaji učenja jezika
- problemi sa koncentracijom
- izigravanje besposlenosti
- dolazi u školu rano, odlazi kasno i uvijek je prisutan
- loši odnosi sa vršnjacima i nesposobnost da se ostvare prijateljstva
- raspolaganje velikim količinama igračaka i/ili novca
- ovisnosti (prema alkoholu, drogama, gledanju TV-a)
- mnogi problemi u adolescenciji
- seksualni problemi
- brak u ranoj dobi
- osjetljivost na moć
- delikventno ponašanje

Dječije osnovno ponašanje: veoma odrastao i ozbiljani stav, uvijek u stanju pripravnosti i na oprezu

Prema Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Zakon) krivična djela protiv spolne slobode i morala navedena su u glavi XIX, od člana 203. do člana 213. U ovom radu istaknuti su samo oni članovi koji su specifični.

Član 207.

Spolni odnošaj s djetetom

(1) Ko izvrši spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.

(2) Ko izvrši nasilni spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom (član 203. Silovanje, stav 1.) ili s nemoćnim djetetom (član 204. Spolni odnošaj s nemoćnom osobom, stav 1.), kaznit će se kaznom zatvora najmanje tri godine.

(3) Ko izvrši spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom zloupotrebom položaja (član 205. Spolni odnošaj zloupotrebom položaja, stav 2.), kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

(4) Ko krivično djelo iz st. 1. do 3. ovog člana učini na naročito okrutan ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prigodom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnošaja ili s njim izjednačenih spolnih

radnji od više učinitelja, kaznit će se kaznom zatvora najmanje pet godina.

(5) Ako je krivičnim djelom iz st. od 1. do 3. ovog člana prouzrokovana smrt djeteta, ili je dijete teško tjelesno ozlijeđeno, ili mu je zdravlje teško narušeno, ili je žensko dijete ostalo trudno, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora najmanje pet godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

Član 209.

Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom

Ko pred djetetom ili maloljetnikom čini radnje namijenjene zadovoljavanju vlastite ili tuđe pohote, ili ko navede dijete da pred njim ili drugom osobom vrši takve radnje, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.

Član 211.

Iskorišćavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije

(1) Ko dijete ili maloljetnika snimi radi izradbe fotografija, audiovizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili posjeduje ili uvozi ili prodaje ili raspućava ili prikazuje takav materijal, ili te osobe navede na učestvovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.

(2) Predmeti koji su bili namijenjeni ili upotrijebljeni za učinjenje krivičnog djela iz stava 1. ovog člana oduzet će se, a predmeti koji su nastali učinjenjem krivičnog djela iz stava 1. ovog člana oduzet će se i uništiti.

Član 212.

Upoznavanje djeteta s pornografijom

(1) Ko djetetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audiovizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.

(2) Predmeti iz stava 1. ovog člana oduzet će se.

Pojašnjenje:

Prema članu 2. ovog Zakona stav 9. i stav 10. dijete je osoba koja nije navršila četrnaest godina života, a maloljetnik je osoba koja nije navršila osamnaest godina života (4).

Zaključak

Najbolji način da zaštitimo djecu jest razumijevanje pitanja seksualnog zlostavljanja. Roditelji i učitelji trebali bi se upoznati stim pitanjem kako bi s djecom mogli razgovarati smireno i uravnoteženo. Iako strahujemo i užasavamo se seksualnog zlostavljanja djece, izbjegavanja razgovora o toj temi zlostavljačima daje moć zlostavljanja.

VAŽNOST PRIMJENE DIDAKTIČKOG MATERIJALA U RADU SA DJECOM SA UMJERENOM I TEŽOM MENTALNOM RETARDACIJOM

Mr sci Selma Bakić, dipl. defektolog

Salem Bakić, dipl. defektolog

Amira Begić, dipl. defektolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla

Svrha rada je da približi didaktička sredstva u radu sa djecom sa umjerenom i težom mentalnom retardacijom spoznaji učitelja, nastavnika, roditelja... kao i mogućnosti šire primjene nekih od navedenih didaktičkih materijala, jar samo adekvatna pomoć i konkretni didaktički materijal omogućava lakšu spoznaju i učenje ove populacije djece, što treba da bude zadatak svake odgojno – obrazovne ustanove, svakog nastavnika, stručnjaka za rad sa djecom

Pojam didaktičkih sredstava i materijala

Mentalna retardacija je stanje nižeg intelektualnog i motornog funkcionisanja osobe u odnosu na vršnjake istog hronološkog uzrasta. Djeca sa umjerenom i težom mentalnom retardacijom nemaju razvijeno apstraktno mišljenje već mentalno funkcionišu na konkretnom nivou, tako da su im očigledna sredstva i didaktički materijal neophodni za usvajanje znanja (Vicić,1996.).

Didaktička sredstva se prilagođavaju realnim potrebama i mogućnostima osobe koja ih koristi. Zbog toga je neophodno da stručnjaci i asistenti budu edukovani za korištenje i kreiranje didaktičkog materijala (Vicić,1996.).

Didaktički materijal predstavlja skup praktičnih i očiglednih sredstava koja pomažu usvajanje neophodnih znanja i savladavanje osnovnih životnih vještina. Prilagođava se svakom pojedinom djetetu prema njegovim potrebama i individualnim karakteristikama.

Svrha upotrebe didaktičkog materijala u radu sa učenicima sa umjerenom i teškom mentalnom retardacijom

Didaktički materijali koje nastavnici koriste u radu izrađeni su od ekoloških materijala, odnosno to su uglavnom predmeti za svakodnevnu upotrebu koji nakon korištenja možemo reciklirati. Iskorištene materijale predmete možemo koristiti iznova (u ekonomskom smislu to bi značilo bez troškova). Uz njihovu pomoć djeca kroz igru uče o apstraktnim pojmovima preko konkretnog. Zahvaljujući naizgled jednostavnom didaktičkom materijalu, kod učenika se razvija izvrstan matematički i induktivni način razmišljanja koji im pomaže u daljnjem školovanju i životu. Didaktički materijal omogućava djeci sa umjerenom i težom mentalnom retardacijom

da na interesantan i zanimljiv način savladaju svakodnevne životne vještine. Oni na taj način stiču samopouzdanje, osećaj odgovornosti i važnosti u kolektivu (Korlaet,1971.).

Za rad sa učenicima sa umjerenom i teškom mentalnom retardacijom potrebno je imati pripremljen didaktički materijal za specifične aktivnosti. Pripremljen materijal omogućava nastavniku da ima jedan resurs više na raspolaganju, mogućnost za većom ponudom, modalitete i radno vrijeme sa onim učenicima kojima poteškoće ne dozvoljavaju da mogu uvijek pratiti ritam razreda. Pored toga što ponekada rade drugačije aktivnosti od ostatka razreda (ukoliko su u pitanju učenici uključeni u inkluzivnu nastavu), učenici su u svakom slučaju unutar razreda i imaju mogućnost da dijele neformalne trenutke i atmosferu različitih prilika, što u svakom slučaju pomaže učeniku u daljnjem školovanju i životu. Ponuđene materijale koji slijede ne treba smatrati obaveznim, već jednostavno ponudom, gdje svaki učitelj/nastavnik može da upotrijebi maštu i proširi ili uveća broj prijedloga (Begić, 2008).

Postupak izrade didaktičkog materijala

Za svaki nastavni predmet postoje određeni didaktički materijali namijenjen upravo tom predmetu. Učenici treba da su odgovorni za materijale koje odaberu/koriste i nakon korištenja ih opet pospreme tako djeca–učenici mogu učestvovati u kreiranju didaktičkog materijala. Materijali se mogu koristiti u različitim oblastima nastavnog procesa, ali će biti od velike praktične koristi samo ako budu korišteni u smislu njihovog prilagođavanja karakteristikama svakog pojedinog učenika. Korištenjem didaktičkog materijala rezultati koji će biti postignuti neće se ogledati samo u postizanju razvojnih funkcija kod učenika,

već i u stvaranju razvojnih navika za samostalan rad. Primjeri didaktičkog materijala namjenjeni su prije svega za rad sa učenicima/osobama sa umjerenom i teškom mentalnom retardacijom. Uz malo truda i korištenjem plastifikatora i čičak trake možete napraviti materijal za radnu terapiju i sa učenikom učiti brojeve, boje, veličine, parove, puzzle itd. Možete vježbati i motoriku, grubu ili finu, koncentraciju, moć zapažanja i mnogo toga. Korištenjem raznih vrsta materijala (karton, metal, filc, kamenje, spužva ...). potičete i sensoriku što je prikazano na slikama 1 .2. 3. i 4.

Slika 1.

Oblast: fina motorika (manuelni rad)

Cilj: razviti kontrolu motorike i snagu ruku

Aktivnost: zakačiti štipaljke na ivicu kutije praćenja organizovanog plana

Slika 2.

Oblast: manuelno vidna integracija

Cilj: naučiti spojiti/ sastaviti sliku koja se sastoji iz više dijelova

Aktivnost: spojiti dijelove slike da bi se dobila kompletna slika (šema tijela)

Slika 3.

Oblast: manuelno vidna integracija

Cilj: raspoznavanje oblika i boje

Aktivnost: staviti/ spariti ponuđene oblike prema obliku i veličini

Slika 4.

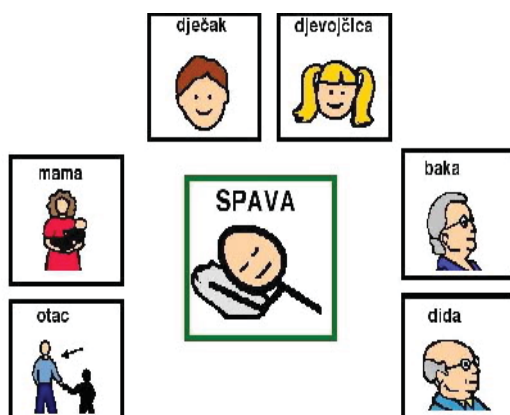
Oblast: kognitivna

Cilj: razvijati koncept broja i sposobnost uparivanja po uzorku

Aktivnost: staviti odgovarajuću količinu predmeta koji odgovara uzorku

U skladu sa usvajanjem znanja i vještina, sa učenikom postepeno početi, sa jednim glagolom i okolo slike porodice, ovo je općenito princip, ali je bolje staviti slike najbližih u porodici, rodbini (Slika 5.), onima s kojima se dijete druži. Koji glagoli? Pa: spava, jede, pije, ide, pjeva, govori... Po mogućnosti sve plastificirati i čičak prilijepiti i staviti na pluto ploču ili na tvrdi karton.

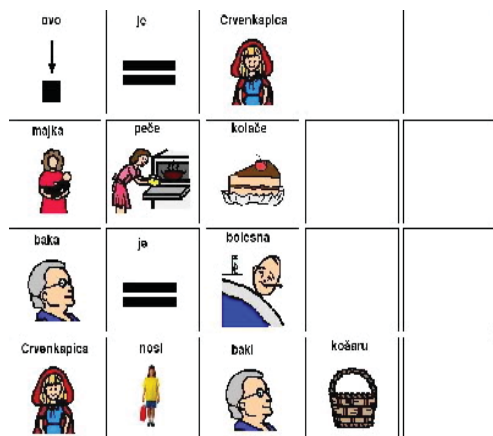

Slika 5.

Oblast: komunikacija i razvoj govora

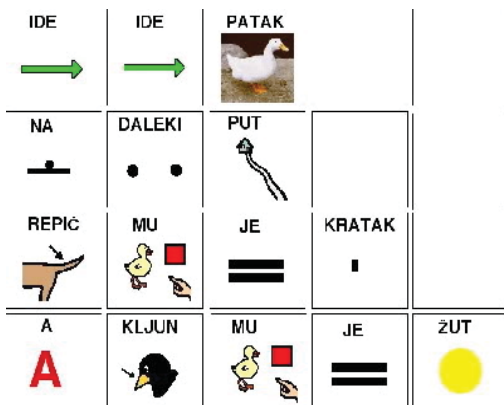
Cilj: poticanje na komunikaciju i razvoj govora

Aktivnost: zalijepiti trenutnu aktivnost koju neko provodi

Slika 6.

Učeniku se može i izraditi i omiljena priča (Slika 6.) ili brojalica (Slika 7.) koju mu roditelji mogu čitati prije spavanja, a učiteljica može ne samo da mu čita sličice nego ga i pita i onda dijete pokazuje prstićem i kaže odgovor. Inače kad čita sličicu po sličicu uvijek neka pokazuje kažiprstom.

Slika 7.

Kada se počinje raditi na obradi slova, tako je poželjno napravili riječi koje počinju s obrađenim i usvojenim slovima (Slika 8.).

Slika 8.

Oblast: komunikacija i razvoj govora

Cilj: raspoznavanje oblika i boja slova M

Aktivnost: učimo koja riječ počinje s slovom M

Zaključak

Cilj nastave je učiti svakog učenika na najbolji mogući način. Danas se sve više govori o kreativnijem djelovanju u organizaciji nastave. Specifičnost u radu sa učenicima sa umjerenom i težom mentalnom retardacijom zahtijeva primjenu posebnih metoda, tehnika i instrumenata, a što će sve omogućiti postizanje boljih rezultata u procesu edukacije. Prakticiranje samostalnog rada, odnosno primjenjivanje didaktičkog materijala jeste resurs, to je resurs za učenika koji uči brže, nezavisno i sa manje napora, a resurs je i za nastavnika koji ga podučava, jer uspijeva da postigne tri cilja istovremeno: razvijanje novih sposobnosti, utvrđivanje onih koje dijete već posjeduje i razvijanje samostalnosti. Prikazani didaktički materijali se mogu koristiti iznova, to u ekonomskom smislu znači bez troškova. Kreiranjem prikazanog didaktičkog materijala naučili smo da ne bacamo masu predmeta za svakodnevnu upotrebu, jer smo kroz praksu uvidjeli mogućnost njihovog recikliranja.

„Pitanje lične nezavisnosti“ je krucijalni izazov za lica sa teškim mentalnim onesposobljenjem. Upotrebom predstavljenog materijala pomažemo učenicima sa umjerenom i težom mentalnom retardacijom da ostvare viši stepen samostalnosti i lične nezavisnosti.

POVEZANOST NIVOVA DEPRESIJE KOD DEFEKTOLOGA KOJI RADE U SPECIJALIZOVANIM USTANOVAMA ZA OSOBE SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU I STEPENA INTELEKTUALNE OMETENOSTI OSOBA SA KOJIMA RADE

Mr sc. Saša Delić, dipl.defektolog-oligofrenolog
Mr.sc. Amra Imširagić, dipl.defektolog-surdoaudiolog
Semir Kusturica, bachelor ekonomije

Ključne riječi:

depresija, defektolog,
stepen intelektualne
ometenosti,
specijalizovane ustanove

Sažetak

Rad se bavi problemom zastupljenosti depresije kod defektologa koji rade u specijalizovanim ustanovama za vaspitanje, obrazovanje i rehabilitaciju osoba sa intelektualnom ometenošću. Defektološka profesija se svrstava među pomagačke, postavljeni ciljevi vaspitanja, obrazovanja i rehabilitacije se postižu nakon dugog vremenskog perioda, mali pomaci u ponašanju rehabilitanata nisu neposredno vidljivi u svakodnevnom radu, a defektolozi nemaju neku društvenu podršku što dovodi do njihovog bržeg zamaranja i frustriranosti. U konačnici, navedeno može dovesti do gubitka samopoštovanja i depresije. Za očekivati je da će, kod defektologa koji rade sa osobama težeg stepena intelektualne ometenosti ili sa osobama različitog stepena intelektualne ometenosti, depresija biti zastupljenija, pa je upravo cilj ovog rada da se utvrdi povezanost stepena intelektualne ometenosti osoba sa kojima rade i nivoa depresije kod defektologa koji rade u specijalizovanim ustanova za vaspitanje, obrazovanje i rehabilitaciju osoba sa intelektualnom ometenošću.

1. UVOD

Potištenost ili depresija je emocionalni poremećaj. To je mentalno stanje koje se karakteriše dugotrajnim osjećanjima potištenosti, tuge, beznada, pesimizma, obeshrabrenja i jednog opšteg stanja duboke praznine. Ona je jedno od najčešćih i najopasnijih mentalnih oboljenja kojeg se ljudi najviše i plaše. Možda nemamo neke tajne strahove da ćemo "poludjeti" i zapasti u psihotično stanje gubeći vezu sa realnošću, ali smo svi mi ponekad "neraspoloženi" ili se osjećamo depresivno.

Depresija je ozbiljna bolest koja parališe i snažno utiče na to kako se osjećamo, kako mislimo i na kraju kako se ponašamo. Bez odgovarajućeg tretmana depresija može da traje godinama i može da prouzrokuje permanentan invaliditet. To je bolan i stresan poremećaj i teško se može prevazići bez pomoći spolja. Svaka osoba depresiju doživljava na sebi svojstven način.

Promjene raspoloženja predstavljaju normalnu pojavu u životu čovjeka. Međutim, kod nekih depresija traje veoma dugo i može imati ozbiljne posljedice. Takvo stanje nije normalno, tada treba ukazati medicinsku pomoć. Onaj ko pati od depresije možda nije svjestan da mu je potrebna medicinska pomoć ili ne želi to da prizna. Depresija varira od blage do one koja je prijetnja životu. Neke blage epizode depresije mogu da se razriješe vremenom, mijenjanjem stila života ili traženjem podrške od bliskih ljudi.

Pogrešno shvatanje depresije predstavlja možda najveću opasnost za nas.

Javlja se u svim kulturama i društvenim slojevima, i među bogatima i među siromašnima. Većina ljudi nema pravilno mišljenje o njoj. Od depresije pati svaki treći pacijent koji odlazi kod interniste. Pravilnim liječenjem može se u velikoj mjeri ublažiti ili potpuno izliječiti. U većini slučajeva pacijent ne mora da ostaje u bolnici (Nedley, 2001.).

Prema navedenom autoru glavni simptomi depresije su:

1. Duboka tuga
2. Apatija
3. Uznemirenost
4. Poremećaj sna
5. Promjene u tjelesnoj težini ili apetitu
6. Nedostatak koncentracije
7. Osećaj bezvrijednosti
8. Morbidne misli
9. Umor

Prema Haucku (1990) tri glavna uzroka depresije su:

1. samookrivljavanje
2. samosažaljenje
3. sažaljenje prema drugim osobama

Za razumijevanje depresije do sada se, nažalost, malo toga učinilo. Sve što se dosad poduzimalo za ubogog čovjeka koji je mrzio svoje "ja", cijeloga života bio obuzet osjećajem manje vrijednosti ili vjerovao kako se ne isplati živjeti, svodilo se na standardnu medicinsku pomoć u vidu tableta protiv depresije, a ponekad i na elektrošok terapiju, a da pritom nisu bili rasvijetljeni uzroci depresije. Takav pristup pripada prošlosti. Razvile su se nove metode koje osobi koja je zapala u depresiju omogućuju da nauči prevladati svoj problem, i to praktički zauvijek. Uz pravu pomoć i dobar savjet, to je moguće postići u kratkom vremenskom razdoblju (Hauck, 1990.).

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je da se utvrdi povezanost stepena intelektualne ometenosti osoba sa kojima rade i nivoa depresije kod defektologa koji rade u specijalizovanim ustanovama za vaspitanje, obrazovanje i rehabilitaciju osoba sa intelektualnom ometenošću.

3. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

U skladu sa ciljem rada postavljena je sljedeća hipoteza:

H-1. Grupa defektologa koji rade sa osobama težeg stepena intelektualne ometenosti ili sa osobama različitog stepena intelektualne ometenosti u specijalizovanim ustanovama za vaspitanje, obrazovanje i rehabilitaciju osoba sa intelektualnom ometenošću ima veću zastupljenost depresije.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Uzorak ispitanika

Uzorak je obuhvatio 53 defektologa koji rade u specijalizovanim ustanovama za vaspitanje,

obrazovanje i rehabilitaciju osoba sa intelektualnom ometenošću, oba spola, različite starosne dobi i sa različitim radnim iskustvima. Od ukupnog broja ispitanika, njih 13 (24,5%) bilo je muškog spola, a 40 (75,5%) ženskog spola. Prosječna starost ispitanika muškog spola iznosila je 32,93 godine dok je prosječna starost ženskih ispitanika iznosila 36,79 godina.

4.2. Mjerni instrumenti

U ovom radu će biti korišteni sledeći mjerni instrumenti:

1. Opšti upitnik
2. Upitnik samoprocjene za depresiju (PHQ)

4.3. Način provođenja istraživanja

Istraživanje je provedeno u Zavodu za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju u Tuzli, Zavodu za specijalno obrazovanje i odgoj djece "Mjedenica" u Sarajevu, Zavodu za zaštitu djece i omladine u Pazariću, Zavodu za zbrinjavanje mentalno invalidnih lica Drin (Fojnica), Dnevnom centru "DUGA" u Novom Travniku, Centru za djecu i omladinu sa posebnim potrebama "LOS ROSALES" u Mostaru, Školi za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju osoba sa poteškoćama u psiho-fizičkom razvoju u Zenici i Srednjoj specijalnoj školi u Zenici. Ispitanici su bili upoznati sa ciljem i svrhom istraživanja, a dobili su i upute za popunjavanje mjernih instrumenata.

4.4. Metode obrade podataka

Statistička obrada podataka provedena je uz pomoć software-a IBM SPSS Statistics v. 21. Od deskriptivnih statističkih parametara izračunate su aritmetičke sredine sa pripadajućim standardnim devijacijama. Zbog zadovoljavajuće raspodjele frekvencija zavisne varijable (PHQ-9), kod testiranja hipoteza, primijenjena je jednofaktorska analiza varijanse. Rezultati u radu prikazani su tabelarno.

5. REZULTATI I DISKUSIJA

U Tabeli 1. prikazane su deskriptivne statističke vrijednosti samoprocjene depresije. Najviša prosječna vrijednost nivoa depresije zabilježena je kod ispitanika koji rade sa osobama sa lakom intelektualnom ometenošću ($M=0,667$) dok je najniža prosječna vrijednost depresije zabilježena kod ispitanika koji rade sa osobama različitog stepena intelektualne ometenosti ($M=0,419$). Jednofaktorska analiza varijanse nije pronašla statistički značajne razlike između prosječnih vrijednosti nivoa depresija, uz vjerovatnoću od $p=0,173$ što je prikazano u Tabeli 2.

Tabela 1. Deskriptivne statističke vrijednosti samoprocjene depresije (PHQ-9) prema ispitanicima koji rade sa različitim djecom u odnosu na stepen njihove intelektualne ometenosti.

	n	95% IP za AS	Std. Dev.
osobe sa lakom intelektualnom ometenošću.	5	0,667±0,137	0,157
osobe sa umjerenom intelektualnom ometenošću.	5	0,556±0,390	0,444
osobe sa težom i teškom intelektualnom ometenošću.	4	0,444±0,308	0,314
kombinacija	39	0,419±0,071	0,223
Total n	53		

95% IP za AS - 95%-tni interval pouzdanosti za aritmetičku sredinu

Tabela 2. ANOVA- Uticaj stepena intelektualne ometenosti osoba sa kojima ispitanici rade na nivo depresije.

	suma kvadrata	ss	prosječni kvadrati	F	p
između grupa	0,326	3	0,109	1,732	0,173
unutar grupa	3,073	49	0,063		
Total	3,399	52			

6. ZAKLJUČAK

Utvrđeno je da su najviši prosječni nivo depresije pokazali ispitanici koji rade sa osobama sa lakom intelektualnom ometenošću ($M = 0,667$), nešto niži nivo su pokazali ispitanici koji rade sa osobama sa umjerenom intelektualnom ometenošću ($M=0,556$), zatim slijede ispitanici koji rade sa osobama sa težom i teškom intelektualnom ometenošću ($M=0,444$) dok su najniži prosječni nivo depresije pokazali ispitanici koji rade sa osobama različitog stepena intelektualne ometenosti do ($M=0,419$). Međutim, dobijene razlike između prosječnih vrijednosti nisu statistički signifikantne uz vjerovatnoću od $p=0,159$. Takođe, rezultate treba uzeti sa rezervom obzirom da tri grupe ispitanika (grupa ispitanika koja radi sa osobama sa lakom intelektualnom ometenošću, grupa ispitanika koji rade sa osobama sa umjerenom intelektualnom ometenošću i grupa ispitanika koji rade sa osobama sa težom i teškom intelektualnom ometenošću) imaju relativno mali broj ispitanika. Rezultati nisu potvrdili očekivanja.

Dobiveni rezultati, vjerovatno, su posljedica činjenice da su programski sadržaji rada sa osobama sa lakom intelektualnom ometenošću zahtjevniji, teži, obimniji, a zahtjevnost programskih sadržaja opada sa porastom stepena intelektualne ometenosti. Programski sadržaji rada, s jedne, a mali i svakodnevno nevidljivi pomaci u napredovanju osoba sa lakom intelektualnom ometenošću s druge strane, dovode do bržeg zamaranja, frustriranosti, gubitka samopoštovanja i u konačnici do višeg nivoa depresije kod defektologa koji rade sa navedenom populacijom. No, razlike između prosječnih vrijednosti nivoa depresije između grupa ispitanika nisu statistički značajne zbog činjenice da su defektolozi pripremljeni, stručno osposobljeni i kompetentni za rad sa svim osobama

sa intelektualnom ometenošću bez obzira na stepen njihove intelektualne ometenosti.

Depresija je jedno od najčešćih i najopasnijih mentalnih oboljenja kojeg se ljudi najviše i plaše.

Postoji izuzetno tijesna veza između depresije i nedostatka društvene podrške. Osobe koje smatraju da nemaju dovoljnu društvenu podršku suočavaju se sa većim rizikom od depresije. Javlja se u svim kulturama i društvenim slojevima, i među bogatima i među siromašnima. Pogađa ne samo starije i odrasle osobe nego i mlade.

Bez odgovarajućeg tretmana depresija može da traje godinama i može da prouzrokuje permanentan invaliditet. To je bolan i stresan poremećaj i teško se može prevazići bez pomoći spolja.

Dobra vijest je ta što su nedavna otkrića vezana za dijagnostikovanje i liječenje depresije u ogromnoj mjeri povećala mogućnost ozdravljenja. Novina je u tome što se napušta metoda liječenja ove bolesti uobičajenim lijekovima.

Prijedlog mjera za prevladavanje depresije:

1. Ako depresija ne prestaje, potražite stručnu pomoć.
2. Prilagodite svoje poslove i obaveze.
3. Veće obaveze podijelite na više manjih zadataka.
4. Ne očekujte previše i prebrzo.
5. Redovno vježbajte.
6. Recite najbližima kako se osjećate.
7. Prihvatite da ste nesavršeni.
8. Prepoznajte otrovne misli.
9. Depresija je bolest koju vi niste uzrokovali.
10. Pojasnite svoje ponašanje i potrebe najbližima.
11. Nije vrijeme za velike životne odluke.
12. Ne očekujte da će depresija spontano nestati.

STAVOVI DEFEKTOLOGA O ZNAČAJU PREDMETA GRAĐANSKOM OBRAZOVANJA U ŠKOLAMA ZA DJECU OŠTEĆENOG SLUHA

Dr.sc. Amra Imširagić
Dr.sc. Amna Čatić, docent
Azemina Imširagić, profesorica

Krivi smo za mnoge propuste i pogreške, ali naš je najveći zločin zlostavljanje djece, negiranje temelja života. Mnoge stvari mogu čekati, ali djeca ne mogu. Njima ne možemo odgovoriti "sutra", oni traže "danas".

Gabriela Mistral

Sažetak

Škola i obrazovanje predstavljaju jedan od najosjetljivijih i najvažnijih faktora u prenošenju znanja i razvoju stavova prema drugome i drugima te prema civilnome društvu, ljudskim pravima i životu uopće. Odgoj za građansko društvo i ljudska prava trebali bi biti sastavnim dijelom školskoga okruženja u ustanovama gdje se obrazuju učenici oštećenog sluha. Cilj je ovoga rada ispitati stavove defektologa i nastavnika koji su zaposleni u školama (centrima) za djecu oštećenog sluha. Uzorak istraživanja sačinjavalo je 48 defektologa, nastavnika.

Ključne riječi: građanski odgoj, defektolozi, djeca oštećenog sluha, nastavnici, škole za djecu oštećenog sluha...

UVOD

Posljednjih godina nacionalne politike i strategije razvoja odgojno – obrazovnih sistema u većini evropskih zemalja, kao i u mnogim zemljama širom svijeta zasnivaju se na 2 nove ideje, aktuelizirane u mnogobrojnim dokumentima međunarodnih institucija koje se bave obrazovanjem (Komisija EU, UNESCO...). U svim dokumentima naglašava se ideja cjeloživotnog učenja i o koncepciji društva koje uči. Obzirom da obrazovanje treba da bude temelj demokratizacije društva, a odnosi se na sticanje znanja, vještina i stavova koji podržavaju vrijednosti slobode, mira, tolerancije i ravnopravnosti (Đurišić-Bojaović, 2003. str. 28) to je inkorporiranje ovog programa u naš odgojno – obrazovni sistem, a to podrazumjeva uvođenje ovog programa i u škole za djecu oštećenog sluha.

Obrazovanje je ogledalo društvene uključenosti i ono mora da stvara mogućnosti za učenje demokratskih načela i procedura, ne samo djece koja se obrazuju u redovnim školama, već i u školama za djecu oštećenog sluha. Od velike je važnosti usvajanje ovih znanja za djecu oštećenog sluha kako bi i oni mogli aktivno participirati u demokratskom-građanskom

društvu i kako bismo ih osposobili za aktivno i učinkovito obavljanje građanske uloge, s osloncem na načela ljudskog dostojanstva, demokratije, pravde. Uvođenje predmeta građansko obrazovanje u škole za djecu oštećenog sluha je neophodno kao kapi kiše suhoj zemlji.

Problem istraživanja

Na prostorima BiH djeca koja se obrazuju u redovnim školama stižu znanja iz građanskog obrazovanja. Ta znanja usvajaju i djeca oštećenog sluha u procesu inkluzije, što nije slučaj sa djecom koja se obrazuju u školama (centrima) za djecu oštećenog sluha. Iznimno je važno da djeca oštećenog sluha moraju sticati znanja o ulozi i važnosti pojedinca u ostvarivanju demokratije, te da ih uz pomoć ovog nastavnog predmeta uspješno osposobimo da budu aktivni članovi demokratskog društva. Znanja iz oblasti građanskog obrazovanja među djecom oštećenog sluha su minimalna, odnosno nikakva. Ovim istraživanjem, uz pomoć dostupnih informacija i dobivenih rezultata, dobit ćemo realnu sliku o neophodnosti uvođenja građanskog obrazovanja u škole za djecu oštećenog sluha.

Osnovni cilj istraživanja bio je ispitati stavove defektologa o neophodnosti uvođenja građanskog obrazovanja u škole za djecu oštećenog sluha.

Hipoteze

H_1 – Pretpostavlja se da defektolozi/nastavnici imaju pozitivne stavove prema neophodnosti uvođenja predmeta građanskog obrazovanja u školama za djecu oštećenog sluha.

H_3 - Pretpostavlja se da smijer stava defektologa/nastavnika ne ovisi o spolu nastavnika.

METODE RADA

Uzorak istraživanja činilo je 48 defektologa/nastavnika iz Centra za obrazovanje, vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora u Tuzli i Sarajevu.

Mjerni instrument

U radu je korišten anketni upitnik sastavljen od 15 pitanja, konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Upitnik je šifriran tako da odgovor koji izražava najpovoljniji stav nosi (3) boda, dok odgovor koji izražava najnepovoljniji stav nosi (1) bod. To znači, da ispitanici koji ostvare najmanji broj bodova u Upitniku imaju najlošije, dok ispitanici koji imaju najviše postignutih bodova, imaju najpozitivnije stavove prema neophodnosti uvođenja građanskog obrazovanja u škole za djecu oštećenog sluha.

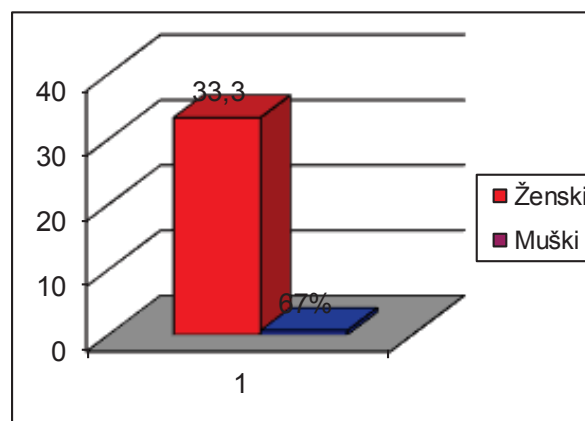
Metode obrade podataka

Obrada podataka izvršena je analizom frekvencija i postotaka, te su neki podaci predstavljeni grafički.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

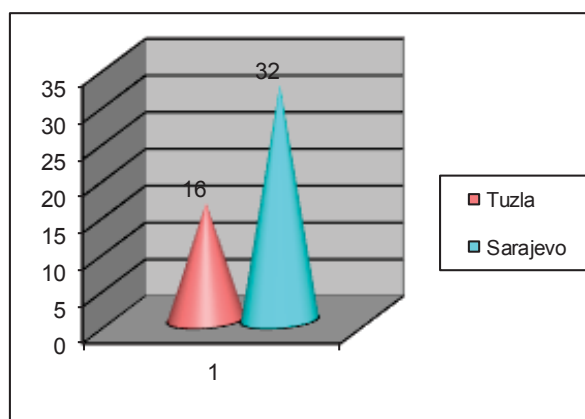
Osnovnu pretpostavku suvremenih društava čini fundamentalno pravo svakog pojedinca da mu se omogući da razvije svoje potencijale putem adekvatnog obrazovanja. Vrijednosti humanosti, jednakosti i ravnopravnosti, poštovanja i razumijevanje različitosti pretpostavke su demokratizacije društva. Na tim osnovama morao bi i biti koncipiran nastavni plan i program u školama za djecu oštećenog sluha, da omogući oblikovanje i razvoj demokratske kulture djece oštećenog sluha uz pomoć predmeta građansko obrazovanje. Ovdje se akceptira pitanje: “Ako djeca oštećenog sluha u redovnim školama usvajaju znanja iz oblasti građanskog obrazovanja, zašto se to ne omogućava i djeci oštećenog sluha koji se obrazuju u školama za djecu oštećenog sluha“ ?

Ovim istraživanjem pokušali smo doći i do saznanja o ulozi i značaju izučavanja građanskog obrazovanja kroz stavove defektologa/nastavnika, direktnim i odgovornim nosiocima prenošenja znanja. Rad je nastao iz uvjerenja da za djecu oštećenog sluha možemo i moramo učiniti više i kao roditelji i kao nastavnici, ali i zajedno. Želimo podstaknuti odgovorne Ministarstvo obrazovanja, Pedagoški zavod, nevladine i druge organizacije koje se bave obrazovanjem i u čijem su fokusu djeca. Naš osnovni cilj je da uradimo najbolje za djecu oštećenog sluha i da budemo inicijatori i promotori uvođenja građanskog obrazovanja u škole za djecu oštećenog sluha.

Grafikon 1. Struktura uzorka u odnosu na spol

Najveći broj ispitanika činili su ispitanici ženskog spola 32 ili 66,7%, nešto je manji broj ispitanika muškog spola 16 ili 33,3%. Ovaj podatak ne iznenađuje, jer je većinom najveći broj žena koji je zaposlen u školama, što su potvrdila i neka istraživanja.

Grafikon 2. Struktura uzorka u odnosu na mjesto zaposlenja

Analizirajući navedene pokazatelje možemo vidjeti da je najveći broj ispitanika zaposlen u školama (Centru) za djecu oštećenog sluha 32 ili 66,7%.

Procjena stavova defektologa/nastavnika o neophodnosti uvođenja građanskog obrazovanja u škole za djecu oštećenog sluha

Istraživanje u okviru ovog rada obuhvatilo je stavove defektologa/nastavnika koji su zaposleni u školama za djecu oštećenog sluha.

Priprema za demokratsko građansko društvo jedan je i od zadataka škola. S tim u vezi interesovalo nas je kakvi su stavovi defektologa/nastavnika o ovom pitanju.

Tabela. 1. Smatrate li da je priprema za demokratsko građansko društvo zadatak škole?

Odgovori ispitanika	f	%
Da	42	87,5
Ne	6	12,5
Ne mogu se odlučiti	0	0
Ukupno	48	100

Najveći broj defektologa/nastavnika mišljenja su da je priprema za demokratsko građansko društvo zadatak škole, odnosno nastavnika 42 ili 87,5%. Neka ranija istraživanja (Joksimović, 1991., i Stojković 2010) potvrdili su da su nastavnici kao prenosioci znanja veoma važni u pripremi djece za demokratsko građansko društvo. Nastavni planovi preopširni su, defektolozi/nastavnici nisu u mogućnosti da kroz druge nastavne predmete proširuju znanja koja se odnose na znanja koja se izučavaju u okviru građanskog obrazovanja.

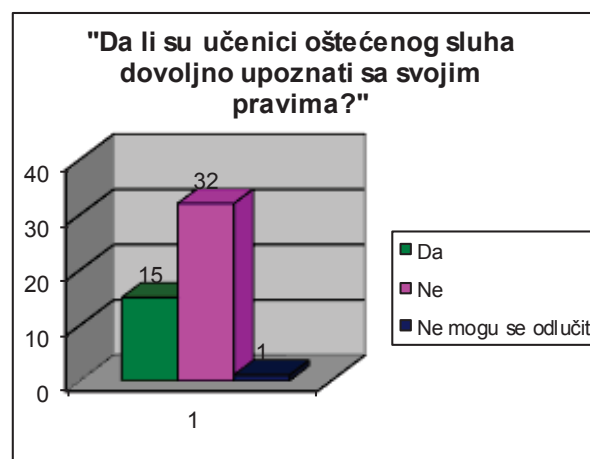
Zbog toga, slijedeće pitanje u našem radu bilo je:

“Da li ste mišljenja da defektolozi/nastavnici nemaju vremena pripremati učenike oštećenog sluha za demokratsko građansko društvo jer je nastavno gradivo njihovih predmeta preopširno?”

Tabela.2. Distribucija odgovora na tvrdnju: “Defektolozi/nastavnici nemaju vremena pripremati učenike oštećenog sluha za demokratsko građansko društvo jer je nastavno gradivo njihovih predmeta preopširno?”

Odgovori ispitanika	f	%
Da	46	95,8
Ne	2	4,2
Ne mogu se odlučiti	0	0
Ukupno	48	100

Najveći broj ispitanika 46 ili 95,8 izrazili su pozitivne stavove prema tvrdnji: “Defektolozi/ nastavnici nemaju vremena pripremati učenike oštećenog sluha za demokratsko građansko društvo jer je nastavno gradivo njihovih predmeta preopširno?”. Defektolozi nemaju vremena prenositi znanja koja se izučavaju u okviru građanskog obrazovanja. Škola i obrazovanje predstavljaju jedan od najvažnijih faktora u prenošenju znanja i razvijanju stavova prema drugome i prema drugima, te prema civilnom društvu, ljudskim pravima i životu uopće. Odgoj i obrazovanje za građansko društvo i ljudska prava i cjeloživotno učenje moraju biti predmet izučavanja ne samo u redovnim školama, već i u školama za djecu oštećenog sluha. Iz tog razloga slijedeće pitanje bilo je usmjereno na analiziranje ovog stava.

Grafikon 3. Distribucija odgovora ispitanika na navedenu tvrdnju

Dobiveni pokazatelji u grafikonu 3. pokazuju nam da 32 ispitanika ili 66,7% stava su da djeca oštećenog sluha nisu upoznata sa svojim pravima. U školi moramo učenicima oštećenog sluha prenijeti znanja o tome kako se zauzeti za svoja prava, kako da se odgovorno ponašaju prema sebi i drugima, šta učiniti u slučaju kršenja dječijih prava, kako se izboriti za pravo slobodnog izražavanja. U školskim programima za djecu oštećenog sluha neizostavno bi se moralo naći mjesta za podučavanje o ljudskim pravima, te za odgoj i obrazovanje za građansko društvo, jer i djeca oštećenog sluga će biti članovi tog društva. Važno je da učenici oštećenog sluha dobiju informacije, znanja i vještine važne za učestvovanje u demokratskom odlučivanju, što je za njih jako važno, ne samo danas, već i u budućnosti kada postanu odrasli građani.

Usvajanje znanja o dječijim pravima, nekofliktnom rješavanju sukoba su teme koje se izučavaju u okviru predmeta građansko obrazovanje. U školama (centrima) za djecu oštećenog sluha ne postoji predmet građansko obrazovanje, prije 4 godine

izbačen je iz nastavnog plana i programa. Smatrali smo važnim pitanje dječijih prava, htjeli smo utvrditi stav defektologa/nastavnika o tome da li su djeca oštećenog sluha upoznata sa dječijim pravima.

Tabela 3. Da li su djeca oštećenog sluha dovoljno upoznata sa dječijim pravima?

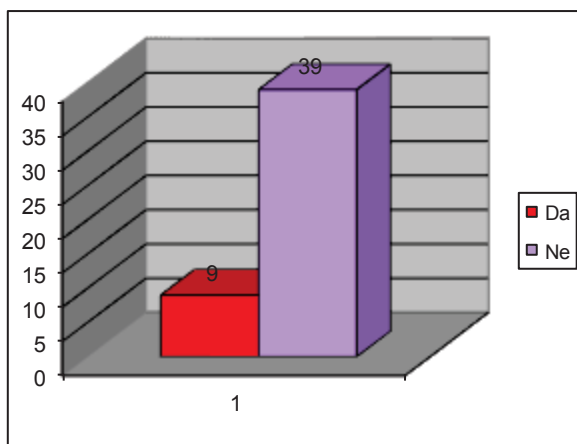
Odgovori ispitanika	f	%
Da	31	64,5
Ne	15	31,3
Ne mogu se odlučiti	2	4,2
Ukupno	48	100

Pokazatelji u Tabeli 3. nam predočavaju da najveći broj ispitanika smatra da su djeca oštećenog sluha dovoljno upoznati sa dječijim pravima. Rukovođeni ovim pokazateljom slijedeće pitanje bilo je usmjereno na provjeru ovih pokazatelja.

Tabela 4. Da li djecu oštećenog sluha educiratio o dječijim pravima kroz druge nastavne predmete?

Odgovori ispitanika	f	%
Da	35	73
Ne	13	27
Ne mogu se odlučiti	0	0
Ukupno	48	100

Najveći broj defektologa djecu oštećenog sluha educira o dječijim pravima kroz druge nastavne predmete, njih 35 ili 73% je iznijelo pozitivan stav.

Grafikon 4. Smatrate li da je ta edukacija o dječijim pravima učenika oštećenog sluha kroz druge nastavne predmete dovoljna?

Iz grafikona 4. možemo vidjeti da najveći broj ispitanika 39 ili 81,3% smatra da edukacija djece oštećenog sluha nije dovoljna kroz druge nastavne predmete.

Tabela 5. Smatate li da je neophodno u škole za djecu oštećenog sluha uvesti predmet građansko obrazovanje?

Odgovori ispitanika	f	%
Da	47	98
Ne	0	0
Ne mogu se odlučiti	1	
Ukupno	48	100

Smatrajući defektologe/nastavnike najkompetentnijim osobama za prenošenje znanja djeci oštećenog sluha, dobijeni rezultat istraživanja govori u prilog činjenici o neophodnosti uvođenja građanskog obrazovanja u škole kako bi djeca stekla osnovna znanja o ljudskim pravima, aktivnoj participaciji i slično, te ih osposobiti za učestvovanje u građanskom demokratskom društvu. Djeca s posebnim potrebama radaju se s temeljnim slobodama i pravima bez obzira na različitost. Prava djece obavezuju odrasle da uvažavaju potrebe djece i da ih štite.

Tabela 6. Da li defektolozi trebaju dodatnu edukaciju iz građanskog obrazovanja?

Odgovori ispitanika	f	%
Da	45	93,7
Ne	2	4,2
Ne mogu se odlučiti	1	2
Ukupno	48	100

Najveći broj defektologa 45 ili 93,7% smatra da bi se trebalo educirati iz građanskog obrazovanja, kako bi učenicima oštećenog sluha prenijeli potrebna znanja.

Tabela 7. Da li se učenici kroz predmet građansko obrazovanje pripremaju za demokratsko građanstvo?

Odgovori ispitanika	f	%
Da	47	98
Ne	1	2
Ne mogu se odlučiti	0	0
Ukupno	48	100

Najveći broj ispitanika 47 ili 98% ističe stav da se učenici kroz predmet građansko obrazovanje pripremaju za demokratsko građanstvo. Razvijanje građanskih demokratskih vrijednosti nije ni lak ni jednostavan proces u školama za djecu oštećenog sluha. Međutim, uloga defektologa u sistematskom obrazovanju i odgoju za demokratiju je nezaobilazna. Treba ojačati dosadašnje i postojeće kompetencije nastavnog kadra u školama za djecu oštećenog sluha, za intenzivnije odgojno djelovanje i u oblasti građanskog obrazovanja. Demokratski građanski odgoj jedan je od “osnovnih ciljeva javnog školovanja uopće, posebno društvenoga kurikuluma” (Parker, 1996: 106).

Testiranje hipoteza

Teorijski raspon skale je iznosio od 8 do 24. Svaki ispitanik je mogao za svaku česticu ostvariti rezultat od 1 do 3, odnosno u prosjeku taj rezultat iznosi 2. Kada se taj prosječan broj pomnoži s brojem čestica Upitnika (8) dobije se rezultat 16, što znači da je prosječan rezultat skale 16. Prosječan rezultat (21,85) viši je od sredine skale, pa se stavovi defektologa/nastavnika prema neophodnosti uvođenja predmeta građanskog obrazovanja u školama za djecu oštećenog sluha mogu smatrati pozitivnima, jer je ranije naglašeno da je Upitnik šifriran u tom smjeru da viši broj bodova sa sobom nosi i pozitivnije stavove. To znači što su aritmetičke sredine više, stavovi su pozitivniji i suprotno.

Sa ciljem utvrđivanja povezanosti smjera stava ispitanika i varijable SPOL izračunat je koeficijent korelacije. Varijabla SPOL je numerisana tako da je muški spol nosio oznaku – 1, ženski – 0. Dobivena je vrijednost $r = 0,054$ što se tumači kao niska korelacija između smjera stava ispitanika i stavovi defektologa/nastavnika prema neophodnosti uvođenja predmeta građanskog obrazovanja u školama za djecu oštećenog sluha.

ZAKLJUČCI

Na osnovu istraživanja došli smo do slijedećih zaključaka:

- 1) Najveći broj defektologa/nastavnika mišljenja su da je priprema za demokratsko građansko društvo zadatak škole, odnosno nastavnika 42 ili 87,5%.
- 2) 32 ispitanika ili 66,7% stava su da djeca oštećenog sluha nisu upoznata sa svojim pravima.
- 3) Najveći broj ispitanika 47 ili 98% ističe stav da se učenici kroz predmet građansko obrazovanje pripremaju za demokratsko građanstvo
- 4) Smatrajući defektologe/nastavnike najkompetentijim osobama za prenošenje znanja djeci oštećenog sluha dobijeni rezultat istraživanja govori u prilog činjenici o neophodnosti uvođenja građanskog obrazovanja u škole kako bi djeca stekla osnovna znanja o ljudskim pravima, aktivnoj participaciju, te značaju osposobljavanja za učestvovanje u građanskom demokratskom društvu, jer se djeca s posebnim potrebama rađaju s temeljnim slobodama i pravima bez obzira na različitost. Prava djece obavezuju odrasle da uvažavaju potrebe djece i da ih štite.

DOBRE NASTAVNE PRAKSE U INKLUZIVNOM ODJELJENJU

Mr sci. Amina Delić-Zimić, prof. razredne nastave
OŠ „Aleksa Šantić“, Sarajevo

P. A. je dječak koji je došao u našu školu na početku trećeg razreda. Nije znao slova ni brojeve, naravno, ni čitati, ni pisati. Rođen je 22. 12. 2000. godine, a krenuo u školu sa 5 godina i 9 mjeseci. Učenik na osnovu ljekarskog nalaza ima disleksiju, disgrafiju, bradilaliju, dislaliju i diskretnu hemiparezu lijeve strane. Neurodermitis se povremeno javi. Smatra se da određene frustrirajuće situacije izazovu sitni crveni osip, koji ljekari nazivaju upravo tako.

Rad sa učenicom počela sam od štampanih slova velikih i malih, brojeva, zatim smo učili pisana slova. U periodu pisanja velikih i malih štampanih slova koristili smo tastaturu i kompjuter u učionici, pisali zajedno, a zatim otvarali svesku da napišemo olovkom. Stalno je šiljio olovke, gledao okolo, nije bio zainteresiran za rad. Morali smo osmisliti nešto interesantnije i pronašla sam multimedijalnu slovaricu (Rorić, 2004) u kojoj su bila napisana i glasno izgovorena sva slova, veliko i malo, objašnjena detaljno grafička struktura slova. Svaki dan smo radili po dva slova, zatim ih pisali u svesku. Koristili smo slagalice slova, pronalazili na tastaturi, a zatim grafičku strukturu pisali u svesku, program Sebran (Slika 1.), te tehniku pisanja vodoravnih osmica Brain Gym (Slika 2.).

Od prvog dana radili smo posebne sadržaje, po individualiziranom pristupu, ali insistirala sam da prepíše po jednu, dvije rečenicu s table ili grafoskopa, što pišu ili rade ostali učenici. Teško se motivisao za rad i potrebno je bilo stalno ga podsticati da bi završio posao koji započne. Primjena ICT (Informacijske i komunikacijske tehnologije) nam je doprinijela razvijanju samopouzdanja kod učenika (Pejić, 2004), što je u ovom slučaju bilo jako važno. Počeli smo pisati na tastaturi, a zatim slali jedno drugom mail i dopisivali se preko mreže Facebook. Učenik je na početku ispuštao slova, pisao nepravilno, ali stalnim insistiranjem na dopisivanju savladao je osnove i tekst je postajao kvalitetniji. Smatrala sam da će tako napredovati i koristiti znanje slova i u pisanju. Koristeći multimedijalnu slovaricu (Slika 5.) učenik je ispravljao govor, naučio koje slovo nedostaje i napredovao u pravilnom čitanju i pisanju. Za matematiku smo koristili Numicon (Slike 3. i 4). To je veoma interesantan didaktički manipulativni materijal koji pomaže pri usvajanju pojma skupa, broja, sabiranja i oduzimanja.

Vodoravne osmice, Brain Gym.wmv

Slika 2.

Slika 1.

Slika 3.

Slika 4.

Kad je učenik počeo čitati čitali smo pjesme iz knjige „Govor, ritam i pokret“ (Herljević, Poshokova, 2002), te počeli odbrojavati brojalice i pjevušiti pjesme. U II polugodištu trećeg razreda počeli smo slati jedno drugome e-mail, uz pomoć dječakovog oca. Zatim preko mreže Facebook, jer to je bio direktniji kontakt, a dječak je dosta vremena provodio uz kompjuter. Insistirala sam da se kod kuće izaberu edukativne igrice, jer je često spominjao pucanje i igre tog konteksta. Snimila sam majci nekoliko igara koje će doprinosti mišljenju, pamćenju, brzini reagovanja, a istovremeno imati karakter učenja.

Birali smo načine, metode i postupke koji će nam svima omogućiti napredak, a vrlo važno je bilo stvoriti motivacionu klimu. Stalno sam analizirala svoje postupke, upućivala učenike na pomoć učenicima s teškoćom, tražila literaturu i praktične savjete koji će nam pomoći u odjeljenju. Nadam se da smo jednim dijelom i uspjeli. Učenik je dobro napredovao i već u četvrtom razredu bio osposobljen za pravilan izgovor, čitanje, razumijevanje pročitanog i rad matematičkih zadataka brojevima do 100

Slika 5. Vježbe uz slovaricu (glasovna analiza) (Rad na multimedijalnoj slovarici, I. V. Rorić)

Slika 6. Slagalice sa slovima - glasovima (vježbe izgovora)

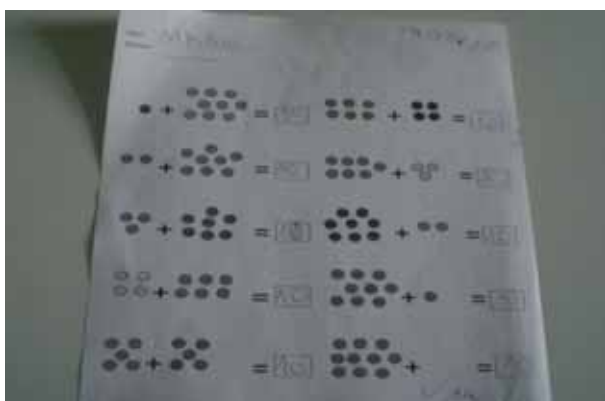
L. Đ. je rođena 1999. godine. u Sarajevu. Po lječarskom nalazu djevojčica ima cerebralnu paralizu i povremene epi napade. Od prvog do četvrtog razreda pokušavala sam sve od sebe dati, pokušati, učiniti, olakšati druženje, razgovor, učenje, kao i vannastavne aktivnosti, koje je učenica voljela. Prvi put je upisana u našu školu 2005. godine i obavila testiranje, ali je na preporuku defektologa Vasilije Veljković, sa kojim je radila, sačekala godinu dana. Mislim da je djevojčici ta godina puno značila. Zadovoljstvo mi je istaći da se ispoštovala preporuka defektologa, jer je ona imala veliko iskustvo u radu.

U prvi razred je upisana 2006. god. Prethodnu godinu je išla u vrtić, uspjela u socijalizaciji i adaptaciji na nove ljude, sredinu i aktivnosti koje je upoznala. Od prvog dana, nakon razgovora sa pedagogom i saznanja da će djevojčica ići u moje odjeljenje, pokušala sam se informirati više o cerebralnoj paralizi. Djelimično sam uspjela.

Djevojčica je radila po individualiziranom pristupu od samog početka i od prvog dana odlazi defektologu sa kojim saradujemo stalno, a veoma važno je

što majka sa njom radi jako puno i konsultuje se sa mnom. Razgovarale smo svakog dana, tražile zajednička rješenja, moguće odgovore kako ćemo djevojčici približiti i olakšati većinu aktivnosti. Ako ne bismo stigle tokom dana porazgovarati, onda bismo telefonirale jedna drugoj.

U prvom razredu je adaptacija trajala kao i kod ostalih učenika, rado je učestvovala u igri, rado bila „Dijete dana“ i na jutarnjem sastanku lijepo nam zapjevala. Izuzetno je muzikalna i voli pjevati. Rado je slušala pjesme kod kuće, a onda nama u učionici uljepšavala dan. Usvojila je štampana slova i brojeve bez poteškoća. Na kraju prvog razreda znala je brojati do 10, sabiranje je naučila u potpunosti (slika 7.), a oduzimanje do 5.

Slika 7. Sabiranje

U drugom razredu je bilo malo poteškoća oko pisanja pisanih slova i ostalih cifara od 10 do 20, ali je sve savladala na kraju drugog razreda. U dogovoru s defektologom oduzimali smo na način $13 - 7 = 13 - 3 - 4 = 10 - 4 = 6$, dosta dugo, a zatim smo prešli na direktno oduzimanje. Stalno smo koristili manipulativne materijale, olovke, kuglice, žetone kako bi učenica savladala oduzimanje. U trećem razredu naučila je brojati do 20 i tačno napisati brojeve. Sabiranje je usvojila potpuno, a oduzimanje s prelazom trebala je vježbati. Na dopunskoj nastavi najviše smo radili oduzimanje brojeva. Učenica je ustrajnim radom uz pomoć majke, koja zaista predano radi s njom, uspjela savladati i oduzimanje i brojeve do 100. Čitala je i pisala dvocifrene brojeve (desetice, jedinice, pravilno izgovarala dvocifrene brojeve), kao i ostali učenici. Pismene vježbe koje su izuzetno lijepo napisane, potpunim rečenicama u kojima se osjeti emotivnost, često su bile nagrađene pljeskom, a kasnije u drugom polugodištu i peticom. Oduzimanje s prelazom dvocifrenih brojeva je naučila. Na dopunskoj smo najviše vježbali oduzimanje. U četvrtom razredu je bez puno teškoća savladala množenje (Slika 9.), a dijeljenje smo duže vježbali.

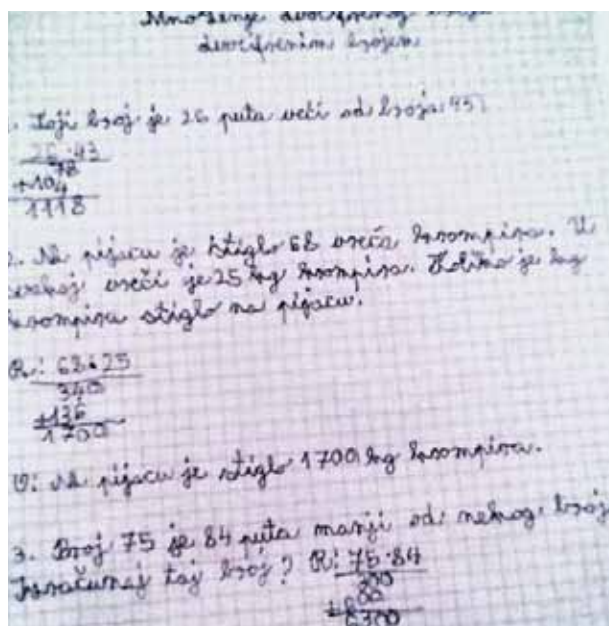

Slika 8.

Likovni rad učenice „Cvjetna livada“

Učenica L. voli crtati i slikati, tako da je na časovima likovne kulture uživala (slika 8). Crtala je i kod kuće, meni uvijek donosila pisma puna ljubavi (srca, cvijeće i napisanu poruku). Željela je da ide na likovnu sekciju, upisala se i sa ushićenjem čekala koja je sljedeća tehnika. Nama u učionici je uvijek pričala šta su i kako radili, donosila da nam pokaže, davala nam ideje za slikanje, mozaik od kolaž papira i rad bojama koji joj je najinteresantniji. Zainteresirala se za samostalan rad, što je izuzetan uspjeh. Tako je učenica L. napredovala iz dana u dan. Na kraju četvrtog razreda postigla je vrlo dobar uspjeh.

Sada, djevojčica L. dobro uči i radi, saraduje sa novim nastavnicima i osjetim da je zadovoljna. Često razgovaramo, jer se sretnemo na hodniku, u učionici, na dvorištu – kratko se zagrlimo, što nam objema mnogo znači.

Slika 9. Rad učenice iz matematike u VI razredu

OBILJEŽAVANJE 3. DECEMBRA MEĐUNARODNOG DANA OSOBA SA INVALIDITETOM U JU OŠ "HASAN KIKIĆ" GRAČANICA

Mr sci. Amela Čamdžić, dipl.def.oligofrenolog
Nihad Mehinbašić, prof. islamske vjeronauke
JU OŠ "Hasan Kikić" - Gračanica

Obilježavanje Međunarodnog dana osoba sa invaliditetom 3. decembra, ima za cilj da promoviše razumijevanje problema invaliditeta. Tema ovog dana zasnovana je na cilju potpunog i jednakog uživanja ljudskih prava i učešća u društvu osoba sa invaliditetom, uspostavljenog od strane Svjetskog programa akcije u vezi sa osobama sa invaliditetom, usvojen od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 1982. godine. Svjetska zdravstvena organizacija procjenjuje da 10-15% populacije spada u kategoriju invalidnih lica. Povodom obilježavanja 3. decembra u osnovnoj školi 'Hasan Kikić' u Gračanici je kao i svake godine organizovano druženje učenika, roditelja i nastavnika uz organizovanje radionice čija je tema bila: 'Svi smo različiti, svi smo jednaki.' U realizaciji radionice aktivno učešće su uzeli nastavnici i učenici škole, kao i roditelji učenika sa invaliditetom. Učenici, članovi volonterske sekcije su pripremili edukativni program o vrstama teškoća i njihovom uzroku. Učenici sa intelektualnim teškoćama, zajedno sa članovima ekološke sekcije i sekcije rukotvorine su uzeli aktivno učešće na javnoj izložbi kreativnih radova u BKC-u Gračanica. Cilj izložbe je da se pokaže javnosti u lokalnoj zajednici da uz malu pomoć i podršku osoba iz školskog okruženja, osobe sa invaliditetom mogu biti izuzetno kreativne, te ravnopravno učestvovati u društvu ako se uklone fizičke i socijalne barijere i prepreke u stavovima prema ovim osobama.

„Ja mogu doprinijeti zajednici na isti način. Upoznaj me. Pomozi mi da naučim. Poštuj me jer je poštovanje jednakost. Radi sa mnom. Podržavaj me. Ne mijenjaj me. Budi mi prijatelj“, poruke su koje su učenici škole htjeli da prenesu široj javnosti na manifestaciji. Učenici i nastavnici naše škole su tokom cijele godine inicijatori različitih humanih gesti koje imaju za cilj ublažavanje i prevazilaženje problema sa kojima se susreću osobe sa invaliditetom i njihove

porodice. Obezbjedenje kvaliteta, ravnopravnosti, pravičnosti i dostupnosti obrazovanja dugoročni je prioritet obrazovne politike u Bosni i Hercegovini. Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva jednako poštovanje i prihvatanje svih učenika/ca, ohrabruje njihovo učešće, smanjuje prepreke u obrazovanju i njeguje različitosti. Istinski inkluzivna osnovna škola pruža učenicima i njihovim roditeljima važne lekcije o tome kako živjeti zajedno i kako poštovati i prihvatati druge i drugačije, naročito one koji su ugroženi zbog svog invaliditeta. Misija naše škole sa svim akterima odgojno-obrazovnog procesa je da svoj djeci, a tako i djeci sa invaliditetom, pružimo potrebnu podršku, ali ne u smislu: „Ja te vodim dok ne nađeš svoj put“, nego: „**Idi svojim putem, ja te pratim i pokušavam da uklonim prepreke sa puta.**“

„Malo se družimo“

ART TERAPIJA U TUZLI: OD SEMINARA DO PRAKTIČKOG RADA

Nastasia Končina: dipl. učitelj razredne nastave, Republika Slovenija
Vanesa Malkić: dipl. socijalna radnica, Bosna i Hercegovina

Šta je Art terapija i zašto se upotrebljava?

Art terapija je psihoterapija, koja upotrebljava umjetnost za primarni način komunikacije. Njena svrha je lječenje dok joj je fokus na unutrašnjim iskustvima – osjećajima, percepciji i mašti. Bilo koja vizualna umjetnost se može koristiti u okviru terapijskog procesa od slikanja, crtanja, modeliranja do fotografije i digitalne umjetnosti. Stvarajući umjetnost i reflektiranje na umjetničke proizvode i procese, ljudi mogu povećati svijest o sebi i drugima, nositi se sa simptomima, stresom i traumatskim iskustvima, poboljšati kognitivne sposobnosti i uživati u zadovoljstvima, koja prave život pozitivnim.

Ko može koristiti Art terapiju?

U Art terapiju mogu biti uključena djeca, tinejdžeri, odrasli i starije osobe, koje imaju fizičke, mentalne ili emotivne probleme, bolesti ili poremećaje. Klijenti ne trebaju imati prethodna iskustva umjetničkog rada.

Kad je sve počelo i gdje se razvija?

Art terapija, kao oblik profesije pojavio se početkom 20. stoljeća u Europi. Danas postoje nacionalna profesionalna udruženja Art terapije u mnogim državama: u Brazilu, Kanadi, Finskoj, Izraelu, Japanskoj, Rumuniji, Južnoj Koreji, Švedskoj i u Holandiji. Seminar Art terapije u Tuzli vode dvije terapeutkinje iz Holandije.

Šta možemo naučiti na seminaru?

Na seminaru Art terapije učimo puno stvari: kako odabrati boje koje se koriste te na koji način crtanje otkriva naš karakter; kako slikanje odražava naše raspoloženje; koje su dugine boje i kako ih napraviti

samo od tri osnovne boje – plave, žute i crvene; kako se svako može baviti umjetnošću; kada radimo s bojama radimo i sa našom podsvješću.

Kako izgleda Art terapija u radu sa djecom sa poteškoćama u razvoju?

Art terapija je oblik terapije koji se pokazao kao uspješan u radu sa djecom sa poteškoćama u razvoju. Kao metoda, koja se počela koristiti u radu sa djecom sa intelektualnim poteškoćama kod nas još uvijek nije u potpunosti razvijena te ne posjedujemo dovoljno stručne literature. Na osnovu stepena inteligencije djeteta, bira se i metod rada koji će se koristiti u Art terapiji (metoda mokro na mokro, vođenje kroz fantaziju, perceptivno crtanje, crtanje na pijesku te niz drugih metoda).

Ono što smo prilikom našeg rada primijetili jeste da u radu sa ovom djecom Art terapija predstavlja jedan od načina rada kojim se postiže jačanje dječijeg fokusa na zadatke te pomaže kod uspostavljanja djetetovih granica, kako u percepiranju stvarnosti koja ih okružuje tako i u njihovom vlastitom ponašanju.

Art terapija predstavlja put pomoću kojega možemo ući u »svijet« djeteta te tim putem upoznati djetetove emocije.

Djeca putem crtanja linija, različitih oblika te odabirom boja i bojenjem određenih figura iskazuju svoje emocije na osnovu kojih ih voditelj bolje upoznaje. Na taj način isti ih vodi u identifikovanje različitih emocija koje predstavljaju izvor svih oblika negativnog ponašanja kod djeteta.

Putem Art terapije mogu se prepoznati određene psihološke blokade, ali i odbrambeni mehanizmi čiji uzrok može ležati u nefunkcionalnosti porodične sredine ili čak u vršnjačkom nasilju. Ono što želimo istaći jeste da Art terapija može biti jako dobar instrument prepoznavanja elemenata porodičnog nasilja, ali i nasilja u međuvršnjačkoj grupi (bulling).

Art terapija u radu sa djecom sa poteškoćama u razvoju

Art terapija je oblik terapije koji se može obavljati kako individualno, tako i grupno. Naš rad sa djecom se u većini slučajeva vodio u grupi jer se pored terapijskog rada sa djecom radilo i na jačanju njihove uloge u grupnoj koheziji koja ujedno uključuje i rad na socijalizaciji djece. Zbog gore navedenih ciljeva koje smo ovom terapijskom metodom željeli postići, ali i zbog zadovoljavanja normi koje se odnose na broj članova grupe radili smo sa manjom grupom koja se sastojala od minimalno 5 do maksimalno 7 članova. Djecu smo podijelili i na osnovu uzrasta tako da smo imali dvije grupe (rad sa učenicima iz osnovne i učenicima iz srednje škole).

Niži razredi su koristili tehnike pravih i krivih linija te tehnike mokro na mokro, prilikom čega smo mogli raditi na jačanju fokusa djece, ali i prepoznavanju osnovnih boja kojim se djeca mogu koristiti. Crtanje na pijesku je također metoda koja se pokazala kao veoma korisna u radu sa učenicima koji imaju problema u kontroli vlastitih emocija kao i kontroli pažnje.

Rad sa učenicima srednje škole odnosio se na primjenu metode perceptivnog crtanja i vođenja kroz fantaziju gdje je djeci data mogućnost da uče na koji način mogu da posmatraju svijet kojih ih okružuje kao i da svoju percepciju mogu da oblikuju na njima različite i pogodne načine.

Korištenjem metode vođenja kroz fantaziju uspjeli smo dobiti informacije koje se odnose na rani razvoj djeteta kao i na informacije koje se odnose na dječija sjećanja (pozitivna i negativna) na kojima smo kasnije mogli terapijski raditi.

Grupni rad-Art terapija

Crtanje mandala je također jedna od metoda čiji pojam na vrata psihologije uvodi veliki Karl Gustav Jung. Pomenuti psiholog je pojavu mandale u snovima tumačio kao dezorijentaciju i traumatična iskustva.

U radu sa našom djecom, mandale smo crtale na običnim papirima gdje smo iste podijelili u više jednakih dijelova. Svaka grupa je dobila po jedan trokut koji je ukrašavala, koji su na kraju tretmana spojeni u jednu cjelinu, što ujedno predstavlja cilj crtanja mandale.

Ono što moramo istaći na kraju jeste i to da se ovdje ipak radi o djeci sa intelektualnim poteškoćama od kojih većina nije sposobna samostalno uvidjeti uzrok problema koji ima. Zbog svega gore navedenog neophodno je voditi djecu kroz proces "prerađivanja" problema. Art terapija je proces koji ima svoje etape. U radu sa djecom sa intelektualnim poteškoćama, pored redovnog rada neophodan je dodatni angažman jer takva djeca trebaju 100%-no vođenje u svim etapama.

Radionica "To mogu i ja"

Dijana Musić dipl. defektolog – oligofrenolog

Greta Tadić – Cirger, Elvedina Mujagić, Alma Hadžabić, Asima Muratović, prof. razredne nastave
JU OŠ „Druga osnovna škola“ Živinice

Djeca s posebnim edukacijskim potrebama nisu žrtve koje traže zaštitu, ni manje vrijedna ljudska bića, već djeca s jednakim pravima i odgovornostima, koja trebaju i mogu jednako pridonositi društvu.

Poštovanje različitosti i uvažavanje dostojanstva svake osobe karakteristika je društva koje sebe smatra civilizovanim, humanim i pravednim.

Uvod

Posao prosvjetnih radnika je izuzetno human i zahtijeva puno energije, ljubavi i entuzijazma. Svako dijete je individua za sebe. Tokom rada smo se susretali sa djecom sa teškoćama u razvoju, žrtvama ljudskog nemara u bilo kom smislu, siročadi, siromašnom djecom, djecom koja imaju odgojnih problema i poteškoća u učenju, djecom sa poteškoćama u prilagođavanju, agresivnom djecom, impulzivnom, ali i nadarenom i talentovana djecom. U skladu sa činjenicom da smo svi različiti to je prednost, a nikako mana. Poštujući različitosti, prava i uvažavajući ih u Drugoj osnovnoj školi u Živinicama održana je radionica za djecu sa teškoćama u razvoju. Naša želja je bila izraditi što više didaktičkog materijala kako bismo olakšali učenje učenicima sa teškoćama u razvoju. U radionici su aktivno učestvovali i nesebično pomagali i drugari iz drugih odjeljenja, a pomoć su pružali i učitelji i defektolog naše škole. Radionica je održana u četiri centra, u kojima su učenici mogli kroz druženje, zabavu i veselu atmosferu ostvariti cilj svoje grupe. Kao uvod u rad učenici su zajedno plesali i igrali uz pjesmicu, "Živimo zajedno, ali s razlikama" (Dragan Lendić)

ŽIVIMO ZAJEDNO, ALI S RAZLIKAMA

Živimo zajedno, ali s razlikama:

Neko sporo hoda,
neko lijepo piše,
neko lako uči,
neko teško diše.
Neko slabo pjeva,
neko zbori čisto.
Ipak, svako dijete
u biti je isto:
malo toplo srce
i želja puna glava
da živimo zajedno,
ali s razlikama.

I centar

Izrada memorijskih kartica

Grupu je činilo 5 članova.

Zadatak ove grupe je bio izrada memorijskih kartica (Slika 1.) Učenici su bojili, a zatim kružili kartice na kojima su se nalazile slike životinja, dijelovi ljudskog tijela i odjevni predmeti.

Slika 1. Izrada memorijskih kartica

Nakon izrade kartica učenici su igrali igru memorije (učenik koji pronađe najviše parova je pobjednik). Igra memorije je potakla zanimanje za učešće te radost za svaki spojeni par. Učenici iz grupe su veoma brzo shvatili cilj igre te su pravilno prikupljali kartice i tražili parove. U toku igre zadatak je bio i pravilno imenovati sličice što su svi članovi pravilno uradili. Učenje kroz zabavu i igru je proteklo brzo i u izuzetno prijatnoj atmosferi koji su stvorili drugari u sklopu grupe.

II centar Izrada geometrijskih likova (uočavanje oblika, boje i slijeda)

Zadatak drugog centra je izrada geometrijskih likova, uočavanje boje, slijeda i oblika (Slike 2 i 3.) Članovi ovog centra su uspješno uradili svoj zadatak uz minimalnu pomoć učiteljice koja je vodila grupu.

Slika 2. i 3. Izrađujemo geometrijske oblike

U toku rada djeca su razvijala motoriku, vizuelnu percepciju, boju, slijed te uspješnu komunikaciju sa članovima svoje grupe, ali i članovima ostalih grupa.

III centar Sastavljanje rečenica od ponuđenih riječi

Zadatak grupe je bio makazama iskružiti riječi zalijepiti ih na kartončice, a zatim sastaviti rečenicu (Slika 4.)

Slika 4. Sastavljanje rečenica

Nakon što su uradili prvi dio zadatka tj. izradili kartice, učenicima je bilo zanimljivo izvlačiti riječi iz korpe te sastavljati i pravilno formulisati rečenice. Zadovoljstvo na dječijim licima je bilo uočljivo kada bismo uspješno sastavili smislenu rečenicu.

Učenici su kroz ovaj centar samostalno čitali, sastavljali rečenice, razumijevali poruku iskazanu sastavljenom rečenicom, razvijali saradnju i samokontrolu. Svaka sastavljena rečenica je postavljena na kartonsku tablu da bi je svi članovi mogli pročitati.

IV centar Oblici/šablone za razvijanje fine motorike

Fina motorika važan je preduvjet za razvoj početnog pisanja. Vježbe fine motorike mogu učenicima pomoći da kroz igru razviju kontrolu nad motoričkim vještinama ruku i prstiju, da razviju vizuelnu memoriju i koncentraciju. Iz ovog razloga smo se odlučili da zadatak četvrtog centra bude izrada oblika/šablona za razvoj fine motorike šake (Slika 5.). Učenici su bojili, a zatim kružili oblike/šablone na kojima su se nalazile slike (patke, leptira, mede, ribe...). Iskružene oblike/šablone lijepili su na tvrđi karton, da bi poslije bušačem za papir probušili rupe po obodu slike. Nakon što su uradili prvi dio zadatka, uslijedilo je provlačenje pertli sa jedne, pa sa druge strane slike (Slika 6.)

Slika 5. Izrada šablona

Slika 6. Provlačenje pertli

Zaključak

Zadovoljstvo se moglo primijetiti kako kod učenika, tako i kod nastavnika na samom kraju kada su vidjeli rezultate svoga rada i truda.

Prisutnima su podijeljene sadržajne brošure u kojima su navedena prava koja djeca imaju kako ona bez teškoća tako i ona s teškoćama u učenju.

U sva četiri centra učenici su se oslobodili osjećaja inferiornosti, imali su sigurnost te su bez problema stvorili komunikaciju sa svim učesnicima radionice. Naša škola se obogatila sa novim didaktičkim materijalom i iskustvom više u radu sa učenicima s teškoćama u razvoju, pa se nadamo da ćete i Vi obogatiti svoju školu.

Mišljenja smo da je dobar primjer iz prakse da se zajedničkim radom i voljom može pomoći učenicima sa teškoćama u razvoju da postignu što bolje i lakše učenje i školovanje prema svojim mogućnostima i sposobnostima u redovnim osnovnim školama.

INKLUZIJA DA ILI NE?

Alma Gazibegović, prof.razredne nastave,
JU "Druga osnovna škola", Gračanica

Učenici nisu narandže koje se pripremaju za tržište na tekućoj vrpci. Umjesto toga, oni su raznoliki poput svog povrća na svijetu. Kako bismo ih pripremili, moramo im pristupiti kao pojedincima i poštovati njihove razlike.

Erik Jense

Nastavnici u školi od prvog dana trebaju posmatrati djecu. Postepenim posmatranjem otkrivamo određene uzorke ponašanja, područja koja su im zanimljiva, razvoj određenih sposobnosti, te djetetov cjelovit razvoj i napredak. Procjenu možemo provoditi kroz posmatranje djece u situaciji igre, rada, učenja i druženja. I tada primjećujemo određene poremećaje u razvoju i ponašanju. Pa tako je bilo i sa mojim odjeljenjem koje je brojalo 30 učenika sa učenikom B.M. koji je već u prvom razredu pokazivao odstupanja u motorici (neobičan hod), odstupanja u razvoju precizne motorike (ova teškoća se kasnije pokazala kao problem u vezi s početnim čitanjem i pisanjem), odstupanje na intelektualnom planu (otežano praćenje nastavnog programa), odstupanje u socijalnom i emocionalnom razvoju (čest plač i oponašanje malog djeteta), i ekonomski momenat četveročlane porodice. U želji da pomognem učeniku B.M. pozvala sam roditelje, a prethodno se konsultovala sa pedagogom. Majka je, u želji da ostvari neostvarene ambicije, odbila da dijete odvede lekaru, iako isti, s obzirom na dob ne bi bio kategorisan. Došao je drugi razred, a B.M. nije uspijevao zapisati ni svoje ime. Odlučila sam da proširim svoja znanja iz ove oblasti, te sam se uključila u edukativne programe vezane za inkluziju. Počela sam sa prilagođavanjem nastavnog programa, metoda rada, profilom razreda, inicijalnom procjenom i SWOT-analizom¹. Stvarala sam radnu i relaksirajuću atmosferu u razredu. Izdvojila sam njegove potencijale, potrebe, grafomotoričke, komunikacijske sposobnosti, ponašanje i interese. Uključila sam ga u dramsku sekciju koju sam u to vrijeme vodila i nastojala učiniti da se osjeća sretno i prihvaćeno. Zatim sam u odjeljenju organizovala kooperativno učenje. U kooperativnom pristupu učenici su radili u manjim grupama, saradujući u nastojanju da svi članovi grupe savladaju postavljene zadatke.

Kontinuirano sam pratila rad grupa, dokumentovala, opservirala i imala povratnu informaciju o funkcionisanju grupa. Pokazao se veći nivo

¹ Ovo je kvalitativna analitička metoda koja kroz 4 čimbenika nastoji prikazati **snage, slabosti, prilike i prijetnje** određene pojave ili situacije. (http://hr.wikipedia.org/wiki/SWOT_analiza)

postignuća i dugotrajnog pamćenja, pozitivnih stavova kako kod ostalih učenika, tako i kod B.M. Učenik B.M. je, radeći u grupi, učestvujući u vannastavnim aktivnostima i interakciji sa drugima počeo usvajati gradivo. Diskutovanje, opisivanje, objašnjavanje i pregovaranje u grupi omogućilo mu je da ima vlastito značenje i smisao znanja koje je usvajao. Ponašala sam se kao vršnjak u učenju, održavala „kontakt očima“, trudila se da ne pričam preglasno, niti pretiho, pazila sam da pretjerano ne ističem autoritet, vodeći računa da svi imaju priliku da govore i da budu jednako tretirani – ohrabrujući ih i podržavajući one koji su oklijevali da izraze svoje mišljenje. Humor je bio zastupljen svakodnevno. Koristila sam dosta očiglednih sredstava u nastavi što je pomoglo cijelom odjeljenju da se pokaže kao jedan dobar i sretan tim. Ne treba zaboraviti da samo sretna djeca uče i da dijete treba naučiti da ima povjerenje u vlastite snage, razvija samopoštovanje i vjeru u sebe, a to su upravo kvalitete koje su neophodne svakom djetetu. U četvrtom razredu roditelji B.M. su pristali na kategorizaciju. Razvrstan je u grupu djece sa smetnjama u psihičkom razvoju (dijete sa laskom mentalnom retardacijom-donja granica). To mi je omogućilo da zvanično uradim prilagođeni program za B.M. U petom razredu je znao pisati velika i mala štampana slova latinice, prepisivati tekst, čitati kraće tekstove, zatim pisati brojeve i sabirati do deset uz pomoć prstića ili računaljke, uočavati boje i crtež predstaviti srazmjerno prostoru i samostalno ići u školu. Svjestan je da je drugačiji, ali mu to ne smeta jer ima prijatelje u odjeljenju koji ga bodre i odnose se prema njemu sa poštovanjem. Danas je B.M. učenik šestog razreda, uključen je u rad ekološke sekcije i nastavnici ga hvale. Ja, na insistiranje njegovih roditelja, učim njegovu sestru B.A., koja je takođe kategorisana. Ovo iskustvo mi je pokazalo da inkluzija djece sa teškoćama u razvoju može uticati na psihomotorni i socijalni razvoj. Potrebno je više istraživanja, edukacije za nastavno osoblje kako bi se postigli bolji rezultati u radu. Svako dijete je na svoj način posebno, te mu tako i treba prići. I na kraju, kada mislimo da izlaza nema, zavirimo duboko u svoje srce.

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U OSNOVNOJ ŠKOLI "ALEKSA ŠANTIĆ"

Edisa Muslić

Mr. sci Amina Delić-Zimić, prof. razredne nastave

Mr. Muamer Tinjak, prof.

Osnovna škola "Aleksa Šantić", Sarajevo

*„Put od hiljadu milja počinje jednim korakom.“
Kineska poslovice*

Ključne riječi:

dijete, škola, inkluzija,
socijalizacija, učenici

Sažetak

Škola kao odgojno-obrazovna ustanova ima značajnu i trajnu ulogu u izgradnji pristupa učeniku. Dužna je osigurati kontinuirani napredak učenika kao duhovnog, intelektualnog i društvenog bića u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima. U tu svrhu škola koja je spremna postati inkluzivna škola, pokazuje svoj kvalitet kroz educirane nastavnike, obezbjeđivanje različitih materijala i sredstava, kao i prilagođenih prostorija za rad.

Osnovna škola „Aleksa Šantić“ je uspješna škola. Učitelji su educirani, primjenjuju razne metode, oblike i sredstva rada, te saraduju s roditeljima i zajednicom. Naša škola ima sve uvjete da bude inkluzivna škola.

Inkluzivno obrazovanje u našoj školi je sadržajno i puno konkretnih dobrih primjera inkluzivne prakse (logopedski kabinet, učionica-igraonica prilagođena učenicima, djeci s posebnim potrebama, neposredni rad sa učenicima, pomoć asistenata, aktivnosti roditelja učenika, edukacija).

Poruka je: Svako dijete je najvažnije na svijetu i svako dijete ima pravo na kvalitetno obrazovanje.

UVOD

Osnovna škola «Aleksa Šantić» u Sarajevu postoji 68 godina. U školskoj 2013/14. godini nastavu pohađa 995 učenika. Nastava se izvodi na dvije lokacije. Matična škola je u ulici Branislava Nušića u Nedžarićima, a područna škola je na Mojmilu. Inkluzivni proces provodi se već 12 godina. Nastavno osoblje na čelu sa menadžmentom škole opredijeljeno je da na kvalitetan način uključi sve učenike u nastavni proces i zadovolji njihove obrazovne potrebe. Zajednički cilj nam je sretno i zadovoljno dijete u sigurnom okruženju. Smatramo da je uspješna jedino ona inkluzija gdje su djeca koja su uključena, zadovoljna i sretna i gdje su upotpunjene njihove potrebe.

Moramo imati na umu da se inkluzija ne odnosi samo na djecu sa posebnim obrazovnim potrebama (djecu sa blažim i težim poteškoćama ili nadarena djeca) nego se odnosi i na uključivanje ostalih učenika, njihovo navikavanje, prihvatanje i socijalizaciju sa drugim i drugačijim.

Inkluzija je u obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini ušla na velika vrata ali bez imalo pripremljenosti, bez plana, edukacije, uključivanja stručnih lica i, konačno, traženja pomoći od struke.

U našem kolektivu, gdje je bilo malo više senzibiliteta kod menadžmenta škole, radila se edukacija nastavnog osoblja uz podršku nevladinog sektora samoinicijativno. Sa druge strane, imamo izuzetne pojedince koji nisu čekali da im neko riješi problem, nego su se snalazili i za edukaciju i pomoć na razne načine. Uz pomoć upornosti, volje, želje i velike ljubavi koju imaju za učenike uspijevali su izaći na kraj sa velikim problemima. Učitelj je prva osoba koja posmatra, uočava i zapaža sve promjene u ponašanju učenika sa posebnim obrazovnim potrebama. Susreće se sa nedostatkom pažnje, nedovoljnom koncentracijom, slabim logičkim zaključivanjem, poteškoćama u motorici, govoru, agresivnošću, pretjeranom povučenošću, plakanjem učenika i sl. S obzirom na to učitelj snosi veliku odgovornost za razvoj učeničkih sposobnosti, ali potrebna mu je pomoć i saradnja stručnjaka.

Prepreke na koje su učitelji nailazili su bile velike:

- nedovoljna edukaciranost nastavnika za rad sa učenicima sa teškoćama i istovremen rad sa cijelim odjeljenjem i učenicima koji zahtijevaju individualiziran pristup,
- nedovoljna saradnja sa roditeljima učenika i neupućenost roditelja u problem svog djeteta,
- mali broj logopeda i defektologa za rad sa učenicima sa teškoćama u razvoju (1 defektolog na 3 škole),
- neupućenost ostalih roditelja učenika u problem,
- nedostatak adekvatnih i primjerenih nastavnih sredstava i manipulativnih materijala za rad (učitelji su koristili improvizirana nastavna sredstva),
- prijedlog i realizacija IEP (Individualnih edukacijskih programa za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama).

Škola je prema svojim mogućnostima podržavala rad u inkluzivnoj učionici: korištenje stručne literature u školskoj biblioteci, upotreba Interneta, primjena didaktičkog materijala od izdavačkih kuća, nastavni listovi prilagođeni učeniku sa određenom poteškoćom, pomoć uspješnijeg učenika učeniku sa posebnom obrazovnom potrebom, primjena manipulativnih materijala, realizacija sadržaja na časovima dopunske nastave, saradnja učitelja na nivou Aktiva, primjena Numicon², povremeno volontiranje pripravnika.

Cilj nam je da se svako dijete razvija prema svojim sposobnostima i tempu koji mu odgovara, a njegovim potrebama prilagođavamo: program rada, oblike, metode i način procjene ostvarenih rezultata. Učenici sa posebnim obrazovnim potrebama u našoj školi imaju različite smetnje i poteškoće u savladavanju nastavnog gradiva: govorne i glasovne teškoće, jezičke teškoće, specifične teškoće u učenju (disleksija, disgrafija, bradilalija, dislalija i diskalkulija), poteškoće u slušnom i vidnom procesuiranju, elementi autizma, mentalna retardacija, cerebralna paraliza, microcefalija, usporen ekspresivni govor. U našoj školi su i nadareni učenici, učenici nacionalnih manjina sa kojima se takođe individualno radi, te se i oni mogu svrstati u kategoriju učenika sa posebnim obrazovnim potrebama.

Da bismo se uspješno uključili u rad sa ovakvim učenicima, u proteklom periodu realizirano je mnogo projekata, čime pokazujemo koliko vodimo računa o provođenju inkluzije u našoj školi.

² Način proučavanja osnovnih ideja o brojevima namijenjenim učenicima koji imaju poteškoće prilikom učenja matematike (Udruženje "DUGA", 2010, za izdanje za BIH

PRIMJERI DOBRE PRAKSE

Teško je izabrati i istaći raznovrsne aktivnosti koje su bile direktno ili indirektno usmjerene ka kvalitetnoj inkluzivnoj praksi, ipak, istaći ćemo neke:

A) LOGOPEDSKI KABINET

Rad s učenicima je potrebno podržati odgovarajućom specifičnom opremom i didaktičkim materijalima npr. u razredu koristiti pribor za pisanje i crtanje prilagođen određenoj teškoći sa kojom se učenik suočava, udžbenike, povećala, magnetne ploče i podloge stola za pisanje itd., ali su potrebna i savremenija sredstva.

Jedan od najvećih problema za roditelje učenika sa posebnim potrebama je pronalaženje logopeda i defektologa kao i termina za rad sa njihovim djetetom, jer je poznato da stručnjaka ovih profila ima vrlo malo zaposlenih u Bosni i Hercegovini. Roditelji učenika sa govornim poteškoćama najčešće su upućeni u zdravstvene institucije: Domove zdravlja i Centar za govornu i slušnu rehabilitaciju, gdje termin za svoje dijete čekaju do 6 mjeseci. Poznato je da za otklanjanje teškoće u izgovoru glasa R (rotacizam) potrebno 25 tretmana. Shvatili smo da bi bilo mnogo lakše da sa djetetom u našoj školi radi logoped uz odgovarajuću specifičnu opremu. U našoj školi je logopedski kabinet u kojem logoped radi sa učenicima sedmično po tri sata, a defektolog četiri.

Logopedski set (Slika 1.) omogućava kvalitetniju dijagnostiku i rehabilitaciju govorno-jezičnih poteškoća učenika: dislalija, bradilalija, eholalija, tahilalija, nerazvijen i nedovoljno razvijen govor, disfonija, poteškoće u vještinama čitanja i pisanja, mucanje, tepanje i sl.

Slika 1. Logopedski set

B) UČIONICA – IGRAONICA prilagođena djeci s posebnim potrebama

Otvorena je i učionica-igraonica prilagođena djeci s posebnim potrebama (Slika 2). Cilj je da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama socijaliziraju i uključe u zajednicu, odnosno da se svi učenici igraju i družu. Prilagođena je učenicima s teškoćama u razvoju -sve je napravljeno od spužve i gume ili drugih mekanih materijala. Ova učionica se često koristi za igu, rad i određene vidove opuštanja.

Slika 2. Naša nova igraonica

C) MULTIMEDIJALNI KABINET

Kabinet koji učenicima nudi aktivno praćenje i rad na pametnoj tabli uz rad na računarima i pristup internetu pomaže u inkluzivnoj nastavi (Slika 3). Učitelji učenicima primjenom IKT-a (Informaciono komunikacijske tehnologije) olakšavaju učenje, pristup informacijama i koriste tehnologiju, nove savremene metode i postupke svakodnevno.

Slika 3. Multimedijalni kabinet

D) EDUKACIJA UČITELJA/NASTAVNIKA

Učitelji su se trudili da se dovoljno educiraju (Slika 4.) i prije svega budu podrška učeniku, pa onda učitelji. Navešćemo neke od edukacija, kao primjere dobre prakse, a tiču se inkluzije:

- „Podrška inkluzivnom okruženju“- Društvo ujedinjenih građanskih akcija ‘DUGA’
- Jačanje sistema obrazovne inkluzije djece s posebnim obrazovnim potrebama, Udruženje “Život sa Down sindromom“:
- „Prezentacije novih metoda rada u inkluzivnim učionicama“ , Centrar “Vladimir Nazor”, Sarajevo
- „Podrška socijalnoj inkluziji nadarene djece“ , SOS Društveni centar
- Kurs znakovnog jezika, Društvo ujedinjenih građanskih akcija ‘DUGA’
- „Jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije za djecu u BiH” (SPIS)
- Komponenta Projekta „Integracija djece sa onesposobljenjem u školski sistem“
- Okrugli sto: INKLUZIJA – nedoumice i perspektive, SUMERO

Društvo ujedinjenih građanskih akcija ‘DUGA’, EDUCAID (Italija) i Pedagoški zavod Sarajevo, pod pokroviteljstvom Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke BiH su organizirali obuku pod nazivom „Razvoj sposobnosti vršenja funkcionalne opservacije i individualnog didaktičkog planiranja” od septembra 2009. godine do augusta 2010. godine. Riječ je o metodologiji koja se primjenjuje u italijanskim školama, tj. U Centro educativo italo-swizzero u Riminiju. Obuka se radila u programu Microsoft Word i Excel.

Polaznici seminara su obučeni da inicijalnom procjenom i svojim zapažanjem zakluče šta učenik može usvojiti u toku narednog perioda. Na ovom seminaru se ponuđeni testovi po oblastima (intervencije, odnosi škola-podrođica, opis razreda, afektivni odnosi, samostalnost) na osnovu kojih se dobije grafikon potencijala.

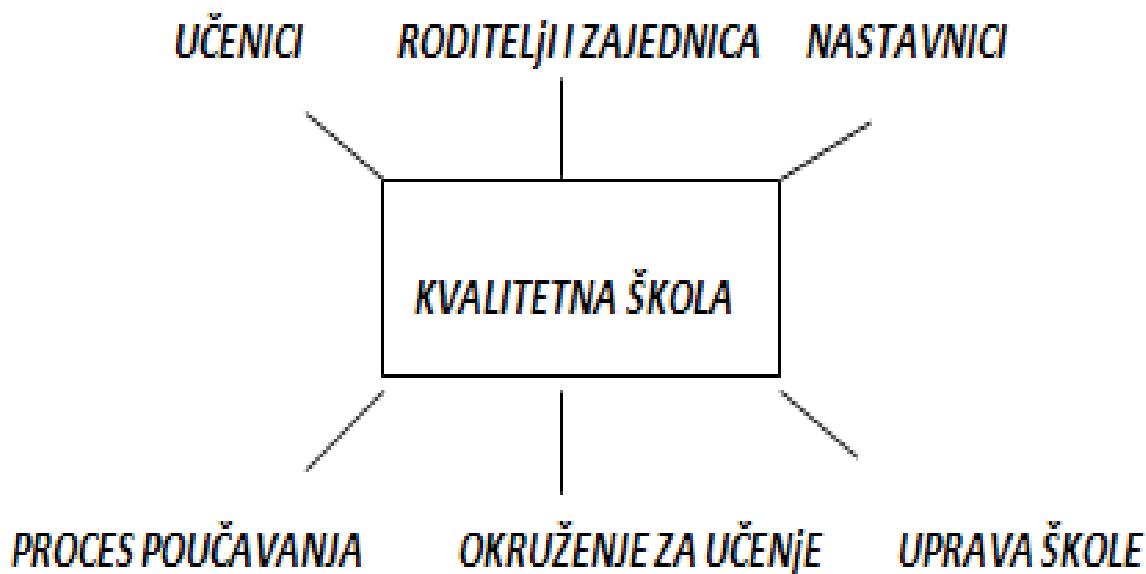
Slika 4. Edukacija nastavnika

ZAKLJUČAK

Unapređenje rada škole je jedan dugoročan proces, na kojem trebaju raditi svi uposlenici zajednički, i tek tada će se desiti stvarna i željena promjena.

Jedino na taj način možemo doći do kvalitetne škole (Tinjak, 2013) u kojoj će sva djeca biti kvalitetno educirana, gdje će se nastava i nastavni proces prilagoditi potrebama i mogućnostima učenika. (Slika 1.)

Elementi koji čine školu kvalitetnom

Slika 1.

Rad s djecom s poteškoćama u učenju i učešću traži veliko strpljenje (mali koraci – veliki je uspjeh).

Didaktičko – metodički postupci rada odnose se na odabir primjerenih strategija rada i postupaka prilagođavanja sadržaja u podučavanju učenika sa posebnim potrebama/teškoćama u skladu sa njihovim sposobnostima.

Poučavanje u inkluzivnoj nastavi bit će pedagoški efikasno, kada nastavnik „shvati da je njegova osnovna uloga pomoći učenicima u učenju; kada je pronikao u potrebe, interesovanja i želje svojih učenika, tj. kada je spreman i sposoban upoznati svoje učenike; kada je učenje proces u kojem učenici dijelom potvrđuju, a dijelom razvijaju svoje individualne životne snage, tj. kada je učenje aktivni a ne pasivni proces; kada su učenici motivirani za učenje; tj. kada su svjesni potrebe sticanja znanja i razine svojih stečenih znanja, sposobnosti i vještina; kada su učenici dobro upoznati s onim što trebaju naučiti i na koji će način dobivati povratne informacije o svojim postignućima i svom napredovanju“ (Slatina, 2005).

Unapređenje inkluzivne prakse u Osnovnoj školi „Aleksa Šantić“ je dovelo do:

* boljeg razumjevanja realiziranih aktivnosti u inkluzivnom obrazovanju u našoj školi,

* proširivanja znanja o inkluziji, te razmjeni iskustva koja su pomoć u radu,

* bolje podrške učenicima sa poteškoćama u učenju i učešću,

* bolje implementacije inkluzivnog obrazovanja, interesi djeteta moraju biti na prvom mjestu,

* prepoznavanja karakteristične teškoće u radu u inkluzivnim učionicama i poboljšanja kvaliteta inkluzivne prakse,

* uočavanja i zaključivanja koje su karakteristike inkluzivne škole – rad nastavnika u inkluziji, te saradnja takve škole sa lokalnom zajednicom,

* jačanja partnerstva sa roditeljima učenika s ciljem što kvalitetnijeg i uspješnijeg uključivanja učenika u odgojno – obrazovni proces,

* boljeg doprinosa učenika društvenoj zajednici aktivnim učešćem u raznim aktivnostima,

* zaključka da su pretpostavke uspješne inkluzije: **dodatna edukacija nastavnika za vođenje inkluzivnih odjeljenja, edukacija roditelja, uvođenje stručnih timova u škole (defektolozi/ edukatori-rehabilitatori, psiholozi, pedagozi), obezbjeđivanje prilagođenog didaktičkog materijala, kao i opremanje prilagođenih učionica.**

IMAM VELIKE, RUŽIČASTE NAOČARE KROZ KOJE POSMATRAM SVIJET

M.N.

Ovaj tekst pišem kao majka djevojčice sa Sindromom Asperger.

Nešto shvatam, a nešto mi je tako čudno i smiješno. Na mnoga neizgovorena pitanja znam odgovor, a bezbroj njih ne znam i ne smijem da postavim. Imam toplo, njezino srce puno ljubavi, ali ne znam kako da je poklonim. Imam i nježne, bijele ruke, ali me nešto sprječava da zagrlim one koji me vole. Želim da potrčim ka grupi djece, ali me nešto opet vuče, vuče ka sebi. Zapamtila sam ja i sva slova, sve brojeve, neke pjesmice, pričice, ali opet i opet to „nešto” neće da me pusti da napišem, izbrojim, ispijevam, ispričam. Nekad me gledaju radoznalo, začuđeno, očekuju svašta od mene, vuku me sebi, a ja bih tada brzo da se vratim u moj „mali sigurni svijet”. Ponekad sam neobična, pomalo luckasta, a tek što znam biti dosadna kad isto pitanje postavim po stotinu puta, ali šta ću kad se ono otkotrlja i ode, ode, a ja ne mogu da ga stignem. A tek što volim jednu rečenicu analizirati! Pa ja nju kao profesor na predavanju razradim, razradim i opet je vratim na početak. Oni koji me slušaju lude, ali šta ću kad ja volim tako i samo tako. I nije mi jasno zbog čega moje stvari pomjeraju s njihovog mjesta, kad ja, i kad obidem cijelu svoju „planetu” ne zaboravljam gdje sam ih ostavila, jer volim da stoje na istom mjestu, jer sam perfekcionista. Baš su čudni. I kad zaplovim ka svojoj obali, ne želim da me zovu, jer toliko žurim da tamo stignem, da nemam vremena da se osvrćem ... Znam da se sad pitate ko sam ja, a ja ću Vam reći, da sam ja, djevojčica baš ovakva kakva sam opisana, ali koja gdje god da se pojavi plijeni svojim veselim, radoznalim pogledom, očaravam zvonkim, kliktavim smijehom, jer, svijete, ja sam djevojčica sa Sindromom Asperger.

A ja sam mama ove male “ASPERGEROVE” princeze.

Drage mame, učiteljice, nastavnice koje ste u ovom pismu moje djevojčice prepoznale svoje dijete, učenika, shvatate kako su ova djeca skromna, tiha, ali traže mnogo ljubavi, pažnje, podrške... Ja se nisam i nikad neću predati i čekati ”bit će sve u redu”. Hoće, ali ako budete radili sa svojim djetetom. Kucala sam na mnoga vrata i sva su mi se otvorila, ali morate

prolaziti samo kroz ona koja sigurno pružaju baš ono što vašem djetetu treba. Djeca s SINDROMOM ASPERGER trebaju psihoterapeuta, defektologa, centar u kojem će vašem djetetu pružiti adekvatno obrazovanje po posebnom planu i programu. Ja sam to sve pronašla i držim se toga. Saradujem sa stručnim timom, slijedim njihove upute, saradujem sa učiteljicom i pedagogicom, i, vjerujte, moje dijete napreduje.

Dragim učiteljicama dajem savjet: ako u svom odjeljenju imate dijete sa Sindromom Asperger dovoljno je samo da mu pokažete da Vam je stalo do njega i Vi ste osvojili njegovu ljubav. Postavljajte mu zahtjeve i ciljeve kao ostaloj djeci i oni će se potruditi da urade onoliko koliko mogu i koliko znaju. Oni su isti kao i sva druga djeca samo na svoj način posmatraju i razmišljaju, zato i jesu djeca sa Sindromom Asperger.

I mi smo djeca... čuješ li svijete...

Zar ne čujete naš tihi vapaj?

Krik bez glasa koji nebo para, zar vaša srca ne otvara? Čuješ li svijete i ja sam dijete.

Puno riječi ne razumijemo, ali govor ljubavi poznajemo...

U oči vas ne gledamo, ali sve vidimo.

Skidajte te etikete koje lijepite na svako malo drugačije dijete!!!

Hej, vi, tamo, etikete koji lijepite, stanite...plavo svijetlo upalite i dobro razmislite...što bi bilo da je neko od nas vaše dijete?!

Zahvaljujem se zaposlenicima Zavoda za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla, Centru „Mali svijet” u Lukavcu, učiteljicama, pedagogi i direktoru JU OŠ „Slavinovići” i svim mojim dragim prijateljima koji su uz mene.

Puno pozdrava od mame s najljepšim, najinteligentnijim i najmaštovitijim djevojčicom sa Sindromom Asperger.

POVEĆANJE INTERESA DJECE I RODITELJA PRI IZRADI DOMAĆE ZADAĆE

Mirela Žilić, dipl.defektolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

U Zavodu za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, radim 13 godina. Trenutno radim kao predmetni nastavnik.

Primijetila sam da učenici ne rade domaću zadaću.

Iz razgovora sa učenicima, roditeljima i kolegama sam zaključila da mnogi učenici nisu u mogućnosti samostalno raditi zadaću i da roditelji nisu zainteresovani ili ne znaju kako da pomognu svom djetetu u radu.

Cilj mi je bio da motivišem roditelje za rad sa svojom djecom, da motivišem učenike za rad domaće zadaće, kao i da razvijem svijest o važnosti izrade domaće zadaće za nastavni proces.

Kroz projekat sam željela da promijenim stav i odnos roditelja prema izradi zadaće, da probudim svijest o važnosti njihove pomoći djetetu.

Željela sam da učenici shvate da se zadaća može rješavati kroz igru, a ne da im bude dodatno opterećenje.

Organizovala sam radionice za roditelje, gdje sam im pokazala na koji način će pomoći svom djetetu pri izradi zadaće.

Ono što me je posebno obradovalo je što su roditelji kroz radionice postali svjesniji svoje uloge kod djece pri izradi domaće zadaće.

Dogovorila sam se sa odgajateljima oko organizacije termina za nadgledanje rada zadaće učenika smještenih u Internatu.

Sa učenicima sam dva časa sedmično ostajala poslije redovne nastave da bi zajednički radili zadaću.

Svaki put je drugi učenik bio učitelj svojim drugovima. Bolji učenici su sami koordinirali rad grupe, a učenici slabijih sposobnosti su to radili uz pomoć svojih drugova. Bili su oduševljeni i motivisani za rad.

Učenici su imali pravo na slobodan izbor zadaće, od čega će krenuti i koliko će uraditi.

U početku su radili po jedan zadatak, ali kako je vrijeme odmicalo, bili su zainteresovani za rad više zadataka. Učenici su kroz igru i pomoću očiglednih sredstava radili svoju domaću zadaću.

U dogovoru sa kolegama iz predmetne nastave sam izradila sedmične evidentne listove za predmete. Na ovaj način su kolege vodile evidenciju o izradi zadaće iz njihovih predmeta.

U ovaj proces sam uključila i volontere Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta koji su pomogli učenicima oko rada zadaće u Internatu.

Njihov zajednički rad je rezultirao obostranim zadovoljstvom i srećom.

Slika 1.

Učenici su uz moju pomoć napravili mjesečni pano (Slika 1.) smješko, ljutko na kojem su vodili evidenciju o svom napredovanju u izradi domaće zadaće.

Već nakon par sedmica rezultati su bili evidentni i učenici su sve redovnije pisali zadaću, uživali su u ulogama da pomažu jedni drugima, ojačan je timski rad među njima i roditelji su se aktivnije uključili u njihov rad.

Kao rezultat ovog rada stvorena je kvalitetnija komunikacija među kolegama vezana za rad kroz predmete.

U razgovoru sa kolegama sam zaključila da se kod učenika razvio pozitivniji stav prema određenim predmetima i osjećaj odgovornosti.

Svojim razvojnim projektom sam uspjela povećati interes djece i roditelja pri izradi domaće zadaće,

poboljšati saradnju među kolegama i omogućiti volonterima Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta da svoja znanja primjene u praksi.

Zahvaljujući ovom projektu postala sam svjesna da promjene mogu krenuti od mene, kao voditeljja određene grupe, uz tačno određene ciljeve i rezultate željenog projekta.

U budućnosti planiram nastaviti sa ovakvim radom, s'tim što ću ga proširiti i na ostale razrede u kojima predajem pojedine predmete.

ZBIRNA REFLEKSIJA

Smatram ovo značajnim iskustvom.

Naši razgovori su bili jako interesantni. Naročito mi se sviđjelo što su se svi članovi grupe uključivali u davanje ideja kako bi se mogao otkloniti nečiji problem.

Smatram da je ovaj proces omogućio jačanje timskog rada i poboljšanje odnosa među kolegama kao i saradnju sa roditeljima.

Uvažavam sve savjete i sugestije članova vezanih za razvoj mog projekta.

Drago mi je što sam napravila neke pomake u nastavnom procesu i kod učenika i kod roditelja uspjeta razviti svijest o važnosti izrade domaće zadaće.

UČENJE KROZ UČEŠĆE U PROCESU

Kroz ovaj projekat sam naučila dosta novoga i čitav proces me je podsticao da razmišljam o promjenama koje mogu poboljšati nastavni proces.

Projekat mi je pomogao da osnažim svoje vrijednosti i interese.

Naučila sam na koje sve načine mogu pomoći sebi u lakšem pronalaženju rješenja za eventualne poteškoće u radu.

Primijetila sam da smo zajednički uspjeli ostvariti samokritičnost kod učenika u situacijama mijenjanja uloga, povećati interes kroz radionice i kreativan rad i omogućiti im da kvalitetnije iskoriste slobodno vrijeme.

PITANJA, PREPREKE I BUDUĆI IZAZOVI U RADU

Na početku nisam primijetila interes kod roditelja i nekako mi se činilo kao najviše zahtjevno da pridobijem njih i njihovu pažnju.

Svjesni smo uticaja današnjeg ocjenjivanja, ali sam željela da što više probudim svijest roditelja o važnosti izrade domaće zadaće i njenom uticaju na nastavni proces.

Redovan rad zadaće omogućava bolje usvajanje učenog gradiva, kao i razvijanje odgovornosti i radnih navika kod učenika.

Organizujući radionice sa roditeljima uspjela sam da pređem određene barijere i ostvarim kvalitetniju saradnju.

Roditelji su kroz radionice, razmjenjujući iskustva i otvarajući se jedni prema drugima uvidjeli svrhu ovog izazova.

Također sam uspjela povećati njihov interes i spremnost da pomognu svom djetetu u radu.

BUDUĆI RAZVOJ OVOG RADA

Planiram nastaviti sa ovakvim radom i u narednim školskim godinama. Mislim da će i moje kolege moći koristiti ovakav pristup u radu sa učenicima i roditeljima prilikom izrade domaće zadaće.

Nadam se da će i ostale kolege iz drugih škola moći koristiti ovo iskustvo u prevazilaženju sličnih problema.

(Rad nastao u okviru projekta ‘‘Podrška nastavniku, voditelju promjena’’ koji je proveo proMENTE, socijalna istraživanja na području Bosne i Hercegovine, 2011. godine)

ZNAČAJ VOLONTIRANJA TOKOM STUDIRANJA

Ermina Hadžikadunić, apsolvantica
Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet, Univerzitet u Tuzli

Zovem Ermina Hadžikadunić, apsolvant sam na Edukacijsko- rehabilitacijskom fakultetu u Tuzli. Početkom prvog razreda srednje škole, krenulo je i moje volontiranje, koje traje već osam godina. Radila sam razne stvari poput izrade predstava sa djecom sa posebnim potrebama, promocija i njihovog rada, organizovala ekološke akcije i akcije vezane za brigu o starijim osobama i dr. Pretežno sve moje aktivnosti su bile u vezi osoba sa posebnim potrebama, te sam iz tog razloga upisala Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet u Tuzli. Nakon završetka srednje škole u Doboju, i dolaskom u Tuzlu na studije, imala sam potrebu da se aktiviram, da ponovo volontiram. Moje volontiranje u Zavodu za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju počinje od momenta kada sam tražeći literaturu upoznala voditeljicu Odjela za dokumentaciju i inovativnu edukaciju. Tu sam dobila priliku da radim sa djecom sa posebnim potrebama. Za sada imamo odrađene dvije koreografije „Ne rugaj se“ i „Pipi duga čarapa“ i dosta nastupa iza sebe, niz kreativnih radionica, realizivan projekat krećenja dječijih spavaona u internatu Zavoda. Sa koreografijom „Pipi duga čarapa“ nastupali smo na II Sajmu inkluzije ideja u Sarajevu 21.03.2013. godine povodom Dana osoba s Down sindromom. Raditi sa djecom, učiti ih, jako je lijep osjećaj.

Zahvaljujući volonterskom angažmanu dobila sam priliku biti dio jednog prelijepog projekta pod nazivom WOW “Ko sam Ja, Ko si ti: status građanina Evrope i interkulturalni dijalog”. Cilj ovog

projekta je uspostavljanje mreže između partnerskih općina/gradova koji su izrazili interes za izgradnju partnerstva u oblasti integracije i interkulturalnog dijaloga kroz proaktivno učešće mladih.

Delegaciju iz Tuzle su čine predstavnici Općine Tuzla, Zavoda za obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju Tuzla, Fondacije tuzlanske zajednice i Udruženja građana oštećenog vida Tuzla. Pored dvanaest predstavnika iz Tuzle, učestvovalo je još ukupno sedamdeset i šest predstavnika iz općina Algemesi (Španija), Paredes (Portugal), Zola Predosa (Italija), Crespellano (Italija), Casalecchio di Reno (Italija) i Veseli nad Moravou (Republika Češka).

Do sada su realizovane sve projektne aktivnosti u Paredesu, Algemesiju, Tuzli (slika 2.) i Zola Predosa. Mladi učesnici tokom projekta imali su priliku prezentirati prijedloge u kontekstu integracije i jednakih prava za sve, kako bi na taj način podstakli općine u razvijanju budućih inicijativa za borbu protiv svih oblika diskriminacije i rasizma, i promociju kulture prava, gostoprimstva i interkulturalnog dijaloga.

Ja kao volonter, preporučila bih svim srednjoškolicima, studentima, onima koji su završili školu a ne rade, ali i onima koji rade, da se uključe u njima najbližu organizaciju, udruženje, te da volontiraju. Na taj način, izgraditi će se kao ličnosti, naučiti će nešto novo, steći će nova prijateljstva, korisno će upotpuniti svoje slobodno vrijeme, putovati i dr.

Slika 1. Susret u Tuzli

OTVORENJE „NAŠE“ SENZORNE SOBE

Mr. sc. Damir Muratović,
direktor JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla

JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla je u prvom polugodištu školske 2014/2015. godine obogaćen otvaranjem i puštanjem u funkciju novog vida rehabilitacije u vidu "Senzorne sobe", koja za primarni cilj ima stimulaciju i razvijanje senzorne integracije naših učenika.

Senzorna integracija je organizacija senzacija primljenih putem čula koje dolaze do centralnog nervnog sistema koji treba da obezbijedi njihovu obradu i omogućiti nam da sprovedemo neku aktivnost.

Za veoma kratko vrijeme "Senzorna soba" je opravdala svoju funkciju i pokazala se izuzetno vrijednom i korisnom za rehabilitaciju učenika sa svim vrstama i stepenima poremećaja.

"Senzorna soba" je otvorena zahvaljujući firmi "Babilon" d.o.o. Tuzla i prof. Jasmini Omerčević, koji su u potpunosti opremili prostor za rehabilitaciju i boravak učenika, uz zalaganje i organizaciju menadžmenta naše ustanove, Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju i logopeda Maje Mešanović-Hukić.

Sama ideja o otvaranju "Senzorne sobe" nastala je prilikom stručne posjete naše ustanove obrazovnim institucijama u gradu Vanersborg u Švedskoj.

U znak zahvalnosti svečanom trenutku otvorenja "Senzorne sobe" su prisustvovala Susana Radovanović, profesorica tjelesnog odgoja u Gimnaziji u Vanersborgu i Yvonne Aseberg, direktorica Medicinske škole Vanersborg, koja se tom prigodom obratila slijedećim riječima:

"Prvo želim da se zahvalim svima Vama koji ste domaćini i što nas uvijek primate na najbolji način. Nama je drago što smo postali partneri i što saradujemo na razne načine, kao što su projekti, obuke, razmjene učenika i nastavnika. Vi nam, takođe, uvijek izlazite u susret i pomažete kao organizatori i koordinatori kad mi dođemo u posjetu školama u Tuzli, a najviše nas raduje to što ste nam poslali doživotni prijatelji. Drago nam je što ste bili u februaru 2014. godine u našem gradu i što smo mogli da vas ugostimo. Posebno nas raduje što ste uspjeli da realizujete ideju, 'Bijele sobe' koju ste vidjeli kod nas. Nadam se da će se naša saradnja nastaviti i u budućnosti.

Želim Vam uspjeh u budućem radu i koliko možemo i kad god možemo, mi ćemo Vam uvijek biti partneri i pomoći na različite načine kako bi Vaš rad bio uspješniji i korisniji za učenike!"

Ovim putem se zahvaljujemo svim akterima koji su učestvovali u implementaciji ovog naizgled malog, ali za naše učenike značajnog projekta.

Slike sa otvaranje Senzorne sobe

ENIGMATSKI SVIJET ČULA I „NAŠA“ SENZORNA SOBA

Suzana Marković, dipl.defektolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Mudri Aristotel je u 3. vijeku prije nove ere definisao pet čula: dodir, miris, ukus, sluh i vid. Na osnovu ovih čula opažamo sebe, doživljavamo svijet oko nas u punom smislu, a sve to zahvaljujući uspješnoj senzornoj integraciji.

Senzorna integracija se prema dr Jean Ayres koja se pedesetih godina prošlog vijeka počela baviti poremećajem senzorne integracije i koja se smatra utemeljivačem kako teorije senzorne integracije tako i prakse, može definisati kao: „Sposobnost sređivanja čulnih utisaka u cilju njihovog smislenog korišćenja.“ (Ayres, 2002).

Senzorna integracija je zapravo organizacija senzacija primljenih putem čula koje dolaze do centralnog nervnog sistema koji treba da obezbijedi njihovu obradu i omogućiti nam da sprovedemo neku aktivnost. Kada mozak nije u stanju da obradi informacije dobijene putem čula, kaže se da postoji senzitivno integrativna disfunkcija. Ona se različito ispoljava kod svake osobe i samim tim i tretmani senzorne integracije se razlikuju i prilagođavaju svakom korisniku pojedinačno (Biel i Peske, 2007). Ovi tretmani se sprovode u senzornoj sobi i zasnivaju se na stimulaciji čula. Njihovo sprovođenje nije uslovljeno godinama starosti već se može primjenjivati kako kod djece tako i kod odraslih. Ovaj vid tretmana pogodan je za djecu i odrasle sa autizmom, poremećajem koncentracije, osobe sa senzornim oštećenjima, mentalnom i nedovoljnom razvijenošću, govornim poteškoćama, smetnjama u učenju kao i one sa problemima u ponašanju (Fisher, Murroy i Bundy, 1991).

Senzorna soba sastoji se od različitih elemenata koji potpomažu stimulaciju čula sluha, vida, dodira i mirisa. Ona predstavlja mjesto gdje osobe sa poremećajem senzorne integracije mogu da istraže i razviju svoje senzorne vještine, ali i relaksiraju se, oslobode stresa i napetosti (Ayres, 2002).

Senzorna soba (Slika 1.) u našoj školi je otvorena početkom mjeseca novembra 2014.godine, i od samog otvorenja, ona se uspješno koristi. Djeca

pokazuju veliku zainteresiranost za boravak u ovoj sobi, kako individualno sa voditeljem, tako i sa drugarima iz svoje grupe. Vrijeme provedeno u senzornoj sobi prolazi nevjerovatno brzo, a za to vrijeme djeca sebi pronalaze stimulse iz okoline koji im u tom trenutku odgovaraju, sami biraju i odlučuju, što je za njih jako bitno.

Slika 1. Naša senzorna soba

Za kratak period upotrebe ove sobe, od dana kada je otvorena za korištenje, već je primjetno da se djeca ovdje u dobroj mjeri uspješno oslobađaju nivoze, napetosti, straha te se relaksiraju.

Također, djeca na ovaj način uz pomoć i nadzor voditelja, usavršavaju svoje senzorne vještine i uče samostalno istraživati, organizirati stimulse iz okoline i reagirati na njih na adekvatan način. Jako je važno i to što se u njoj uče poštivati druge, njihov lični prostor, te se kod djece potiče i senzibilitet za brigu o drugima. Npr. prilikom jednog tretmana, jedan dječak je osjetio strah u jednom trenutku i rekao da se boji. Drugi dječak koji se inače za vrijeme tretmana „odvoji“ i istražuje neovisno od drugih, je prišao ovome često preplašenom dječaku, uzeo ga za ruku i rekao: „Nema bojanja“!, i ostao je sjediti uz njega.

Zadovoljstvo i osmijeh na licima djece prilikom izlaska iz senzorne sobe, i njihovo pitanje: „Hoćemo li sutra opet ići u senzornu sobu“?, govori o tome koliko djeci znači svaki boravak u ovom prostoru.

NEKE UPUTE NASTAVNICIMA I STRUČNIM SARADNICIMA PRI PROCESU PEDAGOŠKE OPSERVACIJE UČENIKA

Mandžukić Sanela, dipl. defektolog – oligofrenolog

Samardžić Larisa, dipl. defektolog – oligofrenolog

JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Krivi smo za mnoge propuste i pogreške, ali naš je najveći zločin zlostavljanje djece, negiranje temelja života. Mnoge stvari mogu čekati, ali djeca ne mogu. Njima ne možemo odgovoriti „sutra”, oni traže „danas“. (Autor nepoznat)

Kod otkrivanja i procjene posebnih obrazovnih potreba učenika, nastavnici i stručni saradnici mogu koristiti strategije koje će im olakšati rad. Gross (1993) navodi:

- ček liste – odnosno obrasci u koje na temelju promatranja učitelji procjenjuju stepen teškoće.

Npr. Ček lista za procjenu postojanja vidnih teškoća:

- dijete napreduje sporije u učenju u odnosu na očekivanja nastavnika,
- postoje teškoće prepisivanja iz knjige ili s table,
- javljaju se problemi kod rukopisa (neuobičajeno mali ili veliki format slova),
- prilikom čitanja dijete drži svesku na velikoj ili maloj razdaljini ili neobičnom uglu,
- vizuelno slična slova ili riječi zbunjuju dijete,
- kod čitanja dijete gubi mjesta slova, riječi ili reda u tekstu.

S ciljem pedagoške opservacije te izrade prilagođenih programa (Sl. novine Tuzlanskog kantona 12.juli 2012.godine) nastavnik ili stručni saradnik posmatra rad i ponašanje djeteta u razredu. To može postići kroz:

- vođenje zabilježki ili dosijea o djetetu
- snimanje audio ili video snimka djeteta kako čita ili priča u grupi,
- kroz posmatranje ponašanja djeteta tokom cijele sedmice, kada će moći dobiti

informacije o tome koji je problem bio izražen u ponašanju, koje su jake a koje slabe strane djeteta, koliko vremena može provesti radeći zadatke u toku dana.

Uzrok mnogih teškoća u učenju može ležati u sniženim sposobnostima percepcije, pamćenja i motorike.

Slušna i vizuelna percepcija je jako važna za proces učenja tako da uvijek treba što prije procijeniti teškoću i djelovati na osnovu nje.

Vidna percepcija i memorija se može ispitati na slijedeći način:

- dati djetetu zadatak da uporedi riječi na tabli s riječima u knjizi ili svesci
- pokazati riječ koju dijete po pamćenju prenosi na papir.

Slušna percepcija i memorija se može ispitati na slijedeći način:

- dati instrukcije cijelom razredu i posmatrati da li se dijete na koje mislimo da ima teškoće ponaša u skladu sa instrukcijama,
- pratimo da li je dijete tiho ili mirno umjesto da reaguje kao i druga djeca na priču koja se čita.

Procjena motoričkih sposobnosti može se ispitati na slijedeći način:

- posmatrati crtež ili rukopis djeteta,
- posmatrati da li pravilno drži olovku,
- posmatrati kako se snalazi u radnom prostoru.

Obzirom da provode najviše vremena sa svojom djecom roditelji mogu biti pravi “stručnjaci” za njih. Oni znaju šta njihova djeca vole i šta ih može motivisati da daju sve od sebe. Poznate su im djetetove teškoće, jake i slabe strane, ponašanja i interesi van škole, stresovi koji im prouzrokuju teškoće u koncentraciji i učenju.

Aktivno planiranje predstavlja takav pristup koji se zasniva na angažovanju nastavnika, roditelja, vanjskih organizacija te svih onih koji mogu pomoći djetetu sa posebnim potrebama. Angažovanje se ogleda u prikupljanju informacija o djetetu vezanim za njegovu ličnost, ponašanje, pozitivne i negativne karakteristike. Informacije o djetetu se dobijaju od nastavnika, roditelja i samog djeteta pomoću serije pitanja.

Na osnovu dobijenih odgovora sačini se lista “jakih strana djeteta” u kojoj se jasno vide djetetovi interesi, potencijali, motivacija, vrlina i samopouzdanje, kao i lista “prioritetnih problema” koja donosi na uvid šta nije dobro kod djeteta i koji problemi otežavaju učenje i napredak u školi. Na osnovu ove dvije liste mogu se definisati ciljevi i strategije budućeg rada s djetetom.

Pomoć djeci u borbi sa anksioznošću

Anksioznost predstavlja teškoću u ponašanju djece koja se očituje kao emotivna preosjetljivost, sramežljivost, osjećaj manje vrijednosti, nisko samopouzdanje i strah od situacija u kojima mogu doživjeti neuspjeh i razočarenje. Može nastupiti kao rezultat stresnih situacija u djetinjstvu. Često se javlja kod suočenja djeteta sa novom situacijom kao što je polazak u školu ili usmeno izlaganje pred razredom.

Nastavnik u sprečavanju ovih problema može da se posluži slijedećim strategijama:

- uključite djecu koja su povučena u zajednički rad s pažljivo odabranom grupom djece; davanjem posebne uloge u grupi moguće je postići sreću i zadovoljstvo radi doprinosa pojedinca skupini,
- omogućiti djeci s anksioznošću odgovornost u razredu ili pripremi tema za koje imaju poseban interes, znanje i vještine. Time nastavnik podiže status djeteta u razredu,
- pomozite djeci da prepoznaju ono što rade (npr. Kad su agresivni, kritični, nestrpljivi), a što onemogućava ostalu djecu da se sprijatelje s njima, te da rješavaju lične probleme,

- ukoliko dijete ima posebne osobine ili vještine koje mu mogu pomoći u uspostavljanju prijateljstva, nastavnik ih ističe i hvali.

Posebne potrebe u govoru i slušanju

Za postizanje napretka u radu s djecom koja pokazuju teškoće u govoru i slušanju, mogu pomoći slijedeći postupci (prema Sheridan i Peckham, 1975):

- uključiti dijete da učestvuje u grupnim diskusijama i razgovoru kao slušatelj ili govornik,
- nakon odslušane priče ili pjesme dijete treba dati mišljenje,
- dijete angažovati u prenošenju informacija drugima kroz davanje instrukcija i pomoći u radu,
- insistirati na usmenom izražavanju putem opisivanja stvarnih ili zamišljenih događaja,
- ispitati koliko dijete razumije pitanja koja potiču s ŠTA, GDJE, KO i koliko je sposobno odgovoriti na njih,
- vježbati dijete da koristi gramatičku inverziju “ Ja idem – Idem li ja.”

Posebne potrebe u pisanju

Kada govorimo o teškoćama u pisanju, uglavnom mislimo na teškoće kod usvajanja pravilnog oblika slova, sinteze riječi i rečenice, pisanje, orijentacije na papiru (sa koje strane započeti pisati, ne preskakati red ili izlaziti olovkom preko linija) itd. (Gross, 1993).

Nastavnik treba pronaći odgovarajuće tehnike koje će pomoći ovoj djeci u lakšem prevazilaženju teškoća, npr.

- riječ koja se uči obavezno se zapisuje na tabli a učenici je sastavljaju od plastičnih modela slova i zapisuju u sveske,
- učenici mogu sami imenovati riječ po želji, a zatim je zapisati u svesku i nastavniku pročitati riječ – slovo po slovo,
- kod usvajanja oblika slova, djeca se mogu koristiti plastelinom ili plastičnim modelima slova kako bi osjetili oblik slova sa što više čula (vizuelno i taktilno percipiranje).

Strategije za djecu sa teškoćama u pisanju dijele se u dvije grupe:

1. Strategije u kojima se ne zahtijeva od djeteta da piše, nego da koristi alternativne mogućnosti izražavanja:

- dijete radi u grupi, ali svoj doprinos daje u idejama i prijedlozima
- crta dijagrame, crteže, grafikone

2. Strategije koje uključuju pisanje u bilo kojoj formi:

- učenike treba snabdjeti listićima na kojima su likovi bez teksta, a iznad njih su prazni balončići u koje učenici upisuju tekst
- popunjavanje ispuštenih riječi u tekstu
- pronalaženje redoslijeda u deformiranom tekstu

Posebne potrebe iz matematike

Za djecu s prostornim teškoćama, najčešće onu koja ispoljavaju blaže probleme koordinacije, matematika predstavlja često nesavladivu prepreku (Gross, 1993) Kada nastavnici primijete probleme (računanje, pisanje ili crtanje) moguće je primijeniti neke od strategija:

- korištenje brojnog niza koliko je to moguće, naročito ako se radi sabiranje i oduzimanje npr.: Brojni niz može biti nacrtan na podu, tako da djeca hodaju po njemu. Ako imamo $3 + 2$ dijete počinje od polja 3 i kreće se još dva polja,
- upotreba igara sa kockicama ("čovječe ne ljuti se") gdje djeca lakše vježbaju brojanje pomjerajući figuricu polje po polje. Napraviti pristupačne upute na karticama koje pokazuju brojeve od 1-10. Crvenom tačkom na početku svakog broja pomaže se mlađoj djeci u prepoznavanju i pisanju brojeva,
- matematičke oznake istaći u različitim bojama (+ - uvijek crne, - plavo x – zeleno) kako bi se spriječilo zbunjivanje.

Za djecu koja imaju teškoće da usvoje pojam mjesne vrijednosti nastavnik će isplanirati postepene korake u radu, kao što su:

I korak

- Djeca uče brojati u deseticama do 100, usmeno.
- Koristi se brojni niz do 100, dijete prelazi deset polja dok broji u deseticama do 100.
- Može se koristiti i traka za mjerenje dužine - metar.

II korak

- Upozoriti dijete sa pojmovima jedinica na što više primjera, kartice sa različitim brojevima od 1 – 9 mogu praviti parove npr. 19 na kome dijete usvaja koliko ima jedinica, a koliko desetica.
- Sve kombinacije parova brojeva proširiti kroz korištenje novca npr. 10 KM i 20 KM.
- Ponavljati sve dok dijete ne stekne jasnu sliku o tome da u dvocifrenom broju i broj s lijeva predstavlja desetice, a drugi jedinice.

III korak

- Brojni niz proširiti do 30 stalno ponavljajući mjesto desetica i jedinica.

IV korak

- Sve postupke upotrijebiti u širenju brojnog niza do 99 intezivno raditi s novcem, trakom za dužinu – metrom.

PONOS NAŠE ŠKOLE

Sadifa Memić, pedagog-psiholog
Osnovna škola „Čelić”, Čelić

Ovo je priča o dječaku koji se zove Mirza Horić, koji trenutno pohađa osmi razred devetogodišnje Osnovne škole „Čelić”. U ovoj priči nazvaću ga naš Ponos. Zovemo ga tako i prije ove priče.

Naš Ponos, osim što je ponos naše škole, on je ponos svojih roditelja, svojih vršnjaka, svojih učitelja, svoje okoline i zajednice.

Naš Ponos, pohađa nastavu u odjeljenju učenika sa posebnim odgojno obrazovnim potrebama, ali, ono po čemu se posebno ističe ovaj učenik, i čime se mi posebno ponosimo jeste njegova odgojna kultura, pažljivost, rad, marljivost, trud, zalaganje, upornost. Pored navedenih pozitivnih crta koje krase njegovu ličnost, izdvojiću, odgovornost, kao najizrazitiju i najdominantniju crtu njegove ličnosti.

Pored redovne nastave u svom odjeljenju sa svojim drugarima, naš Ponos, pohađa nastavu tehničke i likovno kulture u redovnim odjeljenjima sa svojim

Slika 1.

“Radovi spremni za izložbu”

Pored redovne nastave, on se, aktivno uključio i u vannastavne aktivnosti i pokazao svoja tehnička umijeća. Sa svojim učiteljem, defektologom i nastavnikom tehničke kulture, vrijedno, marljivo je radio i pripremao svoj rad za takmičenje. Svoj rad je izložio na Općinskoj smotri Naučno-tehničkog stvaralaštva mladih TK. Sa nestrpljenjem je očekivao rezultate.

I rezultat je najzad stigao (Slika 2.).

Naš Ponos, je dobio diplomu za osvojeno I mjesto na Općinskoj smotri Naučno tehničkog-stvaralaštva mladih Tuzlanskog kantona.

vršnjacima. Svojim radom i zalaganjem uspio je ,osvojiti” simpatije svih učenika odjeljenja koje posjećuje, tako da je svoju komunikaciju i interakciju sa svim učenicima razvio do najvišeg nivoa. U svom nastojanju da ispoštuje obaveze nastave odjeljenja koje pohađa, i da ne bi nedostajao svojim vršnjacima, i ispunio obaveze jednog radnog dana naš Ponos je u stanju provesti mnogo, mnogo vremena u školi. I to mu ni malo, ne pada teško!

Koliko je on vrijedan, pokazuju i njegova likovna i tehnička umijeća. Na časovima likovne i tehničke kulture, redovno sa svojim vršnjacima, učestvuju na raznim takmičenjima. Njegovi likovni i tehnički radovi su na školskim izložbama (Slika 1.). Naš Ponos, je učenik koji neprestano traga za novim izvorima znanja, svoju radoznalnost uvijek zadovoljava u potrazi za nečim novim, nepoznatim. I tu je zaista, uporan.

Slika 2.

“Ponosova Diploma”

Pored ovog velikog uspjeha, njegov rad je bio izložen i na Kantonalnoj smotri Naučno-tehničkog stvaralaštva mladih Tuzlanskog kantona. Donosimo par fotografija našeg Ponosa i njegove radove, kao i njegovu diplomu koju je zaslužio dobio!

I na kraju, još jednom, čestitamo našem Ponosu! Sretni smo i ponosni, što je on učenik naše škole, dio nas, dio naše zajednice i okoline. On, je ponos naše škole, svojih roditelja, svojih vršnjaka, svojih učitelja, svoje okoline i zajednice. Mi, mu želimo još mnogo, mnogo ovakvih i još većih uspjeha.

VASPITNO-OBRAZOVNI RAD SA DJECOM SA SMETNJAMA U PSIHOFIZIČKOM RAZVOJU IZ PERSPEKTIVE SOCIJALNOG RADNIKA U ŠKOLI

Bojana Filipović, diplomirani socijalni radnik
JU OŠ „Desanka Maksimović“ Trn, Laktaši

U vremenu u kojem živimo, suočeni sa visokom stopom siromaštva i nezaposlenosti u našoj zemlji, željni zadovoljavanja osnovnih bioloških potreba vrlo često zapostavljamo djecu smatrajući da ona razumiju kroz šta prolazimo.

U školi, u kojoj svaki dan provodimo najveći dio svog vremena, željni da prenesemo znanje i djecu usmjerimo da poštuju prave iskonske vrijednosti i postanu korisni članovi društva, ponekad smo nemoćni da pružimo kvalitetnu pomoć. Najkorisnije i najispravnije što možemo da uradimo jeste usmjeravati djecu i porodicu u ustanove i institucije u kojima će dobiti adekvatnu pomoć jer kao profesionalci nismo uvijek u mogućnosti da upravo mi pomognemo na najbolji mogući način.

Poredeći sa ranijim periodom, možemo reći da se danas znatno više posvećuje pažnja vaspitanju i obrazovanju učenika sa teškoćama u fizičkom i psihičkom razvoju i nastoji se podstaknuti njihov razvoj u skladu sa naučnim dostignućima i saznanjima o njihovim mogućnostima. Poseban zadatak imaju vaspitno-obrazovne ustanove koje su dužne provoditi inkluziju u njenom punom i suštinskom smislu. Inkluzija sama po sebi ne podrazumijeva izjednačavanje svih ljudi, već uvažavanje različitosti svakog pojedinca. Inkluzija je proces vaspitanja i obrazovanja djece sa teškoćama u psihičkom i fizičkom razvoju zajedno sa djecom koja nemaju takvih smetnji.

Zakonima o odgoju i obrazovanju se omogućuje da djeca koja imaju teškoće u razvoju imaju jednake mogućnosti za razvoj emocionalnih, društvenih i drugih sposobnosti. Uključivanjem djece sa teškoćama u psiho-fizičkom razvoju u redovne škole omogućuje se djeci i porodicama da ne budu marginalizovane, izolovane i etiketirane zbog svojih različitosti. Socijalnom integracijom djece sa teškoćama u razvoju i njihovih vršnjaka koji nemaju smetnje u razvoju daje se mogućnost svoj djeci da uče, igraju se i žive zajedno, te da se razvijaju u osobe koje razumiju i poštuju jedni druge i uvažavaju različitosti.

Inkluzijom šaljem poruku da smo spremni da prihvatimo druge i drugačije, da djeci pružimo podršku i zaštitu, ali svakako i da predanošću i upornošću pomognemo da se osposobe za samostalan život.

U školi u kojoj radim djeca sa teškoćama u psihičkom i fizičkom razvoju uključena su u redovna odjeljenja, a sa njima rade učitelji, nastavnici i stručni saradnici. Želim da napomenem da djeca koja imaju dijagnozu pervazivni razvojni poremećaj – autizam imaju pravo i mogućnost da u redovnim odjeljenjima rade uz pomoć asistenta u nastavi. Često se pitam da li je to diskriminacija prema ostaloj djeci koja imaju teškoće u razvoju, ali se nadam da će se u budućnosti stvoriti uslovi za kvalitetnije osposobljavanje i napredovanje svakog djeteta i zapošljavanje većeg broja stručnih saradnika različitih profila u osnovne i srednje škole. Nastavnici i stručni saradnici u školama nisu dovoljno pripremljeni i edukovani da rade sa djecom sa smetnjama u razvoju pa im je neophodna pomoć defektologa/logopeda kako bi kvalitetnije radili. Rad sa djecom sa teškoćama u razvoju u redovnoj školi zahtijeva izuzetno zalaganje i spremnost nastavnog kadra da se pripreme za rad i pomognu ovoj kategoriji djece da se socijalizuju i bar djelimično osposobe za samostalan život. Svi oni koji rade sa djecom znaju da taj posao nije nimalo lagan. On zahtijeva temeljan rad, prilagođavanje i stalno usavršavanje jer svako dijete u odjeljenju je individua za sebe i potrebno mu je vrijeme, pažnja i prilagođavanje sadržaja potrebama i interesima djece.

Kao socijalni radnik zaposlen u osnovnoj školi želim da istaknem da će naša škola uvijek biti spremna i otvorena da prihvati svako dijete, bez obzira na njegov pol, vjersku ili bilo kakvu drugu opredijeljenost, porijeklo ili smetnju u psihofizičkom razvoju. Nama je u interesu da imamo zadovoljno i srećno dijete koje se školuje u našoj školi uz maksimalnu podršku

i pomoć nastavnog i nenastavnog osoblja, kao i svakog pojedinca koji posjećuje našu školu. Vjerujemo u stručnost našeg kadra, trudimo se da obezbijedimo adekvatan prostor za svakodnevni boravak djece i uvijek ćemo biti na usluzi našim učenicima i njihovim roditeljima.

Učenicima sa teškoćama u psiho-fizičkom razvoju pružićemo sigurno i bezbjedno okruženje, truditi se da njihova socijalizacija bude što uspješnija, te da usvajaju nastavne sadržaje u skladu sa svojim potencijalima i mogućnostima.

Zajedničkim radom, korišćenjem znanja, potencijala i resursa kojima raspoložemo vjerujemo da možemo pružiti podršku djeci u obrazovanju i osposobljavanju.

Ne postojimo da bismo sudili drugima i sputavali ih u ostvarivanju vlastitih prava i mogućnosti, škola postoji zbog djece i opstaje samo zbog njih.

Kao profesionalci uvijek smo tu da pomognemo djeci kod usvajanja znanja, formiranja navika, razvijanja sposobnosti i motivacije, jer je samo takvim radom i načinom razmišljanja opravdana naša uloga u školi i radu sa djecom.

SVAKA ŠKOLA TREBA DA BUDE MJESTO U KOJEM SU AKTIVNOSTI DOSTUPNE SVAKOM UČENIKU, BEZ OBZIRA NA INDIVIDUALNE RAZLIKE.

PRIMJENA METODA, TEHNIKA I POSTUPAKA U RADU SA UČENICOM KOJA IMA MIKROCEFALIJU

Mr. sci Amina Delić-Zimić, prof. razredne nastave

Mr. Muamer Tinjak, prof.

Indira Guš, prof. razredne nastave

OŠ „Aleksa Šantić“, Sarajevo

Ključne riječi:

razvoj govora, inkluzija, mikrocefalija, metode i tehnike.

Sažetak

U inkluzivnoj učionici, aktivnost učitelja je veća nego kada radi u redovnom odjeljenju. Osim edukacija, stručnih usavršavanja, seminara, radionica, učitelj je u stalnoj potrazi za znanjem, pravim metodama i tehnikama kojima bi što uspješnije poučio učenika sa poteškoćama u učenju i učešću. Uloga nastavnika u inkluzivnoj nastavi je da organizuje iskustveno, samostalno i interaktivno učenje učenika.

U ovom radu predstaviti ćemo neke od metoda i tehnika koje smo koristili u inkluzivnoj nastavi. Cilj nam je da ponudimo ideje učiteljima koji rade u inkluzivnim učionicama. To su samo neke od mnogih aktivnosti koje se mogu koristiti u nastavnoj praksi.

Uvod

U redovnim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini imamo učenike sa različitim vrstama i oblicima poteškoća. Proces učenja i odgajanja djece s posebnim potrebama zajedno s djecom koja nemaju takvih potreba nazivamo inkluzija. To je termin koji je dosta čest u komunikaciji vezanoj za odgoj i obrazovanje. U školama koje provode inkluziju djeca imaju jednake mogućnosti u razvoju svojih tjelesnih, emocionalnih, društvenih i drugih sposobnosti. Na taj način se daje djeci s posebnim potrebama mogućnost za promatranje, imitiranje i doticaj s djecom koja nemaju poteškoće pri razvoju. „Uključivanjem djece s posebnim potrebama u redovne skupine, njihovi se pojmovi proširuju. Socijalna integracija djece s posebnim potrebama i njihovih vršnjaka koji nemaju posebne potrebe daje mogućnost svoj djeci da uče, igraju se i žive zajedno, te da se razvijaju u osobe koje razumiju i poštuju jedni druge.“ (A. Leš)

U osnovnoj školi „Aleksa Šantić“ u Sarajevu imamo dvanaest učenika sa posebnim potrebama sa različitim oblicima poteškoća. Za osam učenika tim za inkluziju uz podršku stručnjaka i roditelja izrađuje Individualno edukativni program (IEP) koji se usvaja na Nastavničkom vijeću škole a za ostale učenike se individualizira postojeći NPP. U rad sa učenicima pored učitelja/nastavnika uključeni su stručnjaci različitog profila: pedagog, psiholog,

logoped i defektolog. Tim za inkluziju škole jednom sedmično održava sastanak na kojem se prati i analizira napredovanje i postignuća učenika. U školi na nekoliko sati sedmično preko projekata sa Društvom ujedinjenih građanskih akacija „Duga“ i SOS Kinderdorf uz podršku Općine Novi Grad Sarajevo obezbijeden je rad logopeda i defektologa. Stručna lica rade u poznatoj sredini sa učenicima u prostorijama škole gdje je za te potrebe obezbijeden i logopedski kabinet opremljen Beringerovim digitalnim aparatom i didaktičkim setom potrebnim za rad sa učenicima.

Opis slučaja

Djevojčica je rođena 27. 10. 2006. godine. Prema medicinskoj dokumentaciji rođena je sa parezom desne ruke i hiperviskoznim sindromom. Razvoj govora je bio usporen, te je uključena na edukativne tretmane od 2010. godine. Danas radi sa defektologom i logopedom svake sedmice. U prvi razred upisana je ove godine u septembru mjesecu. Saradujemo sa roditeljima, defektologom i logopedom kako bismo postigli najbolje rezultate. Iskustva stručnih ljudi su ipak najbolja preporuka za proširivanje znanja učitelja.

Čitajući raznovrsnu stručnu literaturu, iz priručnika, stranica sa interneta, udžbenika i časopisa trudili smo se da pronađemo adekvatne metode, tehnike i postupke i primijenimo ih u radu sa učenicom koja ima mikrocefaliju i usporen ekspresivni govor.

U nastavku rada slijedi opis aktivnosti ponuđenih u priručnicima te primjena tih aktivnosti u inkluzivnoj nastavi, komparativna analiza teoretskih i praktičnih saznanja i komentari o radu učenice sa microcefalijom.

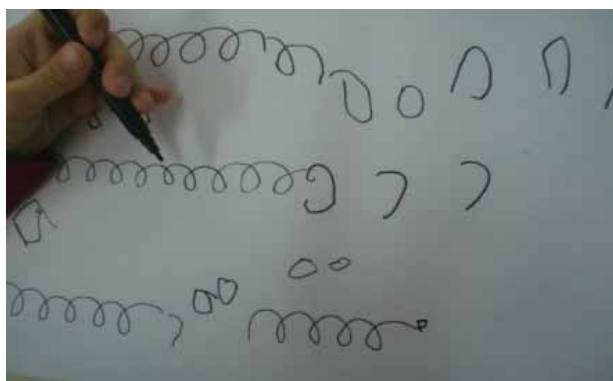
1. Aktivnost: Dinamičko crtanje, kretanje olovke bez prekida (prema priručniku "Art terapija" str. 11)

Zamišljene pokrete vode prenijeti na list papira (Slika 1.). Papir postaviti u horizontalni položaj. Crtati preko cijelog lista bez prekida flomasterom ili olovkom.

Mijenjati put linije kao kretanje vode, polako pa brzo, veliki i mali talasi, vodeni vrtlozi i virovi, mirni tokovi i vodene struje. Cijeli list ispuniti linijama bez upotrebe gumice.

Ciljevi primjene tehnika crtanja:

- Oblikovanje i razvoj sposobnosti motoričkih vještina grube i fine motorike;
- Izvođenje grafomotornih aktivnosti u cilju razvoja sposobnosti neophodnih za pisanje;
- Podsticanje razvoja pravca pokreta i koordinacija oko-ruka;
- Automatizacija pokreta;
- Podsticanje razvoja mogućnosti izražavanja putem crteža.

Slika 1. Mali talasi

Komentar: Uz pomoć učenica crta bez prekida, dok samostalno crta dijelove kruga i diže flomaster uzastopno. Potrebno je još vježbati i postići željeni cilj.

2. Aktivnost: Motoričko oponašanje (imitacija) (prema priručniku TEACCH, prikaz 5)

Cilj:

- poboljšati usmjerenje pažnje prema modelu i osnaživati rad prstiju (Slika 2. i slika 3.).

Slika 2. i 3. Radovi učenice

Komentar: Potrebno je bilo da od plastelina učenica oblikuje oblike prema modelu (oblici: krug, iks i kvadrat). Uspjela je uz pomoć učiteljice modelovati krug i iks, dok za kvadrat nije pokazala poseban interes. Boje plastelina je birala prema svom izboru. Nakon svakog rada učenica je očekivala povratnu informaciju učitelja te pohvalu za svoj trud.

3. Aktivnost: Manuelno - očna integracija: crtanje obrisa geometrijskih figura (prema priručniku TEACCH, prikaz 116)

Cilj: naučiti samostalno crtanje geometrijskih figura (slika 4).

Slika 4. Moje figure

Komentar: Učenica je naučila samostalno crtati obrise geometrijskih figura. Interesantno je da je prilikom crtanja okretala papir, znači uvijek je u istom položaju bila ruka, nije je pomjerala ni lijevo ni gore. Zatim je prepoznala krug, trougao, a za kvadrat je rekla da je kocka. Obrise geometrijskih tijela je obojila.

4. Aktivnost: Fina motorika (manuelni rad): zakačiti štipaljke (prema priručniku TEACCH, prikaz 59)

Cilj: razviti kontrolu fine motorike i snagu ruku (Slika 5.)

Slika 5. Moj rad sa štipaljka

Komentar: Učenica pokazuje interes za sve motoričke radnje i pokušava s mnogo truda da postigne što bolji uspjeh. Tako je bilo i pri rješavanju ove zadane vježbe. Cilj je bio da svoj likovni rad pričvrsti štupaljicama za štrik. U prvi mah nije znala kako okrenuti štupaljku, ali uz male upute je vrlo brzo shvatila suštinu rada. Nakon što je nekoliko puta ponovila istu vježbu, mogli smo uočiti znatno spretnije i lakše rukovanje zadanim predmetima.

5. Aktivnost: Manuelno - očna integracija (kontrola): Sposobnost fine motorike (obostrana manualna koordinacija) (prema priručniku TEACCH, prikaz 5)

Cilj: poboljšati sposobnosti koje su vezane za rad makazama, isjeći ilustraciju kuće

Slika 6. Rad makazama

U priručniku je ponuđena ilustracija aktivnost rezanja makazama (Slika 6.)

Komentar: Učenica pokazuje zainteresovanost rada makazama, te tu aktivnost koristi u radu. Međutim, stalno je moramo upućivati i napominjati kako pravilno rezati. Djevojčica piše lijevom rukom, ali dosta motoričkih aktivnosti više voli raditi desnom, te joj dozvolimo da izabere ruku koju želi. Položaj ruke i prstiju je specifičan, ali napredak je vidan u odnosu na prije dva mjeseca. Prvo smo pomoću tačkica predstavili kuću, koju je nacrtala djevojčica, zatim obojila. Trudila se tokom rada, ali se vidi da je potrebno i dalje raditi na razvijanju grafomotorike i bojenju.

6. Aktivnost: Radne sposobnosti (prema priručniku Premošćavanje raskoraka pomoću Numicon)

Cilj: sastaviti oblik olovke prema ponuđenom modelu, prateći boje čepića (primjena Numicon) integracija oko-ruka (kontrola), percepcija (vid). (Slika 7.)

Slika 7. Slaganje čepića po boji

Komentar: Veoma interesantna aktivnost, jer osim boje, učenici je bila interesantna olovka u boji i redanje ploča i čepića pri tom vodeći računa o podudaranju boja. Dobro očigledno sredstvo za usvajanje pojmova iz matematike (brojanje, računanje) i likovne kulture (boje, oblici).

Na kraju rada učenici je dat zadatak da nacrtaju cvijet koji je simbol našeg razreda (Slika 8.).

Slika 8. Spajanje tačkica linijama

Komentar: Djevojčici smo nacrtali tačkice koje je spojila, te obojila bojama po svojoj želji, različitim bojama. A. je uspješno obavila zadatak, naravno uz naš poticaj i stalno prisustvo. Kada nismo uz A. ona ostavi olovku, pa je potrebno ponoviti zadatak i nekada reći nekoliko puta isto da bi nastavila raditi.

KRATAK OSVRT

Učenica sa kojom smo radili postepeno napreduje. Četvrtkom radi sa defektologom, a petkom sa logopedom vježba izgovor glasova. Bilo je poteškoća u početku, ali su one „ublažene“ a neke i prevaziđene uvođenjem novih aktivnosti, metoda i postupaka u radu. Učenici je bilo interesantno dok je izvodila aktivnosti i pokazala da može biti uspješna. Treba pokazati da svi učenici mogu biti uspješni prema vlastitim sposobnostima i da se učenici poštuju i uvažavaju iako su međusobno različiti, drugačiji.

Priručnici iz literature su izvanredni izvori znanja, te ih preporučujemo učiteljima, jer nude neprocjenjive ideje i aktivnosti koje se mogu izvoditi u inkluzivnoj nastavi.

Nabrojat ćemo još neke aktivnosti koje su zanimljive: sastavljanje i rastavljanje jednostavnih puzzli ili slika, nizanje halki na šipku, praćenje crteža prstom, povezivanje niza crtica da bi se nacrtao geometrijski lik ili slovo, slušanje muzike, crtanje kredom, redanje štapića po boji, i sl.

Za uspjeh u radu je nezaobilazan timski rad učitelja sa roditeljima učenika, drugim učiteljima, pedagogom, defektologom, logopedom, direktorom škole, kao i podrška učitelju od istih osoba.

Odabrane aktivnosti su veoma dobre za razvijanje motorike, koncentracije, pažnje, radnih navika, mišljenja, pamćenja i svih onih sposobnosti, vještina i navika koje su potrebne za aktivno djelovanje i uključivanje učenika u društvo i grupne aktivnosti.

PRIČA O SEJI

Azra Dautović, dipl.defektolog
JU OŠ „Simin Han“, Tuzla

Moje prvo radno iskustvo bez nadzora mentora i moji prvi samostalni koraci u praksi ličili su na korake bebe koja uči hodati. Imam teoretsku podlogu, nešto malo prakse stečene uz pridržavanje za ruku iskusnog vodiča, ali sad to moram uraditi sama. Po prvi put imam odjeljenje učenika koje trebam voditi, učiti, ohrabrivati i vježbati ih da budu što više samostalni. Svi su različiti po uzrastu, po sposobnostima, po načinu na koji gledaju i upoznaju svijet oko sebe, a svi su mi podjednako dragi i svaki dan sa njima je novi izazov, nova radost, nove brige i nova iskustva. Učili smo zajedno, i oni i ja. Pokušavajući da im približim nove sadržaje, upoznajem kako svaki od njih ima svoj specifičan način učenja, pa tako svaki novi dan i mjesec sam bila spremnija i sigurnija u svom radu, a oni su polako napredovali. U svoj toj priči sam veoma brzo primijetila da jedan učenik nekako može puno više od onoga što mu pružam. Veoma komunikativan, znatiželjan, sa izoštranim čulom sluha i dodira. Veoma dobro usvaja nove sadržaje i traži još. Čak pomislim da u nekim trenucima osjeća dosadu sjedeći tu dok radim i prilazim svakome ponaosob da bih dala upute, pomogla, pojasnila ono što treba da uradi. To je bio Sejo, tako sam ga zvala, jer su ga tako zvali svi koji su ga poznavali, a volio je da ga tako zovu. Pohađao je drugi razred osnovne škole i dijete je sa potpunim gubitkom vida, ali je mogao da radi i više od onoga što je bilo planirano za njega, te prelaskom u naredni razred u dogovoru sa pedagogicom škole, direktorom i roditeljima, sa njim realizujem redovni program uz uključivanje na redovnu nastavu engleskog jezika i vjeronauke. Jedva sam čekala povratnu informaciju koja je bila veoma pozitivna i ohrabrujuća za dalji njegov napredak. Učenik je trebao da radi na Brajevom pismu koje ja nisam poznavala. Zнала sam da ako zaista želim da podržim i pomognem njegovu samostalnost moramo hitno da radimo na tome. Tada bi mi pomoć kolege ili kolegice tiflogologa više nego dobro došla, ali na žalost u bližem okruženju nije bilo nikog. Kako smo se na fakultetu razišli po

različitim smjerovima nisam imala kontakt ni sa jednim od njih. Razmišljajući tako odlučim potražiti pomoć i obratim se Udruženju građana oštećenog vida u Tuzli (u daljem tekstu UGOV), sa strepnjom i oprezom da možda neću dobiti nikakvu informaciju. Međutim kucanjem na ta vrata čini mi se da su se sva vrata svijeta otvorila za Seju. Odmah po prvom obraćanju je dobio mašinu i papir za vježbanje Brajevog pisma. Istovremeno dogovoren je termin sa volonterkom udruženje za učenje. Časove u udruženju je imao jednom sedmično na kojima sam i sama prisustvovala te tako iskoristila priliku da naučim isto što i on. Tokom ostalih dana u sedmici smo vježbali ono što smo naučili. Nije bilo lako baratati tom mašinom i stalno je nositi kući i vraćati u školu. Tražili smo načine kako da prevaziđemo taj problem, te nošenje mašine kući sveli na minimum. Ali, kako sam već rekla vrata su se širom otvarala i tako su se jednog dana u školi pojavili roditelji jedne učenice preko koje su čuli za Seju i doniraju školi još jednu mašinu, štap i nešto papira. To im je ostavio rođak kojemu nažalost to više nije bilo potrebno. Vezano za sve učenike u odjeljenju pa tako i Seju, često sam se obraćala i Ministarstvu obrazovanja, kao i savjetnici za inkluziju u Odjelu za dokumentaciju i edukativnu inovaciju i tako sam sakupljala nove informacije, slušala savjete i upute za dalji rad, što je doprinijelo uspješnosti u radu pa tako i napredovanju učenika. Moram naglasiti da su veoma važnu ulogu u svemu imali i Sejini roditelji, jer nije bilo lako dovoziti Seju u udruženje, u školu, a istovremeno se brinuti da se obezbijede finansijska sredstva za potrebe porodice, imajući u vidu i vremenske uslove koji su zimi bili veoma otežavajući.

Sejo, zapravo, živi u jednom selu u općini Čelić, tako da i sama fizička udaljenost od Tuzle, pa i škole koju je pohađao nije bila baš laka prepreka u svoj ovoj priči. Radili smo tako vrijedno cijeli treći razred, a Sejo je brzo napredovao i do kraja školske godine je mogao samostalno da piše, čita i koristi Brajevo pismo za matematičke zadatke.

Veoma uspješno je savladao redovni Nastavni plan i program trećeg razreda. Kako samo Brajevo pismo u oblasti matematike nije bilo dovoljno, kontaktirala sam Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu u Sarajevu, oni su nam slali abak i udžbenike koje je Sejo koristio tokom godine a po završetku razreda slao nazad. Sarađivali smo veoma dobro iako se nikad nismo lično upoznali, a voljela bih da jesam da im se bar zahvalim i vidim te ljude koji su takođe odigrali veoma značajnu ulogu u Sejnom napredovanju. Kako je to sve lijepo teklo, došlo je vrijeme za još jedan korak naprijed, a to je prelazak Seje iz specijalnog u redovno odjeljenje. Da, bio je u specijalnom odjeljenju, jer je to najbolje što mu je sredina u tom trenutku kada je upisivao školu mogla pružiti, bojeći se da u redovnom odjeljenju, možda, ne bi dobio svu neophodnu podršku koja mu je trebala. Polaskom u četvrti razred nekoliko puta sam na sjednicama iznosila svoje mišljenje i stav da bi Sejo trebao krenuti u „redovan“ razred. Smatrala sam da Sejo boravakom u specijalnom odjeljenju od tog trenutka, može biti samo na gubitku. Tu smo došli do oprečnih mišljenja u kolektivu, tako da je i ovaj razred završio u specijalnom odjeljenju ali i dalje po redovnom NPP. Naravno, uz prilagođavanje metoda rada i pohađanje nastave engleskog jezika i vjeronauke u redovnom odjeljenju četvrtog razreda. Nije to baš bilo sve lako i idealno, ali su bili uključeni svi koji su mogli pomoći i meni i njemu, pa sam tako često slala neke tekstove u UGOV oni bi tipkali na Brajevom pismu, pa vraćali Seji na čitanje. Zadužili smo rođake i komšije da čitaju i diktiraju Seji da zapiše nešto iz predmeta i oblasti gdje je trebao da nauči teoretski, pa malo roditelji... Uglavnom, svi zadaci su bili odrađeni na vrijeme i Sejo je uvijek u školu dolazio spreman, i uvijek smo mogli da idemo dalje i dalje. Znao je on povremeno, kao i sva djeca, da se malo odmakne od svojih školskih obaveza, pa da proba nešto da pročita ispod klupe, ali na to bi se samo dobro nasmijali i ostavili da se spremi za drugi put. Svo to vrijeme nismo propuštali prilike da učestvujemo u svim školskim priredbama, izložbama i manifestacijama, što je na neki način doprinijelo da okolina upozna učenika, prihvati ga i da se i sama uključi i pruži mu podršku. Nakon uspješnog završetka četvrtog razreda, dolazimo ponovo u peti razred, svi na okupu, pričamo doživljaje sa raspusta, radujemo se novim izazovima i nadamo se uspjehu. Ubrzo nakon početka nove školske godine održava se prva sjednica Nastavničkog vijeća pod vodstvom rukovodioca škole, koji mi je samo u prolazu rekao da ćemo razgovarati o donošenju jedne veoma važne odluke vezane za mog učenika. Bila sam malo u strahu i nestrpljivo čekala da se odrade sve tačke dnevnog reda, a onda sam čula Sejino ime

i riječ „inkluzija“. Dobila sam riječ i trebala da kažem sve ono što mislim o ovom učeniku njegovim potrebama i sposobnostima kao i mogućnostima za prelazak u redovan razred. Na svu sreću tada sam imala punu podršku kolektiva, posebno nastavnika koji su imali priliku da rade sa njim. Oslanjajući se na prava djece i zakonsku regulativu vezanu za inkluzivno obrazovanje, donijeli smo jednoglasnu odluku da Sejo nastavi školovanje u redovnom razredu, što se i dogodilo za nepunih sedam dana. Obavili smo razgovor sa roditeljima, učiteljicom i međusobno dogovorili saradnju kako bi se pružila podrška učeniku u daljem radu. Naredne sedmice Sejo je već bio u redovnom odjeljenju učenika petog razreda, sav ushićen i sretan, veoma brzo se uklopio sa svojim vršnjacima. Sa učiteljicom sam usko sarađivala i prenosila joj znanja koja sam imala u vezi sa načinom rada, tako sam njegove pismene radove obično prevodila sa Brajevog pisma i davala učiteljici da koriguje greške, te na iste ukaže učeniku, i ocijeni njegov rad. Nakon kratkog vremena u saradnji sa Odjelom za dokumentaciju i edukativnu iniovaciju, Pedagoškim zavodom i UGOV-a održana je i edukacija svih nastavnika škole iz ove oblasti. Ubrzo nakon toga Sejo je dobio računar sa govornom jedinicom, kod kuće je imao internet pa su nastavnici u narednom periodu veoma lako radili sa njim, slali mu tekstove i zadatke putem e-maila koje je trebao uraditi za zadaću ili vježbati za kontrolni rad. Nakon prelaska u šesti razred već je sve bilo lakše i uglavnom mu je sve manje i manje trebala moja pomoć. Vidjela sam da se uključila i profesorica sa Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta koja je povremeno dolazila u školu i obučavala Seju za kretanje pomoću bijelog štapa. Bila sam sretna zbog njega, ali istovremeno i tužna na neki način jer smo se sve manje viđali, a njegovi drugovi u odjeljenju su se stalno pitali zašto je otišao i kada će oni isto tako. Mrzila sam sve izgovore koje sam im govorila pazeći da ih ne povrijedim na neki način. Nakon završetka te školske godine morala sam se oprostiti od svih, pa tako i od Seje, za kojeg sam čula da sad pohađa osmi razred i da je u školi koja je njemu najbliža, da je i dalje uspješan, veseo i dobar učenik, i često dobijem pozdrave preko nastavnika koji rade sa njim jer ih pita da li me znaju kada čuje da su iz Tuzle. Zbog toga osjećam veliko zadovoljstvo što se bavim ovim poslom, iako sam često čula i mnoge kritike i pohvale za svoj rad, ali kad mi se desi nešto ovako mislim da nema veće, ljepše i vrijednije nagrade nego ostati u lijepom sjećanju jednog djeteta.

POZITIVNO OKRUŽENJE ZA MOJU DRUGARICU

Bojić Mersija, prof.pedagogije
JU OŠ „Podrinje“, Mihatovići

Škola „Podrinje“ iz Mihatovića razvija pozitivno okruženje za djecu sa posebnim potrebama. Iako imamo samo dva učenika sa posebnim potrebama, svi se trudimo da tim učenicima pružimo pomoć i podršku u savladavanju prilagođenih nastavnih sadržaja i prihvatanju od strane drugih učenika.

Pozitivan primjer je i to što drugi učenici pišu o svojim školskim drugovima sa posebnim potrebama.

Npr. Mirela je učenica VII razreda i o svojoj drugarici kaže: „Dževada je moja školska drugarica od petog razreda. Nastavnici su joj poklanjali dodatnu pažnju jer nije mogla da prepisuje sa table odgovarajuće gradivo. Jednog dana u našu učionicu ušle su dvije nepoznate osobe koje su sa pedagogicom pratile Dževadin rad na času. Nakon njihovog dolaska nastavnica je donosila poseban materijal za Dževadu i uvijek je neko bio uz nju da joj pomogne u radu. Dževada je malo pomalo usmjeravala pažnju na neke stvari tokom časa. Dobijala je ocjene iz aktivnosti, na pitanja je odgovarala uz pomoć drugova ili nastavnika.

Ona je danas učenica koja mirno sjedi u klupi i prati rad nastavnika. Zadatke radi u skladu sa svojim mogućnostima, a drugarice u razredu joj pomažu i zajedno se raduju svakom njenom uspjehu. Hvala Vam što ste pomogli mojoj drugarici Dževadi da se smije i da se raduje svakom svom uspjehu“.

Emina je učenica VII razreda i o svojoj drugarici kaže:

„Dževada je moja drugarica koja sjedi iza mene. To je lijepa djevojčica. Na licu se ističu krupne crne oči. Duga crna kosa slobodno pada niz leđa. Dževada je jedina kćerka svojih roditelja i mislim da je razmažena. To je potvrdilo i poboljšanje u njenom radu nakon pomoći kojoj su joj pružili njeni vršnjaci iz razreda. Nastavnica je zadala temu, „Dobra drugarica“. Dževada je sjedila pored mene. Ja sam pratila kako povezuje glasove u riječi i vraća se da ponovo napiše kada bi izostavila koje slovo. Dževada je pažljivo slušala i radila ono što sam joj govorila. Kada je završila rad, predala je nastavnici. Nastavnica nije krila svoju radost zbog pravilno sastavljenih rečenica. Dobila je zadovoljavajuću ocjenu i ja sam bila sretna zbog nje. Ako Dževada nastavi tako raditi, postići će mnogo toga u životu.“

U savladavanju barijera u radu učenika sa posebnim potrebama pružena je pomoć stručnjaka iz JU Zavod za odgoj i obrazovanje djece sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla, koji su nam dali smjernice za rad sa djecom koja imaju prepreke u savladavanju NPP-a. Nastavnici su posebno zahvalni na uputama na izradi prilagođenog plana i programa koji im je olakšao rad sa djecom a djeci pružio pomoć u izražavanju svojih potreba.

Kako bi inkluzija bila uspješnija zajednički cilj je da učenici prihvate različitosti kod svojih drugova i da stvore pozitivnu atmosferu unutar svog razreda.

ZEMLJOVID – SLAGALICA

Vesna Matković, učitelj povijesti i zemljopisa
Osnovna škola Petra Bakule, Mostar

Tijekom rada zamijetila sam da učenici ostvaruju lošiji uspjeh iz zemljopisa zbog nesnalaženja na zemljovidu. Ovim projektom željela sam učenike približiti ovoj problematici. Sudjelujući u projektu, učenici trebaju shvatiti da se zemljovid može čitati poput knjige, samo ga treba znati čitati. Moje namjere su se odnosile na razvijanje strategije prevladavanja problema snalaženja na zemljovidu i uporaba zemljovida u učenju zemljopisa. U realizaciji aktivnosti suradnja je ostvarena s aktivom povijesti/zemljopisa, VI.3 razredom te upravom škole.

Ciljevi projektnih aktivnosti su:

- Postići bolje rezultate u učenju;
- Savladati prepreke u snalaženju na zemljovidu;
- Bolje se orijentirati u prostoru;
- Socijalizacija učenika;
- Timski rad.

Prilikom predstavljanja projekta učenici su upoznati s koracima:

- pronalazak Internet stranice sa slijepim zemljovidima Europe;
- printanjem pojedinačnih zemljovida europskih država;
- unošenjem važnih prirodnih i gospodarskih sadržaja na slijepim zemljovidima;
- sklapanje zemapla poput slagalice u zajednički zemljovid Europe.

Razmišljanja učenika o projektu :

- Jedva čekam!
- Hoće li biti puno crtanja?
- Kako ćemo naći slijepe zemljovide?
- Hoćemo li dobiti ocjenu?
- Mi smo bučni kada radimo u skupinama
- Naučit ću gdje se nalaze sve europske države.

Tijek projekta

Prvi korak bio je pronalazak Internet stranice i printanje slijepih zemljovida. Nismo ni slutili da nam je to ujedno i prva prepreka u realizaciji projekta. Zemljovidi su nam bili nerazmjerni pa ih nismo mogli uklapati u zajednički zemljovid. Došli smo do zajedničkog rješenja. Slijepe zemljovide izrađujemo na prozirnicama, a zatim učenici samostalno uređuju zemljovide (Slika 1). Na kraju zemljovide poput slagalice slažemo na veliki zemljovid Europe (Slika 2)

Slika 1.

Slika 2.

Zaključak

Učinkovitost projekta provjerila sam pismenom provjerom znanja. Zadatke je trebalo riješiti na slijepim zemljovidima. Učenici su istaknuli da su zbog rada na projektu većinu zadataka riješili s lakoćom. Ovakva metoda rada može se primjenjivati u izučavanju kontinenata, regija ili država. Učenicima je zanimljivo, a učenje brzo i učinkovito.

Rad nastao u okviru projekta „Podrška nastavniku, voditelju promjena “ koji je proveo proMENTE, socijalna istraživanja na području Bosne i Hercegovine, 2011. godine

ŽELJA JE OSNOV USPJEHA

Mihreta Mujezinović, profesor ekonomske grupe predmeta
Emira Mujić, profesor bosanskog jezika i književnosti
JU Mješovita srednja škola Banovići

U JU MSS Banovići već duže vrijeme se obilježava "Oktobar, mjesec knjige". Tako je bilo i ove godine. Profesori koji su radili na tom projektu su voditelji literarne, recitatorske i novinarske sekcije. Oni su izrazili želju da ove godine u tom projektu učestvuju i učenici Ekonomske škole sa nekim od svojih profesora.

Tako sam ja, profesor ekonomske grupe predmeta Mihreta Mujezinović prihvatila učešće u tim aktivnostima. Po dobijanju teme "Knjiga sa aspekta ekonomskih disciplina" odlučila sam da za izradu teme i prezentacije angažujem učenike IVek1 razreda naše škole. Nakon upoznavanja IVek1 razreda sa projektom tri učenice su izrazile posebnu želju za učestvovanjem. Jedna od tih učenica je bila Hašarić Dženana kojoj je dijagnosticirana Cerebralna paraliza. Posebno me nadahnula činjenica da je ona izrazila ogromnu želju za učestvovanjem u projektu. Dženana se otežano kreće, ali prilikom izrade projekta Dženana je dala svoj maksimum i zajedno sa Aminom Hasanbegović, Samirom Hasanović ravnomojerno učestvovala u izradi prezentacije. Također, i prilikom prezentacije, organizator projekta prof. Mujezinović Ševala, zapazila je Dženaninu zainteresovanost i trud.

O projektu "Knjiga sa aspekta ekonomskih doktrina" učesnice projekta su iznijele svoje stavove:

Dženana Hašarić:

"Kada je profesorica Mihreta pitala ko želi učestvovati u projektu, ja sam izrazila veliku želju za tim. S obzirom na moje fizičke sposobnosti zbog poteškoća u stajanju i kucanju, ja sam pripremala druge dijelove kao: pretraživanje fotografija,

pretraživanje teksta potrebnog za prezentaciju. Djevojka sam sa posebnim potrebama i imam veliku želju da učestvujem u školskim projektima kao i druga djeca. S obzirom na moje dugogodišnje liječenje, banjske tretmane koji me odvajaju od škole, često razmišljam kako uspjeti zbog svog stanja. Međutim učestvovanje u projektu osnažilo je mene i moje razmišljanje o sebi kao osobi. Mogu gotovo sve kao i moji vršnjaci."

Samira Hasanović kaže:

"U projektu "Oktobar mjesec knjige", Dženana, Amina i ja smo započele rad na prezentaciji zadane teme. Amina i ja smo bile svjesne da je Dženana djevojka sa određenim posebnostima, te smo se maksimalno trudile da joj pomažemo. Međutim, Dženana nije pokazala da je na bilo kakav način drugačija od Amine i mene."

Amina Hasanbegović kaže:

"Izrada prezentacije i učestvovanje u samom projektu bilo je veoma uspješno i posebno. Posebno sam bila ponosna na činjenicu da, moja prijateljica, Hašarić Dženana, sa kojom sam već osam godina u istom odjeljenju nije pokazala da je drugačija od Samire i mene u bilo kojem dijelu rada na prezentaciji."

Završna riječ prof. Mihrete Mujezinović

"Ovaj projekat pokazao se jako uspješan kako za profesore tako i za učenike. Veoma sam ponosna na Dženanu zbog njenog truda i zalaganja na samom projektu. Potrebno je organizovati više sličnih projekata kako bi se moglo angažovati što više učenika sa teškoćama u razvoju koji bi promovisali svoje sposobnosti i zainteresovanost za učešće".

OČI KOJE GOVORE

Jasmina Biberkić, prof. razredne nastave i likovne kulture
JU OŠ "Ivan Goran Kovačić", Gradačac

Ovo je priča o dječaku koji je osvojio srca mnogih ljudi uključenih u njegov život a koji mu pomažu da odraste i da lakše upozna svijet u svim njegovim oblicima. Ovo je i priča o jednoj majci koja pokazuje odlike velikog pravog borca. Žena koja zaslužuje najveća moguća priznanja ovoga tipa za dobijene bitke za svoje dijete. Ovo je priča o meni, jednoj učiteljici koja se našla u jednom životnom iskušenju koje će mi donijeti mnogo iskustva i promijeniti moje poglede na osobe sa poteškoćama u učenju. "Oči", pokazuje Edis, jedan vrlo lijep dječak, prvog školskog septembarskog jutra. "Moje i tvoje, iste" pokazujući prstom kojeg prati jedan svjetlucavi odsjaj njegovih očiju. "Plave" kaže u nastavku svoga objašnjenja.

Ja sam vrlo zbunjena i nekako želim da predvidim šta mi ovaj dječak hoće da kaže, dječak koji tako širi vedar duh a koji ima tako nerazumljiv govor koji više liči na ispuštanje nekakvih neartikuliranih glasova nego na riječi koje nešto znače. Bilo mi je vrlo teško razumjeti šta hoće da mi kaže pa sam se više okrenula gledanju njegovog lica koje je onako sićušno sijalo od nekog uzbuđenja. Našavši se u novoj situaciji, razmišljala sam kako da na ovo dijete ostavim dobar utisak. Uzvratila sam, spontano gestikulirajući svojim licem da su njegove oči vrlo lijepe i da mi je drago da je primijetio moje oči. Mislim da me je razumio jer se blago i zadovoljno nasmiješio i odmah sam primijetila kako treba da komuniciram sa Edisom, dječakom koji je rođen sa totalno oštećenim sluhom.

Na moju sreću tu se nalazi i dječakova mama koja, primjećujući moje nesnalaznje u novoj situaciji, objašnjava da Edis primjećuje kako nas dvoje imamo oči iste boje. Tek tada se pale moji klikerčići u glavi i shvaćam da ovaj dječak u svojoj budućoj učiteljici traži nešto što bi mogli imati kao zajedničko i što bi nas moglo trajno povezati. Majka dodatno objašnjava da on nosi aparat koji mu pomaže da čuje zvukove, ugrađen ispod kože iza uha. Tako je krenula nastava. Edis je usvajao gradivo kao svi ostali đaci. Čak brže od mnogih drugih. Olakšavajuća okolnost je bila ta što je on bio uključen u Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora u Tuzli koji su, po riječima djetetove majke, zaista zaslužni za postignuća koja je dječak ostvario. Zatim, pohađao je i logopedске vježbe redovno kod školskog logopeda koji je i meni, Edisovoj učiteljici, praktično pokazivao metode kako da lakše usvaja nastavno gradivo. Veliki doprinos njegovom napretku pružila je Edisova majka koja je svaki dan neumorno bila sa svojim djetetom i pomagala kako Edisu tako i meni. Neumorna, pored svih poslova koja ima jedna žena, ova majka je svaki dan bila uz svoje dijete i njegovu učiteljicu kako bi svima bilo lakše u radu. Bila je kao

sredstvo u nastavi u cilju boljeg razumijevanja nastavnih sadržaja.

U odnosima sa drugom djecom Edis je isto tako komunikativan. Voli da mu se posvećuje pažnja ali se u nedostatku iste zna ponekada i naljutiti. On je obdaren velikom umiljatošću tako da me uvijek "kupovao" svojim pogledom punim topline i dobrote kada bih se ljutila na njegove konflikte sa vršnjacima koje je pokušavao rješavati fizičkim putem. Jedanput sam se iznenadila kada sam primijetila da on jeca. Nisam bila sigurna da li on to plače jer je to bilo jecanje bez suza. Kada sam mu prišla i upitala ga šta mu se desilo, objasnio mi je da su ga nepravedno optužili da je nekoga udario. Njegovo jecanje bilo je posljedica ljutnje na nepravedno optuživanje od strane vršnjaka a, mislim, i njegove nemoći da njima objasni da to nije on uradio. Kada smo razriješili situaciju i kada smo se izvinili jedni drugima za nepravedno postupanje, tek tada se Edis smirio i mogao nastaviti praćenje nastave.

Mukotrpno je raditi sa učenikom koji ne čuje. Nismo ni svjesni koliko percipiramo stvarnost oko sebe pomoću ovog čula. Jedanput, imala sam upalu oba uha pa sam se našla u sličnoj situaciji kao moj učenik. Ušni kanali su bili toliko upaljeni da sam nekoliko dana bila totalno "gluha". Jednostavno osjećala sam se kao pustinjak koji sve što želi da sazna oko sebe traži pogledom. Teško je i objasniti takvu situaciju ali ono što je bitno jeste da sam tada shvatila koliko je Edisu teško saznati šta se oko njega dešava i o čemu se govori. Često se prisjetim te svoje situacije u slučaju kada mu objašnjavam neku novu lekciju i kada ne uspijevam da je dovoljno dobro objasnim. To me tjera da tražim nova pomagala kako bi on razumio sadržaj i značaj onoga o čemu govorim. Vrlo važno je i da druga djeca imaju empatiju prema svojim vršnjacima oštećenog sluha i da koriste druga sredstva osim govora koja mu pomažu da shvati o čemu se govori na času, ali i u njihovim međusobnim druženjima.

To rade moji đaci i jako sam ponosna na njih jer mislim da od njihove klime koju, zajedno sa mnom, stvore u razredu, zavisi koliko će pomoći Edisu da bude dio jedne snažne učeničke zajednice koja će sutra, nadam se, biti zajednica snažnih ljudi spremnih da se nose sa izazovima situacija sličnih ovoj koju danas imamo u razredu. Tako teče moje upoznavanje sa Edisom, dječakom koji je upisan u prvi razred školske 2011/12. godine.

Na izletu

INKLUZIJA KROZ RADIONICE

Tahira Hercegovac, učiteljica
JU OŠ "Mramor, Tuzla

Osnovna škola „Mramor“ u Mramoru, lijepa i čista, ugodna za svaki provedeni radni dan.

Njenu ljepotu i toplinu osjetit ćete ako uđete u učionicu IVa. Na samom ulasku dočekat će vas dva para veselih očiju, spremna na svaku vrstu komunikacije.

U ovom odjeljenju su dvije učenice, dva draguljčića, dvije vrjednice, uvijek voljne da stiču nova znanja. Jedna učenica je procjenjena od strane prvostepene stručne komisije kao sto- postotni invalid (cerebralna paraliza). U školu dolazi u pratnji majke, a u učionici vrijeme provodi sa drugarima i učiteljicom. Od dijelova tijela samo je lijeva ruka u funkciji, ali se zalaže i želi raditi kao i ostala djeca koja nemaju prepreke u razvoju. Vrijedna je i poslušna naša Di, lijepa i umiljata, omiljena i prihvaćena od svih u svom razredu.

Drugi dragulj je naša La koja je devedesetpostotni invalid, a boluje istu bolest kao i Di. La posjeduje visok stepen inteligencije, sve hoće, mora i može, tako da je izuzetna učenica.

Da bi našim draguljima učinili učionicu što ugodnijim boravištem, učenici i učiteljica su se dogovorili da

realizuju radionice. Precizirali smo ciljeve radionica, a iz toga sastavili plan rada radionica. U radionice su uključeni svi učenici ovog odjeljenja a rukovodioci timova su Di i La. Radionice su se realizovale svake srijede, tokom cijele nastavne godine u trajanju od sat vremena.

Ciljevi naših radionica su bili: razvijati pozitivan stav, razvijanje preciznosti i motorike, kreativnost, želim da budem prihvaćen i koristan, želim istraživati i imati svoj rad. Cijelu godinu smo radili, predlagali sadržaje, tražili nove ideje a krajnji ishodi su bili radovi koji su se našli na školskim izložbama, (izloženi kao pokloni za dane otvorenih vrata škole), čestitke povodom prigodnih praznika...

Da ovo ne bi bila samo priča sada ćemo opisati i plan naših radionica.

Radionice su se realizovale u tri dijela.

1. Radionica: Oslobođanje negativne energije
2. Preciznost
3. Kreativnost – mašta

1. „Pjevam svoju pjesmu“

Sjedimo u krugu. Sa pokretima ruku svako otpjeva neki stih pojedinačno: “ćiju-ći, la-la-la, klopa-klopa itd. Kad svi u krugu otpjevaju, svi zajedno pjevamo svako svoju pjesmu uz svoje pokrete glasno-tihotiše, završavamo šapatom, pa čak i smijehom i uzbuđenjem.

2. “Pravimo kvadratni decimetar”

Dijelimo ga na centimetre. Na svaki centimetar zakucamo ekserčić. Zatim centimetre označimo koncem. Brojimo centimetre i uočavamo ima li grešaka.

Ideja je bilo puno npr:

- Maskota odjeljenja
- Stalak za olovke
- Okvir za slike
- Srce
- Jastuče za igle, itd....

Radionice su jako korisno uticale na naše dragulje. Di je na kraju prve radionice zaključila da jedan od učenika nije zapamtio svoju pjesmu pa je pjevao tuđe stihove.

Sa završetkom sadržaja druge radionice, umjesto prstima, počela je brojiti i slikati kistom.

Nakon aktivnog zalaganja u trećoj radionici može uzeti iglu za šivanje između prsta i šiti tkaninu koju joj neko pridržava.

Ove radionice ne zahtijevaju puno pripreme a skoro da nisu potrebna nikakva materijalna sredstva. Potrebna je samo volja za rad i da se radu pristupi sa malo više ljubavi.

LJEPOTE RAZLIČITOSTI

Ajla Selimović, učenica IVA

JU OŠ “Mramor”, Tuzla

Zovem se Ajla Selimović. Rođena sam 12.3.2004.g. u Tuzli. Učenica sam četvrtog razreda. Živim u Mramoru sa ocem i majkom. S ponosom kažem da sam 90% invalid. Bolujem od cerebralne paralize. Idem u O.Š.“Mramor“ u Mramoru. Odlična sam učenica, sve same petice.

Širfa „I pad je let“

Na samom početku ove moje priče htjela bih čovječanstvu postaviti nekoliko pitanja. Gdje su prijatelji? Na ovoj planeti zovu li se sve planine Konjuh? Huče li sve sve rijeke isto? Pjevaju li sve ptice istu pjesmu?

Čovječanstvo, znam da znaš li odgovor na ova pitanja ali su ti čula malo otupjela. Probudimo se iz uspavanosti. Izoštrimo naša čula i uživajmo u svim ovim ljepotama kojima smo nagrađeni. Budimo ljudi oslobođeni predrasuda. Cijenimo sve što je naše, naše a različito. Svi smo mi ljudi. U venama nam svima teče crvena krv. Nemojmo se zamarati imenima.

Zar je bitno kako se ko zove i kako se moli, kojoj vjeri pripada i koju bogomolju posjećuje? Bitno je ono ljudsko u nama.

Nismo svi ni zdravi. Neko je invalid od samog rođenja, ali je nagrađen nečim drugim. I ne treba se takvim ljudima obraćati: “Jadan on. Ima falinku. Teška je to kazna.“

Falinka jeste, ali kazna nije. Njihova pružena ruka je prijateljska a u srcu imaju neizmjernu ljubav. O materijalnom bogatstvu neću ni da govorim.

Bogastvo nije sreća. Sreća je ljudstvo, sreća je prijateljstvo, sreća je voljeti ljude sa svim njihovim manama i vrlinama, sreća je živjeti u miru, srećaje

Prihvatimo naše mnogobrojne različitosti kao sreću. Potražimo i nađimo puno prijatelja.

U svakom zrcu tražimo i pronaći ćemo ljepote različitosti.

Različitosti su naše bogastvo.

Osvrt na projekat “Stvaranje pretpostavki za inkluzivni odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama u općini Tuzla” realiziran od strane

**Društva ujedinjenih građanskih akcija “Duga”
Sarajevo**

Intervju vodio Almir Panjeta

DAMIR MURATOVIĆ, direktor JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla

„Nakon okončanog projekta nastaviti sa provođenjem pozitivnih praksi! ”DUGA” je uspjela u onome što ovdje mnogi prije nje nisu, a to je da poveže sve relevantne institucije u Tuzlanskom kantonu oko zajedničkog cilja.”

Direktor JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla Damir Muratović kaže da je Projekat “Stvaranje pretpostavki za inkluzivni odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama u općini Tuzla” gledano sa vremenske distance od njegovog početka pravo ,osvježenje’ kako u edukativnom, stručnom, tako i u naučnom domenu.

“To je ono što je nedostajalo našoj općini i našoj viziji inkluzivnog obrazovanja. U ovom projektu Zavod nije tretiran kao u prijašnjem vremenu niti je guran u zapećak, naprotiv, Zavod je prepoznat kao resursni centar za podršku inkluziji. U velikoj mjeri je poboljšana saradnja sa osnovnim školama, te je naš Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju istaknut kao jedan od nosilaca inkluzivnog obrazovanja”, kaže Muratović.

“Posebno mi je drago što je akcenat bio i na edukaciji nastavnika i defektologa, odnosno edukatora-rehabilitatora, i što se išlo na jačanje njihovih kapaciteta. Očekujem da će se nakon okončanog projekta nastaviti sa provođenjem pozitivnih praksi, i da će se problemi s kojima se susrećemo u inkluziji rješavati sistemski. Cilj je funkcionalan sistem za svako dijete, a idealan model još nigdje ne postoji, i na nama je da mu težimo”, potcrtava Muratović.

“Jedna od jako važnih činjenica je ta da je u velikoj mjeri unaprijeđena inkluzivna praksa u predškolskom obrazovanju i osnovnim školama.

„Duga’ je uspjela u onome što ovdje mnogi prije nje nisu, a to je da poveže sve relevantne institucije u Tuzlanskom kantonu oko zajedničkog cilja – unaprjeđenja inkluzivne prakse”, kaže Muratović,

ističući da je pored konkretne edukacije kadra, od velikog značaja i kontinuirana podrška ,Duge’ kroz ovaj, ali i ,Unicefa’ kroz druge projekte, u vidu nabavke adekvatne stručne literature.

Kao ,šlag na kraju’ Muratović navodi činjenicu da će smjernice koje je ,Duga’ dala kroz projekat biti i jedna od ideja vodilja Radne grupe za izradu zvaničnog dokumenta

“Preporuke za procjenu potrebnih mjera, obima i načina pružanja podrške djeci sa posebnim potrebama TK”. Radnu grupu je formirala Vlada Kantona sa zadatkom da Preporuke dostavi do kraja maja Vladi na razmatranje i donošenje.

“Involviranje mjera i preporuka u zakonske i podzakonske akte je neophodno jer će to značiti da se sistematski pristupa inkluziji, i da će svi akteri znati kada i kako da postupaju u određenim slučajevima”, kazao je Muratović.

Osvrt na Projekat “Stvaranje pretpostavki za inkluzivni odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama u općini Tuzla” realiziran od strane

Društva ujedinjenih građanskih akcija “Duga” Sarajevo

Intervju vodio Almir Panjeta

SAŠA NIŠANDŽIĆ, direktor JU OŠ “Kreka”, Tuzla

“Naši učenici više ni ne primjećuju razlike, tako da im je dolazak djeteta s poteškoćama u razred normalna stvar. Projekat Udruženja “DUGA” je veoma bitan jer nastavnike pokušava uklopiti u cijeli taj sistem kako bi što kvalitetnije odgovorili na vrlo zahtjevan posao.”

Projekat “Stvaranje pretpostavki za inkluzivni odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama u općini Tuzla” koji je uz podršku Fonda otvoreno društvo realiziralo Udruženje “Društvo ujedinjenih građanskih akcija”, iz Sarajeva, je već bio u toku kada je na funkciju direktora Osnovne škole ‘Kreka’ došao Saša Nišandžić. Ali, nakon što se upoznao s projektom, s oduševljenjem se priključio njegovoj realizaciji.

“Sam proces inkluzije i njegova standardizacija u nastavi su jako bitni. To je proces koji je u cijeloj Europi zavladao, a kod nas je još uvijek na nekoj vrsti početaka, bar kad je riječ o sistemskom pristupu. Proces školovanja djece po redovnom nastavnom planu ima veliki pozitivan uticaj na razvoj djece s poteškoćama obzirom da se nalaze u dosta poticajnijem i za njih pozitivnijem okruženju”, kaže Saša Nišandžić potcrtavajući kako se tako djeca s poteškoćama ne osjećaju izolovanom.

“Projekat ‘Duge’ je veoma bitan jer nastavnike pokušava uklopiti u cijeli taj sistem kako bi što kvalitetnije odgovorili na vrlo zahtjevan posao”, kaže Nišandžić. Dodaje kako je dok je kao nastavnik radio u KŠC ‘Sveti Franjo’ bio uključen u projekte inkluzije te da ima iskustva i znanja o tome koliko je za kvalitetan proces inkluzije potrebno pažnje i zalaganja.

“Kroz ovaj projekat Udruženje ‘Duga’ je cijeloj školi pružilo podršku na sve moguće načine, pa i materijalno kroz nabavku didaktičkog materijala koji je danas teže dostupan, tu je vrijedna donacija edukativnog materijala Numicon”, kaže Nišandžić dodajući da s adekvatnom opremom i nastavno osoblje može kvalitetnije raditi u što boljem interesu za djecu sa i bez poteškoća.

Nišandžić kao posebno korisnu ističe saradnju ostvarenu sa Zavodom za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla tokom trajanja projekta.

“Djeca iz ‘Kreke’ često posjećuju Zavod, djeca iz Zavoda dolaze ovdje, imaju zajedničke manifestacije i priredbe, tako da manje-više naši učenici više ni ne primjećuju razlike, tako da im je dolazak djeteta s poteškoćama u razred normalna stvar, a samim tim se i to dijete osjeća bolje i prihvaćenije u samom početku”, kaže direktor Nišandžić.

“Proces inkluzije definitivno ne isključuje Centar, naprotiv – saradnja škole i Centra čini inkluziju potpunijom. Kada nastavnici imaju neku dilemu u radu s djecom s poteškoćama, kontaktiraju stručnjake Centra i zajedno rade na prevazilaženju eventualne poteškoće. Isto tako, defektolozi i drugo osoblje Centra uglavnom rade u manjim grupama, tako da im je prema povratnim informacijama pomoć nastavnika iz ‘Kreke’ važna za rad u većim grupama”, pojašnjava Nišandžić. Dodaje kako je trenutno od 320 učenika ‘Kreke’ njih devet sa dokumentacijom, ali da ih ima još kojima je od velike koristi dodatna podrška.

“Imamo sreće što nam jako često dolaze i studenti koji žele volontirati, budući pedagozi i psiholozi. Velika su nam pomoć, ali naravno da i mi s njima radimo, dobijaju potrebna iskustva i upute kako kvalitetno raditi s djecom”, dodaje Saša Nišandžić.

Uticaj igara za razvoj spretnosti i okretnosti kod djece sa Down sindromom

Sadiković Lejla, prof.razredne nastave
JU OŠ " Kovačići " Sarajevo

"Za zdravlje djeteta i njegov pravilan razvoj, igre i pokreti su potrebni isto onako kao što je zrak potreban disanju, a svjetlost Sunca biljci "

(Arkin)

Uvod

Igra je najizrazitiji oblik dječije aktivnosti, spontana je i dobrovoljna, a njen značaj leži u fizičkom, spoznajnom i socijalno-emocionalnom razvoju djeteta. Igra dijete oslobađa od napetosti, olakšava frustracijske situacije, rješava konflikte, zadovoljava dječije želje i potrebu da se osjeća odraslim. Mnoge igre pružaju mogućnost djeci da razviju sitne mišiće i pokrete šake, što doprinosi gipkosti i elastičnosti na rukama. Učenici s Down sindromom su veoma uspješni na nastavi Tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Spretnost i okretnost su veoma važan fizički kvalitet. Dobra snaga, brzina i izdržljivost stvaraju mogućnost za kultivisanje spretnosti i okretnosti.

Razvoj i značaj spretnosti i okretnosti u nastavi Tjelesnog i zdravstvenog odgoja

Zadaci Tjelesnog i zdravstvenog odgoja ogledaju se u zadovoljavanju potrebe učenika za kretanjem, očuvanjem i učvrćivanjem zdravlja i higijenskih navika, razvijanje tjelesnih sposobnosti i psihomotornih osobina, naročito fleksibilnosti, snage, brzine, spretnosti, okretnosti, navikavanjem organizma na teža i složenija kretanja, savladavanjem i ovladavanjem osnovnom tehnikom predviđenih sportskih grana, razvijanje pozitivnih moralno-voljnih osobina, osposobljavanje učenika za praktičnu primjenu savladanih sadržaja u svakodnevnom životu te razvijanje radnih navika (Nožinović Z, Nožinović F, 1995).

Spretnost je sposobnost dobrog manipulisanja rukama, nogama a nekad i glavom. Spretnost manifestujemo u igrama loptom.

Okretnost je sposobnost vladanja kretanjima trupa. Ova sposobnost se često naziva gipkost. (Hadžikadunić M, Mađarević M, 2004):

Najčešće se ove dvije sposobnosti zajedno manifestuju. Iako su djeca sa Down sindromom sporija zbog specifične građe i psihomotornih sposobnosti, primijećeno je da se veoma dobro snalaze u igrama spretnosti i okretnosti.

Osnovnu školu " KOVAČIĆI " u Sarajevu pohađaju četiri učenika sa dijagnozom Down sindrom i to :

E.R. treći razred, I.H.-peti razred, S.A.-šesti razred i M.A.-osmi razred. Svi pomenuti učenici vole časove Tjelesnog i zdravstvenog odgoja, raduju se odlasku u fiskulturnu salu, učestvuju u svim igrama za razvoj spretnosti i okretnosti, poštujući pravila igara. Dječaci su skloniji igranju loptom fudbalu, razvijajući takmičarski duh. Djevojčica najviše voli učestvovati u igri "Između dvije vatre". Nevjerovatno je posmatrati djevojčicu s Down sindromom kako se spretno okreće, trči i savija, pa čak i hvata loptu. Ili, koliko spretnosti i okretnosti je uočljivo kod djevojčice koja hoda po gredi, razvijajući vježbe za ravnotežu.

Vježbe za razvijanje spretnosti i okretnosti mogu se svrstati u slijedeće grupe :

- Vježbe za ravnotežu (hodanje i okretanje na gredi, balansiranje na trupcima vožnja na biciklu)
- Vježbe za preciznost (gađanje ciljeva, ubrzavanje predmeta u određenom prostoru, dodavanje lopte u hod i trku, šutiranje lopte nogom ili rukom)
- Vježbe za orijentaciju u prostoru (vježbe na spravama)
- Vježbe za reagovanje (pogrešno dodavanje lopte, elementarne igre sa zadacima)

Svrha ovih vježbi je jačanje svih mišićnih grupa, povećanje elastičnosti mišića, razvijanje spretnosti i okretnosti, koordinacija pokreta, snalažljivosti i orijentacije u prostoru, odlučnosti i važnosti (Smajić M, Turković S, 2001).

Rade se individualno ili u paru, na tlu. Treba ih postepeno primjenjivati u radu sa djecom koja imaju dijagnozu Down sindrom.

Primjeri elementarnih igara za razvoj spretnosti i okretnosti u kojima uspješno učestvuju djeca sa Down sindromom:

*Poplava i grad (Djeca trče u krug oko igrališta, na znak učitelja "poplava" penju se na sprave, a na znak "grad", čučnu i sakriju glave rukama);

*Hvatalice zečeva (U ograničenom prostoru učenici skakućući kao zečevi, a jedan ili više učenika nose oznaku i hvataju ostale skakućući. Uhvaćeni zamjenjuju uloge);

*Roda i žabe (Žabe se nalaze u dvije suprotne bare, koje predstavljaju dva nacrtana kruga. Između bare šeta roda. Žabe prelaze u baru skakućući četveronoške, a roda pokušava uhvatiti žabu. Uhvaćena žaba postaje roda, a roda žaba);

*Ševa (Učenici naprave krug, a jedan stane u sredinu istog. Oni dodaju između sebe loptu rukom ili nogom, kako učitelj odredi, a srednji učenik hvata loptu. Kada uhvati loptu učenik kod kojeg je zadnja lopta bila ulazi u sredinu.);

*Glava lovi rep (Učenici se uhvate za ruke i trče. Prvi učenik je "glava", a zadnji "rep". Glava nastoji uhvatiti rep, ako joj to uspije, uloge se mijenjaju.);

*Sir je u podrumu (Sredina košarkaškog kruga je

podrum u kojem se nalaze trake, koje predstavljaju sir. Oko podruma je nacrtan krug u kojem se nalaze tri mačke, koje hvataju miševе koji pokušavaju uzeti sir iz podruma. Pobjednik je ona mačka koja ima najviše uhvaćenih miševa ili onaj miš koji ima najviše sira).

Zaključak:

Spretnost i okretnost su veoma važni fizički kvaliteti, bez kojih se ne može zamisliti svakodnevni život svakog pojedinca. Zbog toga je veoma važno težiti razvoju ovih sposobnosti kroz razne vježbe ili igre u radu sa djecom sa Down sindromom.

Igra je odlično sredstvo za razvijanje dječijeg organizma, posebno mišići pokreta, jer dijete u igri zadovoljava svoju potrebu za kretanjem, ono skače, trči, a sve to učvrćuje njegovo tijelo. Dobra snaga, brzina i izdržljivost stvaraju mogućnost za kultivisanje spretnosti i okretnosti. Iskustva nastavnika koji rade u OŠ "Kovačići" potvrđuju spretnost i okretnost četiri učenika sa Down sindromom na nastavi Tjelesnog i zdravstvenog odgoja.

MODEL PISANJA NASTAVNE PRIPREME IZ PREDMETA BIOLOGIJA U RADU SA UČENICIMA/CAMA KOJI IMAJU POTEŠKOĆE SLUHA I GOVORA

Rezime

Programirana nastava predstavlja posebnu vrstu nastave u kojoj učenik/ca obavlja učenje po utvrđenom algoritmu. Ovaj inovativni model sadržava tekst za učenjekoji je rasoređen po određenim člancima. Svaki članak ima uvodnu informaciju, mjesto za rad, zadatak, operaciju i povratnu informaciju. Praktičnoj primjeni programirane nastave prethodi izrada programiranog materijala o čijem kvalitetu ovise: kvaliteta i rezultati učenja. Za izvođenje programiranih sadržaja u nastavi biologije te radu sa učenicima/cama koje imaju poteškoća sa sluhom, nastavnik/ca su stavljeni pred veći izazov, jer moraju primjeniti: svoja stečena znanja u metodološkom pristupu izbora sadržaja nastave biologije, poznavati mogućnosti učenika/ca, poznavati način primanja informacija učeniika/ce individualno koja će im biti pružena kroz programirani sadržaj. Ovaj vidi nastave iziskuje nastavnikove/cine promišljenje korake koje će primjeniti kroz programirani sadržaj i adekvatno izabrati kanal odašiljanja informacija za učenike/ce koji imaju probleme sa sluhom.

<p>Predmetna nastavnica: Jasmina Jovanović - Mešković</p> <p>Tip časa: - obrada novog sadržaja (2 časa),</p> <p>Nastavne metode: - razgovor, izlaganje, - rad na tekstu, - ilustracije, - samostalni radovi, - pismeni rad.</p> <p>Oblici rada: - frontalni, - individualni, - programirana nastava</p> <p>Nastavna sredstva: - tekstualni materijal, - dijapozitivi, - fotografije, - kreda, - radni listovi.</p> <p>Nastavna pomagala: - radni list, - dijaprojektor, - školska tabla - računar, printer.</p>	<p>Predmet: Biologija</p> <p>Razred: Osmi (8)</p> <p>Nastavna jedinica: „Ekosistem tekućice – Životinje i biljke gornjeg toka tekućice“</p> <p>Ciljevi časa:</p> <p>Obrazovni: - upoznati, uočiti, razumjeti, - shvatiti, naučiti, memorisati, - sistematizovati</p> <p>Odgojni: - tačnost, preciznost, disciplina, - upornost, vještina savladavanja poteškoća, dovođenje rada do kraja, - razvoj interesa za nova saznanja, razvoj kulturnih navika, razvoj ekološke svijesti.</p> <p>Funkcionalni: - osposobiti, usavršiti, - izgrađivati, izražavati, misliti, - zaključivati, primjeniti, analizirati.</p> <p>Ključne riječi: programirana nastava, sekvenca, članak, povratna informacija.</p>
---	--

<p>Uvodni dio časa (10 min)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Podrazumijeva frontalni oblik rada koji omogućava ponavljanje ranije naučenih sadržaja koji su povezani sa ovom nastavnom jedinicom. - Najava nastavne jedinice kroz čitanje naslova i pokazivanje (sl. biljke i životinje, slajde) – „Ekosistem tekućice – Životinje i biljke gornjeg toka tekućice“
<p>Glavni dio časa (25 min)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rad na programiranom materijalu – u prilogu.
<p>Završni dio časa (10 min)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Frontalno ponavljanje sadržaja programiranog materijala uz demonstraciju (sl. biljke i životinje tekućice – slajdovi). - Ponavljanje i povezivanje novih znanja sa prethodnim te njihovo proširivanje kroz grupni oblik izrade teza za zapis na tabli. - Provjera znanja kroz petominutni kontrolni na kraju časa – u prilogu radnog materijala. <p>Zadaća</p> <p>Učenici/ce treba da urade pitanja vezana za lekciju str.76 („Ekosistem tekućice – Životinje i biljke gornjeg toka tekućice“, Biologija, udžbenik za 8 razred devetogodišnje osnovne škole, A.Begić, J.H.Halilović).</p> <p style="text-align: center;">Zapis na tabli</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ekološki faktori u donjem, mirnijem toku tekućice i na samom ušću rijeke znatno se razlikuju od ekoloških faktora gornjeg toka tekućice. - Manje je rastvorenog oksigena u vodi jer su temperature više. - Dno je pjeskovito i češće muljevito. - Uvjeti u ušću sa slanostkom vodom utječu na drukčiji sastav ove zajednice. - U mirnijem toku tekućice žive ribe: mrena, šaran, štika, som, grgeč i druge vrste. <p>Literatura</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. A.Begić, J.H.Halilović: Biologija 8 razred, Bosanska knjiga, Sarajevo, 2011.g. 2. M. Bašić: Biologija 7 razred, Izdavačka kuća Tugra, Sarajevo, 2010.g. 3. V.Mužić: Programirana nastava, Školska knjiga, Zagreb, 1974.g. 4. V.Poljak: Didaktika, Školska knjiga, Zagreb, 1988.g.
<p>Zabilješke o održanom času</p> <p>Nastavna jedinica „Ekosistem tekućice – Životinje i biljke gornjeg toka tekućice“, predviđena je da se realizira za dva nastavna časa - obrade nastavnog gradiva.</p> <p>Realiziranje nastavnog časa se odijalo prema predviđenom programiranom sadržaju koji je sačinjen za imenovanu nastavnu jedinicu. Učenici/ce su u predviđenom vremenu od 40 minuta koliko traje nastavni čas za učenike/ce koji pohađaju Centar za vaspitanje i obrazovanje i rehabilitaciju slušanja i govor, bili pažljivi, pokazali zainteresiranost u toku samostalnog popunjavanja programiranog materijala, uz dodatna pojašnjenja nastavnice za rad sa programiranim materijalom, koja su im bila nejasna zbog relanog usvajanja informacija koja su posljedica oštećenja sluha.</p> <p>Nastavna jedinica je realizirana kroz didaktički sistem programirane nastave sa izabranim nastavnim metodama i oblicima rada, te nastavnim pomagalicama i sredstvima su u potpunosti realizirani predviđeni: obrazovni, odgojni i funkcionalni ciljevi časa.</p>
<p>Zaključak</p> <p>Časovi nastave biologije koje se izvode za učenike/ce koji imaju problema sa sluhom uz očuvan IQ moraju imati dobro razrađenu metodologiju rada, sa promišljenim izborom nastavnih metoda i oblika rada, te poznavanje učenika/ce sa svim njihovim individualnostima i mogućnostima sa kojima učestvuju u nastavnom procesu.</p> <p>Nastavna jedinica „Ekosistem tekućice – Životinje i biljke gornjeg toka tekućice“, izabrana kao obrada novog nastavnog gradiva i izvedena programiranom nastavom jeste traganje nastavnice da se nastava biologije što inovativnije prezentirana učenicima/cama sa problemima u sluhu i govoru.</p> <p>Usvajanje znanja za učenike/ce koji imaju problema sa sluhom i govorom sa izabranim programiranim nastavnim materijalom je pokazalo:</p> <ul style="list-style-type: none"> - da su učenici/ce pokazali naročitu zainteresiranost za ovaj vid predavanja i usvajanja gradiva nastave biologije, - izabrana nastavna pomagala i sredstva su u potpunosti doprinijela realiziranju obrazovnih, odgojnih i funkcionalnih ciljeva časa, - pismena provjera znanja pokazala je da su rezultati usvojenog znanja u potpunosti ispunjeni.

UPUTE ZA RAD

Pomoću ovoga materijala ćeš samostalno učiti o „Ekosistemu tekućice – Životinje i biljke gornjeg toka tekućice“

Potrudi se da pažljivo pročitaš tekst, a zatim odgovori na pitanja koja se nalaze ispod teksta

Ukoliko ne znaš odgovor ponovo pažljivo pročitaj tekst i pokušaj da odgovoriš na pitanja

Ako i tada ne znaš odgovor na pitanja, rješenje se nalazi sa dijelu lista koji je preklopljen.

Ukoliko nemaš problema pri rješavanju zadataka svoje odgovore provjeri, tako što

ćeš saznati koliko si naučio/la o „Ekosistem tekućice – Životinje i biljke gornjeg toka tekućice“

PAŽLJIVO RADI I SRETNNO!

Pitanje 1

1* U tekućice spadaju potoci i rijeke. To su ekosistemi čija je osnovna karakteristika istosmjerno strujanje vode. Brzina strujanja vode u tekućici zavisi od: nagiba podloge, dubine vode i širine riječnog korita. Riječni tok se na osnovu brzine vode, temperature i drugih karakteristika dijeli na: gornji, srednji i donji tok. Organizmi gornjeg toka tekućice moraju biti posebno prilagođeni i posebno sposobni da se bore protiv otplavlivanja. Potočna pastrmka koja živi u brzjoj vodi ima oblo tijelo koje sadrži više mišića i pruža manji otpor struji vode. Mali je broj organizama koji se plivanjem mogu oduprijeti brzini vode. Gornji tok obuhvata područje izvora i potoka. Voda je bistra, hladna i temperature do 12 stepeni Celzija. Od riba se ovde mogu naći: potočna pastrmka i lipljen, biljni svijet su: alge, vodena mahovina, a životinje koje se naseljavaju ovaj dio su: larva vodenog cvijeta, rakušac/bokoplav, larva vodenog moljca/tular, puž kapica, (slike na random materijalu).

2* Nabroj šta ubrajamo u tekućice:

2.1. Nabroj kako dijelimo riječni tok:

2.2. Imenuj ribe gornjeg toka tekućice:

2.3. Imenuj biljke i životinje gornjeg toka tekućice:

3* 2. Potoci i rijeke

2.1. Gornji, donji i srednji

2.2. Potočna pastrmka i lipljen

2.3. Biljni svijet su: alge, vodena mahovina, a životinje su: larva vodenog cvijeta, rakušac/bokoplav, larva vodenog moljca/tular, puž kapica.

1* INFORMACIJA 2* ZADATAK 3* POVRATNA INFORMACIJA

Pitanje 2

1* Ribe i biljke brzog, gornjeg toka tekućice

Potočna pastrmka/pastrva (slika), obitava u brzim planinskim potocima i rijekama s hladnom vodom sa mnogo oksigena, šljunkovitog i pjeskovitog dna. Skriva se pod kamenjem i rupama u obali, odakle vreba plijen. Hrani se insektima, larvama insekata, glistama i svojom mladi. Crvene pjege na njenom tijelu slične su boji crvenog pijeska liskuna, pa je teško grabljivice mogu primijetiti. Ova boja zove se zaštitna.

Lipljen (slika). Zadržava se u bistrim tekućicama. Živi u malim jatima. Hrani se sitnim vodenim životinjama te onima koje padnu na površinu vode (vodeni cvijet), ribljom ikrom i sitnom ribom. Cijenjena je riba u ishrani.

U gornjem toku tekućice živi mali broj biljka zbog brzine strujanja vode. Ovde rastu vodene alge i mahovine.

Alge (slika), rastu u obliku skrame na površini kamena i najčešće su kremenjašice.

Vodena mahovina (slika) je česta u gornjem toku tekućice. Raste pričvršćena rizoidima za kamene podloge. Česta mahovina u tekućici čija je voda bogata krečnjakom je i mahovina sedotvorac (slika). One stvaraju naslage sedre i tako mijenjaju tok tekućice.

2* Nabroj ribe brzog, gornjeg toka tekućice:

2.1. Čime se hrani potočna pastrmka?

2.2. Izaberi i zaokruži odgovor, Da li potočna pastrmka obitava u vodama bogatim kiseonikom (O₂)?

Da   Ne

2.3. Identificiraj iz teksta u kakvim jatima živi lipljen?

2.4. Nabroj biljke koje žive u tekućici:

2.5. Imenuj vodenu mahovinu koja pravi sedre:

3* 2. Potočna pastrmka, lipljen.

2.1. Insektima, larvama insekata, glistama i svojom mladi

2.2. Da

2.3. U malim jatima

2.4. Alge i vodene mahovine

2.5. Mahovina sedotvorac

Pitanje 3

1* Životinje gornjeg toka tekućice

Larva vodenog cvijeta (slika), ima spljišteno tijelo i kratke noge. Larve se hrane organskim tvarima koje su u fazi raspadanja (detritusom), a odrasli organizmi se ne hrane i žive samo nekoliko sati.

Rakušac/bokoplav (slika), živi u busjenovima mahovina. Hrani se biljkama i detritusom.

Larva vodenog moljca/tulara (slika), pravi kućice od sitnih kamenčića koje sljepljuje slinom i u nju se uvlači.

Puž kapica (slika), živi na površini kamena snažno pričvršćen stopalom. Vrh kuće ovog puža okrenut je nizvodno.

2* Nabroj životinje gornjeg toka tekućice?

2.1. Definiši šta je detritus?

2.2. Gdje živi rakušac/bokoplav?

2.3. Čime je puž kapica pričvršćen za podlogu kamena?

3* 2. Larva vodenog cvijeta i vodneog moljca, rakušac, puž kapica

2.1. Organske tvari u fazi raspadanja

2.2. U busjenovima mahovina

2.3. Svojim snažnim stopalom

1* INFORMACIJA 2* ZADATAK 3* POVRATNA INFORMACIJA

Ribe gornjeg toka tekućice

Potočna pastrmka

Lipljen

Biljke gornjeg toka tekućice

Alge kremenjače

Rakušac /bokoplav

Plitvička jezera – mahovine sedotvorci
(nastale kaskade)

Larva tulara

Životinje gornjeg toka tekućice

Larva vodenog cvijeta
(odrasli organizam)

Odrasli tular

PISMENA PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG ČASA

Ime i prezime: _____

Razred: _____

Datum: _____

Bodovi	Ocjena
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5

Pismena provjera

A grupa

1. Nabroj šta ubrajamo u tekućice:

_____

2. Nabroj ribe brzog, gornjeg toka tekućice:

_____

3. Zaokruži tačan odgovor, Da li potpčna pastrmka obitava u vodama bogatim kiseonikom (O₂)?

a.) da   b.) ne

4. Dopuni: Česta mahovina u _____ čija je voda bogata _____ je mahovina sedotvorac.

5. Odgovori šta je detritus?

_____

Ime i prezime: _____

Razred: _____

Datum: _____

Bodovi	Ocjena
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5

Pismena provjera

B grupa

1. Imenuj kako dijelimo riječni tok tekućice?

_____

2. Preopznaj i imenuj koja vrsta ribe živi najbliže izvoru rijeke?

_____

3. Zaokruži tačan odgovor, ime ribe brzog, gornjeg toka koja je ima crvene pjege na tijelu i teško je uočiti?

- a.) potočna pastrmka (pastrva)
 b.) mladica/glavatica
 c.) peš

4. Dopuni: Mahovine sedotvorci _____ naslage _____ i tako mijenjaju tok tekućice.

5. Nabroj životinje tekućice:

_____

_____

Evaluacioni list

Zaokruži odgovore na pitanja:

1. Da li ti se svidio ovaj tip načina rada na času?

Da   Ne

2. Da li si bolje usvojio/la gradivo od uobičajnog predavanja na času (frontalni rad)?

Da   Ne

3. Kojom ocjenom bi ocijenio/la rad na ovakvom tipu časa (programirana nastava)?

1, 2, 3, 4, 5.

HVALA!

NASTAVNA PRIPREMA U INKLUZIVNOM ODJELJENJU U KORELACIJI PREDMETA MATEMATIKA I INFORMATIKA

Saida Sokoljak, prof. matematike
Admir Hasanbašić, dipl. ing. elektrotehnike
JU OŠ „Simin Han“, Tuzla

Obrada nove nastavne jedinice iz matematike u inkluzivnom odjeljenju često zahtjeva veliki trud i dobru pripremu za čas. Moramo uzeti u obzir da je nastavnik istovremeno :

- Osoba koja prilagođava nastavno gradivo, sposobnostima i mogućnostima svakog djeteta
- Stvoritelj razredne klime koja utječe na maksimalan i svestran djetetov razvoj,
- Glavni akter realizacije inkluzivnog procesa
- Medijator učenja
- Interpretator i dizajner programa i materijala za učenje
- Osoba koja zna specijalne i individualne strategije učenja, poštujući bogatstvo individualnih razlika
- Stvoritelj razredne klime koja utječe na maksimalan i svestran djetetov razvoj, a umanjuje efekte restriktivnosti

Iako raspoložu sa mnogo manje znanja u odnosu na druge učenike, učenici sa teškoćama u našoj školi imaju punu svijest o svom postojanju i potpuno su prihvaćeni u odjeljenju. Ostali učenici im ukazuju pažnju i pomoć i to im omogućava da grade human odnos u stvarnoj životnoj situaciji.

Za uspješno učenje ove djece potrebno je mnogo strpljenja i upornosti uz obavezan timski rad i partnerski odnos stručnjaka, porodice i škole. U nastavi matematike jako dobra korelacija je na času informatike. Dobrom saradnjom nastavnika, mogu se postići i dobri rezultati.

Na internetu ima jako puno materijala (igrice, slagalica, pitalica...), vezano za računске operacije prirodnih i drugih brojeva. Ali nastavnik matematike nije uvijek u prilici imati kompjuter na času, pa takve materijale sprema nastavniku za čas informatike (može preporučiti i roditeljima za igru kod kuće).

Za primjer smo uzeli nastavnu jedinicu „množenje cijelih brojeva“, osvrćući se na iskustvo da većina ovih učenika savlada množenje jednocifrenih prirodnih brojeva (djelimična tablica množenja).

Nastavna jedinica: Množenje cijelih brojeva
Tip časa: obrada
Oblik rada: frontalni i grupni
Metoda rada: razgovor, prezentacije, igrice
Nastavna sredstva:

- tablice množenja u slikama,
- pripremljen materijal za sklapanje tablice“ Linolada“,
- video-projektor,
- video-igrice sa tablicom množenja,
- tabla,
- kreda

Uvodni dio časa:

- Ponoviti množenje kao računsku operaciju pomoću sabiranja:

$$\underbrace{5 + 5 + 5 + 5 + 5 + 5 + 5 + 5}_{8 \text{ sabiraka}} = 8 \cdot 5$$

$$\underbrace{na + a + a + \dots + a}_{n \text{ sabiraka}} = n \cdot a$$

- Ponoviti tablicu množenja

Tablica množenja je jako važna za usvajanje znanja ove nastavne jedinice. Posvetiti joj veći dio časa kako bi učenici koji je nisu dobro savladali imali priliku da je bolje nauče i na kraju savladaju. Učenici sa prilagođenim programom na ovaj način mogu zajedno da rade sa ostalim učenicima ma času, što doprinosi njihovoj motivaciji i zadovoljstvu u radu

Podijeliti materijal sa tablicama množenja po grupama da je zajedno ponove i utvrde.

*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20
3	3	6	9	12	15	18	21	24	27	30
4	4	8	12	16	20	24	28	32	36	40
5	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
6	6	12	18	24	30	36	42	48	54	60
7	7	14	21	28	35	42	49	56	63	70
8	8	16	24	32	40	48	56	64	72	80
9	9	18	27	36	45	54	63	72	81	90
10	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

Za čas pripremiti odštampani materijal za sastavljanje interaktivne tablice množenja (///C:/Users/korisnik/Downloads/0-interaktivnatablicamnoenja%20(1).pdf), koju će sastavljati grupa sa učenicom koji ima prilagođeni program. Na kraju će je prezentovati ostalim učenicima i preporučiti onima koji je nisu savladali da je kod kuće naprave:

Glavni dio časa:

Positivne cijele brojeve znamo množiti još od drugog razreda: $4 \cdot 8 = 8 + 8 + 8 + 8 = 32$

Na isti način množimo i negativne cijele brojeve s pozitivnim brojem: $4 \cdot (-8) = (-8) + (-8) + (-8) + (-8) = -32$
 Rezultat množenje ne ovisi o redosljedu množenja. Dakle, $4 \cdot (-8) = -4 \cdot 8 = -32$

zaključujemo da za množenje brojeva različitih predznaka vrijedi sljedeće pravilo

Dva broja različitih predznaka množimo tako da najprije pomnožimo njihove apsolutne vrijednosti i rezultatu dodamo negativan predznak.

Primjer:

- a) $-3 \cdot 9 = -27$
- b) $4 \cdot (-5) = -20$
- c) $6 \cdot (-2) = -12$
- d) $-8 \cdot 7 = -56$

Kako bi smo pomnožili ovo?

$4 \cdot (-5) =$

Dva broja jednakih predznaka množimo tako da pomnožimo njihove apsolutne vrijednosti, a proizvod je uvijek pozitivan broj.

Primjer:

- a) $-3 \cdot (-9) = 27$
- b) $-8 \cdot (-5) = 40$
- c) $-4 \cdot (-2) = 8$
- d) $-8 \cdot (-9) = 72$

Ako je u proizvodu paran broj faktora onda je proizvod pozitivan, a ako je negativan broj faktora proizvod je negativan.

Primjeri: $(-2) \cdot (-3) \cdot (-4) = -24$ $(-2) \cdot (-4) \cdot (-5) \cdot (-2) = 80$

Vježba: Zadaci iz zbirke (množenje cijelih brojeva)

Završni dio časa:

Slijedeće linkove preporučiti za rad na času informatike (mogu i kod kuće) za učenike koji imaju poteškoće u savladavanju gradiva:

<http://igre.sjedi5.com/tag/tablica-mno%C5%BEenja>

<http://danijeldz.blogspot.com/2009/02/tablica-mnozenja.html>

IN MEMORIAM

Edisa Muslić

“Tako sam pun riječi. A sjedim u nijemosti.”

Rumi

Malo je riječi, misli i osjećanja koje leže na mnogim srcima, povodom gubitka naše drage kolegice i prijateljice Edise Muslić, učiteljice iz Osnovne škole „Aleksa Šantić“, Sarajevo.

Svi mi prihvatamo i živimo život najbolje kako umijemo. Recept za sreću tražimo sami, gledajući u budućnost, nadajući se uvijek boljim, ljepšim i sretnijim vremenima. O kraju gotovo i ne razmišljamo. Tek sa gubitkom nekoga nama bliskog postajemo svjesni prolaznosti života. Kada se ugasi jedan takav život, osjećamo kako smrt odnosi jednu osobnost koju smo voljeli i poštovali, snagu duha, plemenitost i dobrotu. Iz duše otkinuta, ukradena, stvori se praznina...javi se ona tupa, ali ipak rječita tišina.

O ljubavi i posvećenosti svome poslu svjedočila je stalna težnja ka profesionalnoj nadogradnji kojoj je posvetila najbolje godine svoga života.

Ljude je privlačila iskrenošću, direktnošću i susretljivošću, te je gradila takav imidž kao prijatelj, radnik i učitelj. Pravednost i uvažavanje tuđeg mišljenja, poštivanje ljudskog dostojanstva; ovo su samo neke od osobina po kojima ćemo je pamtiti.

Iako se sa bolom u duši danas opraštamo od nje, zahvalni smo što smo je poznavali i živjeli život sa njom sve ove godine, što je svojom pojavom i osobinama oplemenila živote mnogih nas.

Draga naša prijateljice... Čuvat ćemo te u srcu...

Samira Kudić i Amina Delić-Zimić

LITERATURA

Govor autistične djece

- Pecikoza A.; Govorim, jer želim reći; Udruženje Život s Down sindromom, Sarajevo, 2013.
- Autor/izvor: Elizabeta Hršić
- Nikolić S. i suradnici; Autistično dijete; Prosvjeta, Zagreb, 1992.
- Naoki Higashida - Razlog zbog kojeg skačem, Prijevod i obrada: Sascha Klobučar, Translation copyright © 2013 by KA Yoshida and David Mitchell
- „Engagement“, Časopis, Praktični vodič za roditelje
- Specijalno izdanje Strategija tretmana za decu sa autizmom, 1990 – 1992.god., N.V.A.Holandsko udruženje za autizam i druge pervazivne razvojne poremećaje, Prevela Nataša Milojević

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <http://www.logoigrlica.com/> , datum pristupa stranici 20.januar, 2014.
- <https://www.facebook.com/groups/355562367822366/> datum pristupa 13.januar,2014. Roditelji dece sa govorno-jezickim problemima;
- Beytien A.; Autizam iz dana u dan;
- <http://obiteljskicentar.hr/vijesti/1354/>, datum pristupa stranici 21.januar,2014.
- <http://physics.blogger.ba/arhiva/2010/01/27/2419632>
- http://os-banija-ka.skole.hr/?news_id=480, datum pristupa stranici 22.januar,2014
- http://www.novosti.rs/vesti/zivot_+306.html:357318-Razvoj-govora-kod-dece, datum pristupa stranici 23.januar 2014.
- <http://bs.scribd.com/doc/45876680/PRIRU%C4%8CNIK-Pou%C4%8Davanje-u%C4%8Denika-s-autizmom>, datum pristupa stranici 20. januar, 2014.
- www.dira.hr teme/govorno-jezicki-razvoj-i-teskoce-u-komunikaciji-djece-s-autizmom
- www.plivazdravlje.hr/aktualno/clanak/1420autizam-kompleksan-razvojni-poremecaj.html, datum pristupa 22.02.2014.
- angerona1.blogspot.com/p/poticanje-razvoja-komunikacije-kod.html

Seksualno zlostavljanje u djetinstvu

- Christiane S. (2004.): Zavodjenje djetet: Kako zaštititi djecu od seksualnog zlostavljanja, smjernice za roditelje i učitelje, Za hrvatsko izdanje V.B.Z. 2005., Zagreb

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <http://www.unicef.hr/.../>
- <http://pandorasbox.rs/bih/>
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine

Važnost primjene didaktičkog materijala u radu sa djecom sa umjerenom i težom mentalnom retardacijom

- Begić, A.; (2009) Didaktički materijal, Interni materijal:Educaid (2007)
- Korlaet J.; (1971.)”Pedagogija djece povrijeđena mozga”, Visoka defektološka škola, Zagreb;
- Vicić M.; 1996.)”Metodika odgojno obrazovnog i rehabilitacijskog rada za djecu i mladež s mentalnom retardacijom”,Hrvatsko društvo defektologa, Zagreb;

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- [http:// normala.hr](http://normala.hr) interaktivna matematika;
- <http://montessori-skola.hr> Didaktički materijali u radu sa djecom
- <http://public.carnet.hr> (materijali za nastavu matematike u osnovnoj školi)
- http://mameibebe.biz.hr/phpBB2/styles/Tee_pak_green/imageset/site_logo.gif

Povezanost nivoa depresije kod defektologa koji rade u specijalizovanim ustanovama za osobe sa intelektualnom ometenošću i stepena intelektualne ometenosti osoba sa kojima rade

- Hauck, P. (1990.): Depresija (prevod), Založba Mladinska knjiga Ljubljana-Zagreb.
- Nedley, N. (2001.): Izlaz iz depresije (prevod), Eden, Sremska Kamenica

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&sqi=2&ved=0CEUQFjAC&url=http%3A%2F%2Fmagazin.net.hr%2Fzdravlje%2F12-koraka-za-nadvladavanje-depresije&ei=J65IUvrNDsrMswbXgoHQDg&usg=AFQjCNHn-8rIdpYGOXnddBj5ZfxdQ1qfSrA>
- <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&sqi=2&ved=0CEYQFjAC&url=http%3A%2F%2Fwww.anksioznost.net%2Fsta-je-depresija&ei=nrFIUvasCMTUtQagp4CgDQ&usg=AFQjCNFgCLzANb4XsDbah1YLBUO-MoqKLw>
- https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=13&cad=rja&sqi=2&ved=0CHgQFjAM&url=http%3A%2F%2Fwww.cpe.org.rs%2Fdepresija%-2520-%2520o_depresiji.htm&ei=nrFIUvasCMTUtQagp4CgDQ&usg=AFQjCNHTjqfZnJqO-59Zib689KckznE_jUw

Stavovi defektologa o značaju predmeta građanskom obrazovanja u školama za djecu oštećenog sluha

- Djun, Đ. (1970). Vaspitanje i demokratija, Cetinje, Obod
- Đurišić-Bojanović, M., (2003). Uvođenje predmeta građansko vaspitanje, U: S.Joksimović. (2003). Verska nastava i građansko vaspitanje, str. 28-44. Institut za pedagoška istraživanja
- Joksimović, S., (1991). Razvoj prosocijalne orijentacije učenika, Zbornik 23, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
- Stojković, N.(2010). Razvijanje demokratskih vrednosti učenika osnovnih škola, Pedagoška stvarnost br. 9-10, str.789 – 805
- Parker, W. C., 1996: Advanced ideas about democracy: toward a pluralis conception of citizen education, u: Teachers Colllege Record, 98, 1: 104--125.

Dobre nastavne prakse u inkluzivnom odjeljenju

- Herljević M., Poshokova S. (2002): Govor, ritam i pokret, Kreativni centar, Beograd
- Pejić, M. (2004): Teorijske osnove programiranog učenja uz pomoć kompjutera, Škola i razvoj, Petrinja
- Rorić, I. V. (2004): Multimedijalna slovarica, Bosanska riječ, Sarajevo

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <http://www.microsoft.com/scg/obrazovanje/pil/materijali/default.aspx>
- <http://www.skolskidnevnik.net/?p=689>
- www.lugram.net/od_igr_do_rac.html
- <http://portal.skola.ba/>
- <http://www.razredna-nastava.net/>
- <http://www.artrea.com.hr/>

Art terapija u Tuzli: od seminara do praktičkog rada

- Radni materijal, Art terapija, Ann Cornelissen i Ester Peek, Tuzla, 2011, Amica Educa

Inkluzivno obrazovanje u osnovnoj školi

- Marija Kavkler, Odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama, članak, preuzeto sa interneta
- Slatina, M. Od individue do ličnosti – uvođenje u teoriju kognitivnog obrazovanja, Zenica: «Dom štampe» d.d., 2005.
- Tinjak Muamer „Školski menadžer – menadžerski pristup rukovođenju školom“, Vrijeme, Zenica i Centar za napredne studije, Sarajevo, 2013.

Web stranice sa kojih spreutei tekstovi i slike

- http://www.unicef.org/bih/ba/protection_inclusion
- <http://www.kids-pages.com/>
- <http://www.activityvillage.co.uk/>
- <http://www.razredna-nastava.net/>

Enigmatski svijet čula i „NAŠA“ senzorna soba

- Biel, L., Peske, N., (2007), Senzorna Integracija iz dana u dan. Zagreb: Ostvarenje.
- Ayres, J.,A., (2002), Dijete i senzorička integracija. Zagreb: Naklada Slap.
- Fisher, A. G., Murroy,E.A., Bundy, A. C., (1991), Sensory integration: Theory and practice. Philadelphia: F.A. Davis.

Neke upute nastavnicima i stručnim saradnicima pri procesu pedagoške opservacije učenika

- Gross, J. (1993): Assesment and special educational needs In: Gross, J. edt.
- Sl.novine Tuzlanskog kantona od 12.juli 2012.godine br.8

Primjena metoda, tehnika i postupaka u radu sa učenicom koja ima mikrocefaliju

- Nesima Krdžalić: Art terapijske tehnike crtanja forme u radu sa djecom sa posebnim potrebama / iskustva iz prakse /, Tuzla,2009.
- Premošćavanje raskoraka pomoću Numicon - Priručnik za nastavnike
- Metode, tehnike i materijali za školsku inkluziju i podučavanje učenika sa onesposobljenjem, EducAid, Italy
- Metodologija „TEACCH“ o samostalnom radu namjenjena osoblju „koje radi sa licima sa hendikepom“ (Enrico Micheli i Marilena Zacchini, izdavačka kuća Vannini, Breša, Italija, 2001)

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- Praktični primjeri strategija poučavanja učenika s autističnim sindromom, Jasminka Maravić
- Inkluzivna kultura, praksa i didaktičko metodički postupci u radu sa djecom sa posebnim potrebama, 2009., Amira Begić

- <http://autizam.pforum.biz/>
- http://www.unicef.org/bih/ba/protection_inclusion
- <http://www.kids-pages.com/>
- <http://www.activityvillage.co.uk/>
- <http://www.razredna-nastava.net/>
- <http://www.roda.hr/article/read/inkluzija-djece-s-teskocama-u-razvoju-u-redovan-sustav-odgoja-i-obrazovanja>

Uticaj igara na razvoj spretnosti

- Hadžikadunić M., Mađarević. M. (2004): “Metodika nastave tjelesnog odgoja sa osnovama fiziologije tjelesnog vježbanja,” Zenica
- Nožinović Z., Nožinović F.(1995): “Tjelesni i zdravstveni odgoj s metodikom”,Tuzla
- Smajić M.,Turković S. (2001): “Opšta teorija sporta”, Sarajevo

SADRŽAJ

OPĆA TEORIJSKA PITANJA RADA S OSOBAMA SA SMETANJAMA U RAZVOJU

GOVOR AUTISTIČNE DJECE Amira Begić, Maja Mešanović Hukić.....	4
SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE U DJETINSTVU Selma Ibrišković, Saša Delić.....	9
VAŽNOST PRIMJENE DIDAKTIČKOG MATERIJALA U RADU SA DJECOM SA UMJERENOM I TEŽOM MENTALNOM RETARDACIJOM Selma Bakić, Salem Bakić, Amira Begić.....	12

NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI RADOVI

POVEZANOST NIVOVA DEPRESIJE KOD DEFEKTOLOGA KOJI RADE U SPECIJALIZOVANIM USTANOVAMA ZA OSOBE SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU I STEPENA INTELEKTUALNE OMETENOSTI OSOBA SA KOJIMA RADE Saša Delić, Amra Imširagić, Semir Kusturica.....	15
STAVOVI DEFEKTOLOGA O ZNAČAJU PREDMETA GRAĐANSKOM OBRAZOVANJA U ŠKOLAMA ZA DJECU OŠTEĆENOG SLUHA Amra Imširagić, Amna Čatić, Azemina Imširagić.....	18

PRILOZI IZ PRAKSE

DOBRE NASTAVNE PRAKSE U INKLUZIVNOM ODJELJENJU Amina Delić-Zimić.....	23
OBILJEŽAVANJE 3. DECEMBRA MEĐUNARODNOG DANA OSOBA SA INVALIDITETOM U JU OŠ "HASAN KIKIĆ" GRAČANICA Amela Čamdžić, Nihad Mehinbašić.....	26
ART TERAPIJA U TUZLI: OD SEMINARA DO PRAKTIČKOG RADA Nastasia Končina, Vanesa Malkić.....	27
Radionica "To mogu i ja" Dijana Musić, Greta Tadić-Cirger, Elvedina Mujagić, Alma Hadžiabdić, Asima Muratović.....	29
INKLUZIJA DA ILI NE? Alma Gazibegović.....	31

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U OSNOVNOJ ŠKOLI ‘‘ALEKSA ŠANTIĆ’’ Edisa Muslić Amina Delić-Zimić, Muamer Tinjak.....	32
IMAM VELIKE, RUŽIČASTE NAOČARE KROZ KOJE POSMATRAM SVIJET M.N.....	36
POVEĆANJE INTERESA DJECE I RODITELJA PRI IZRADI DOMAĆE ZADAĆE Mirela Žilić.....	37
ZNAČAJ VOLONTIRANJA TOKOM STUDIRANJA Ermina Hadžikadunić.....	39
OTVORENJE ‘‘NAŠE’’ SENZORNE SOBE Damir Muratović.....	40
ENIGMATSKI SVIJET ČULA I ‘‘NAŠA’’ SENZORNA SOBA Suzana Marković.....	41
NEKE UPUTE NASTAVNICIMA I STRUČNIM SARADNICIMA PRI PROCESU PEDAGOŠKE OPSERVACIJE UČENIKA Mandžukić Sanela, Samardžić Larisa.....	42
PONOS NAŠE ŠKOLE Sadifa Memić.....	45
VASPITNO-OBRAZOVNI RAD SA DJECOM SA SMETNJAMA U PSIHOFIZIČKOM RAZVOJU IZ PERSPEKTIVE SOCIJALNOG RADNIKA U ŠKOLI Bojana Filipović.....	46
PRIMJENA METODA, TEHNIKA I POSTUPAKA U RADU SA UČENICOM KOJA IMA MIKROCEFALIJU Amina Delić-Zimić, Muamer Tinjak, Indira Guš.....	48
PRIČA O SEJI Azra Dautović.....	51
POZITIVNO OKRUŽENJE ZA MOJU DRUGARICU Bojić Mersija.....	53
ZEMLJOVID – SLAGALICA Vesna Matković.....	54
ŽELJA JE OSNOV USPJEHA Mihrete Mujezinović, Emira Mujić.....	55
OČI KOJE GOVORE Jasmina Biberkić.....	56
INKLUZIJA KROZ RADIONICE Tahira Hercegovac.....	57

LJEPOTE RAZLIČITOSTI Ajla Selimović.....	58
OSVRT NA PROJEKAT “STVARANJE PRETPOSTAVKI ZA INKLUZIVNI ODGOJ I OBRAZOVANJE DJECE SA POSEBNIM POTREBAMA U OPĆINI TUZLA” Damir Muratović.....	59
OSVRT NA PROJEKAT “STVARANJE PRETPOSTAVKI ZA INKLUZIVNI ODGOJ I OBRAZOVANJE DJECE SA POSEBNIM POTREBAMA U OPĆINI TUZLA” Saša Nišandžić.....	60
Uticaj igara za razvoj spretnosti i okretnosti kod djece sa Down sindromom Sadiković Lejla.....	61
<i>PISMENA PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG ČASA</i>	
MODEL PISANJA NASTAVNE PRIPREME IZ PREDMETA BIOLOGIJA U RADU SA UČENICIMA/CAMA KOJI IMAJU POTEŠKOĆE SLUHA I GOVORA Jasmina Jovanović-Mešković.....	63
NASTAVNA PRIPREMA U INKLUZIVNOM ODJELJENJU U KORELACIJI PREDMETA MATEMATIKA I INFORMATIKA Saida Sokoljak, Admir Hasanbašić.....	70
IN MENORIAM EDISA MUSLIĆ.....	72
LITERATURA.....	73

9 771986 551107